

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको बुलेटिन

२०६८, भाद्र/आश्विन

प्रकाशक
महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय
रामशाहपथ, काठमाडौं

संरक्षक

महान्यायाधिवक्ता

श्री मुक्तिनारायण प्रधान

सल्लाहकारहरु

नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइराला

नायब महान्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्की

नायब महान्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठक

सम्पादन समिति

नायब महान्यायाधिवक्ता श्री सूर्यप्रसाद कोइराला - संयोजक

उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठी - सदस्य

शाखा अधिकृत श्री सोमकान्त भण्डारी - सदस्य सचिव

लेआउट/कभर

महेश्वर फुयाल

कम्प्युटर/डिजाइन

सहायक कम्प्युटर अपरेटर श्री पदम भण्डारी

विषय सूची

शीर्षक

पेज नं.

सम्पादित कार्यको विवरण

१.	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट सम्पादित कार्यको विवरण	४
२.	पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयहरूबाट सम्पादित कार्यको विवरण	५
३.	जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयहरूबाट सम्पादित कार्यको विवरण	६
४.	गतिविधि तथा निर्णयहरू	९
५.	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विभाग, महाशाखा र शाखाको कार्य सञ्चालन निर्देशिका, २०६८	१२
६.	फौजदारी कानून सम्बन्धी विधेयकहरूको सम्बन्धमा सरकारी वकीलहरूका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम, २०६८	४१
७.	बहस नोट	४८

अनुसूची -१

फौजदारी कानून सम्बन्धी विधेयकहरूको सम्बन्धमा सरकारी वकीलहरूका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रममा सहभागीहरू	६३
---	----

अनुसूची -२

कार्यक्रममा पेश भएका कार्यपत्रहरू

(क) फौजदारी न्याय प्रणालीको सुधारको अपेक्षा र प्रस्तावित विधेयकहरू पारित भई लागू हुनुपर्ने अपरिहार्यता - डा. युवराज संग्रौला	६५
(ख) फौजदारी कानून प्रणालीको सुधार र त्यसको प्रारूप - श्री माधव पौडेल	७२

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट सम्पादित कार्यको वितरण,२०६८ भाद्र/आश्विन

सि.नं.	पद	सरकारी वकीलको नाम	बहस पैरवी संख्या	
			भाद्र	आश्विन
१.	महान्यायाधिवक्ता	श्री मुक्तनारायण प्रधान	०	०
२.	महान्यायाधिवक्ता	डा. श्री युवराज संग्रौला	०	०
३.	नायब महान्यायाधिवक्ता	श्री पुष्पराज कोइराला	१७	२९
४.	नायब महान्यायाधिवक्ता	श्री सूर्यप्रसाद कोइराला	१११	३९
५.	नायब महान्यायाधिवक्ता	श्री प्रेमराज कार्की	४३	१९
६.	नायब महान्यायाधिवक्ता	श्री राजनारायण पाठक	७६	३५
७.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री युवराज सुवेदी	२९	४
८.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री सरोजप्रसाद गौतम	४७	२७
९.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी	६३	४१
१०.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री महेशकुमार थापा	४४	३३
११.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री किरण पौडेल	६०	३९
१२.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री समीर सिलवाल	२४	१९
१३.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री महेश शर्मा पौडेल	११८	४७
१४.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री कृष्णजीवी घिमिरे	८७	५५
१५.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री कृष्णप्रसाद पौडेल	४४	३९
१६.	सह न्यायाधिवक्ता	श्री शरदकुमार खड्का	४१	१८
१७.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री योगराज बराल	६४	४०
१८.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री धर्मराज पौडेल	२०	२५
१९.	उपन्यायाधिवक्ता	डा. टेकबहादुर घिमिरे	२१	२
२०.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री तेजनारायण पौडेल	२१	६
२१.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री रमेश शर्मा पौडेल	४३	५७
२२.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री रेवतीराज त्रिपाठी	३८	१७
२३.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री खेमराज ज्ञवाली	४६	२५
२४.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री हरिप्रसाद रेग्मी	५२	१३
२५.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री मदनबहादुर धामी	३२	५
२६.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री शंकरबहादुर राई	६०	४३
२७.	उपन्यायाधिवक्ता	श्री उद्धवप्रसाद पुडासैनी	३३	२८

नोट: एउटा मुद्दामा एक भन्दा बढी सरकारी वकील खटिएकोमा खटिएका सरकारी वकीलले बहस पैरवी गरेको मानी बहस पैरवी संख्या उल्लेख गरिएको ।

२. पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालयहरूबाट सम्पादित कार्यको वितरण, २०६८ भाद्र

सिं नं.	कार्यालयको नाम	मुद्दाको लगत, फछ्यौट र बाँकीको विवरण						पेशी सम्बन्धी विवरण			
		लगत	फछ्यौट				जम्मा	बाँकी	पेशीमा चढेको मुद्दा संख्या	वहस पैरवी गरेको संख्या	सरकारी वकीलबाट स्थगित संख्या
			कस्त्र कायम वा दावी कायम	कस्त्रमा सफाई वा दावी खारेज	मुलतवी/ तमेली	मुद्दा फिती					
१	पु.स.व.का. इलाम	७९	२	१	०	०	३	७६	७६	२५	५
२	पु.स.व.का. विराटनगर	७३६	५०	६६	०	०	११६	६२०			
३	पु.स.व.का. धनकुटा	६०	४	३	०	०	७	५३	६७	४५	२२
४	पु.स.व.का. राजविराज						०	०			
५	पु.स.व.का. जनकपुर	२९१	९	३	०	०	१२	२७९			
६	पु.स.व.का. हेटौडा	३४२	१४	१३	०	०	२७	३१५			
७	पु.स.व.का. पाटन						०	०			
८	पु.स.व.का. पोखरा	३५३	३७	२२	०	०	५९	२९४			
९	पु.स.व.का. बाग्लुङ	४४	१	०	०	०	१	४३	२२	१२	३
१०	पु.स.व.का. बुटवल						०	०			
११	पु.स.व.का. तुल्सीपुर	१४९	३३	११	०	०	४४	१०५	६५	११	०
१२	पु.स.व.का. सुर्खेत						०	०			
१३	पु.स.व.का. नेपालगंज	१५०	१३	२	०	०	१५	१३५			
१४	पु.स.व.का. जुम्ला	२२	०	०	०	०	०	२२	१५	१२	३
१५	पु.स.व.का. दिपायल	७६	०	०	०	०	०	७६			
१६	पु.स.व.का. महेन्द्रनगर						०	०			
	जम्मा	२३०२	१६३	१२१	०	०	२८४	२०१८	२४५	१०५	३३

नोट: कार्यालयबाट तथ्यांक प्राप्त नभएको हुँदा खाली राखिएको छ ।

३. जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयहरूबाट सम्पादित कार्यको वितरण, २०६८ भाद्र

सि.नं	कार्यालयको नाम	मुद्दाको लगत, फछ्यौट र बाँकीको विवरण						पेशी सम्बन्धी विवरण				
		लगत	फछ्यौट				जम्मा	बाँकी	पेशीमा चढेको मुद्दा संख्या	बहस पैरवी गरिको संख्या	सरकारी वकीलबाट स्थगित पेशी संख्या	
			कसूर कायम वा दावी कायम	कसूरमा सफाई वा दावी खारेज	मुलतवी/तामेली	मुद्दा फिर्ता						मिलापत्र
१	ताप्लेजुङ	६४	०	०	०	०	०	६४	२१	१७	४	
२	पाँचथर	७१	२	०	०	०	२	६९				
३	इलाम	११६	३५	१	४	०	४०	७६	३६	३२	४	
४	भापा	१०९	१९	०	०	०	१९	९०	७	७	०	
५	तेह्रथुम	७४	५४	३	१	०	५८	१६	५	७	१	
६	संखुवासभा	४८	४	०	०	०	४	४४	४५	२३	३	
७	भोजपुर	३७	२	०	०	०	२	३५	२५	१३	०	
८	धनकुटा	३७	४	०	०	०	४	३३	२४	१७	७	
९	मोरङ						०	०				
१०	सुनसरी						०	०				
११	सोलुखुम्बु	१५	०	०	०	०	०	१५				
१२	ओखलढुङ्गा	४७	०	२	०	०	२	४५				
१३	खोटाङ	४०	०	०	०	०	०	४०				
१४	उदयपुर	१०४	०	०	०	०	०	१०४				
१५	सप्तरी						०	०				
१६	सिराहा						०	०				
१७	रामेछाप	४१	०	०	०	०	०	४१				
१८	सिन्धुली	६८	११	०	०	०	११	५७				
१९	धनुषा						०	०				
२०	महोत्तरी	२८०	७	०	०	०	७	२७३				
२१	सर्लाही	४८१	९१	२१	०	०	११२	३६९				
२२	रौतहट						०	०				
२३	वारा	७५	३	०	०	०	३	७२				
२४	पर्सा	४२०	०	०	०	०	०	४२०				

२५	मकवानपुर	२९१	०	०	०	०	०	०	२९१			
२६	चितवन	३२१	०	०	०	०	०	०	३२१			
२७	दोलखा	१३५	१०	०	०	०	०	१०	१२५			
२८	सिन्धुपाल्चोक							०	०			
२९	काभ्रेपलाञ्चोक							०	०			
३०	भक्तपुर	१९८	७	३	०	०	०	१०	१८८			
३१	ललितपुर							०	०			
३२	काठमाडौं							०	०			
३३	नुवाकोट	१२०	०	०	०	०	०	०	१२०			
३४	रसुवा	३३	३	०	०	०	०	३	३०			
३५	धादिङ	२१६	१	०	०	०	०	१	२१५			
३६	गोर्खा	१०२	०	०	०	०	०	०	१०२			
३७	तनहुँ	१४३	४१	८	०	०	०	४९	९४			
३८	लमजुङ	२५	६	०	०	०	०	६	१९			
३९	मनाङ	३	०	०	०	०	०	०	३	०	१	०
४०	कास्की	६२०	१५६	२८	३०	०	०	२१४	४०६	२१७	२१४	३
४१	स्याङजा	६७	८	२	०	०	०	१०	५७			
४२	मुस्ताङ	३	०	०	०	०	०	०	३	०	०	०
४३	म्याग्दी	४१	०	०	०	०	०	०	४१	३२	३०	२
४४	बाग्लुङ	१२०	०	०	०	०	०	०	१२०	४७	४०	२
४५	पर्वत	४२	०	०	२	०	०	२	४०	११	७	०
४६	पाल्पा	५२	५	०	०	०	०	५	४७			
४७	गुल्मी	४४	४	०	०	०	०	४	४०			
४८	अर्घाखाँची							०	०			
४९	नवलपरासी	१६९	६	०	०	०	०	६	१६३			
५०	रुपन्देही	४२९	०	०	०	०	०	०	४२९			
५१	कपिलवस्तु	२३६	७	१	०	०	०	८	२२८	६८	६९	१
५२	दाङ	१५५	७१	२२	०	०	०	९३	६२	९९	५४	२४
५३	सल्यान	३१	१	०	०	०	०	१	३०	१३	१२	०
५४	प्युठान	२६	०	०	०	०	०	०	२६	१४	४	०

५५	रुकुम	३७	३	१	२	०	०	६	३१	२९	२९	०
५६	रोल्पा	३०	३	०	०	०	०	३	२७	२९	२९	०
५७	सुर्खेत							०	०			
५८	दैलेख	३५	१	२				३	३२			
५९	जाजरकोट	३८	०	०	०	०	०	०	३८			
६०	बाँके	८५५						०	८५५			
६१	वर्दिया	१४५	२	०	०	०	०	२	१४३			
६२	डोल्पा	१८	३	०	०	०	०	३	१५	५	५	०
६३	जुम्ला	९	०	२	०	०	०	२	७	६	५	०
६४	मुगु	१२	१	०	०	०	०	१	११	२	४	०
६५	हुम्ला	१८	०	०	०	०	०	०	१८	०	०	०
६६	कालिकोट	९	०	०	१	०	०	१	८	०	१	०
६७	बझाङ							०	०			
६८	बाजुरा	१९	१०	०	०	०	०	१०	९			
६९	अछाम							०	०			
७०	डोटी	१२	१	०	०	०	०	१	११			
७१	कैलाली							०	०			
७२	कञ्चनपुर							०	०			
७३	डडेल्धुरा	१७	६	०	०	०	०	६	११			
७४	वैतडी	१४	०	०	०	०	०	०	१४			
७५	दार्चुला	२३	३	१	०	०	०	४	१९			

नोट: कार्यालयबाट तथ्यांक प्राप्त नभएको हुँदा खाली राखिएको छ ।

४. गतिविधि तथा निर्णयहरू

(क) गतिविधि

• विदाई कार्यक्रम

पूर्व महान्यायाधिवक्ता प्रा. डा. युवराज संग्रौलालाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट मिति २०६८ भाद्र १८ गते आइतबार औपचारिक रूपमा विदाई कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो। उक्त विदाई कार्यक्रममा कार्यालय सहयोगी श्री राजाराम घिमिरे, शाखा अधिकृत श्री प्रतिमा पोखरेल, नायब महान्यायाधिवक्ताहरू श्री राजनारायण पाठक तथा श्री प्रेमराज कार्कीले महान्यायाधिवक्ताको पदमा आसिन हुँदा वहाँले संस्थागत सुदृढीकरणका लागि चाल्नु भएका कदम र प्रयासले निकै परिवर्तनको रूपरेखा कोर्न सफल भएको र वहाँले सरकारी वकीलको भूमिका सबल बनाउँदै नेपालको फौजदारी न्याय प्रशासनमा सुधार ल्याउनु पर्दछ भन्ने मान्यतामा संस्थालाई अगाडि बढाउन पथ प्रदर्शकको रहनु भएको हुँदा वहाँको यस मान्यतालाई संस्थागत रूपमा निरन्तरता दिने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नु भएको थियो। विदाई कार्यक्रममा मन्तव्य व्यक्त गर्नुहुँदै पूर्व महान्यायाधिवक्ता प्रा.डा. युवराज संग्रौलाले आफ्नो सहयोग र सद्भाव महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र मातहतका सरकारी वकील कार्यालय तथा सम्पूर्ण सरकारी वकीलको विकास र सबलीकरणमा रहरहने उद्घोष गर्दै आगामी दिनमा पनि सरकारी मुद्दामा मात्र बहस पैरवी गर्ने र सार्वजनिक सरोकारका मुद्दा बाहेक अदालतमा बहस पैरवी नगर्ने उल्लेख गर्नु भएको थियो। यस संस्थासँग नमेटिने साइनो रहेको उल्लेख गर्दै आफू पदमा नरहँदा समेत यस कार्यालयको हित, सरोकार र सुदृढीकरणमा काम गर्न तयार रहेको जानकारी गराउनु भएको थियो। नायब महान्यायाधिवक्ता श्री सूर्यप्रसाद कोइरालाले वहाँले संस्थागत सुदृढीकरणका लागि थोरै समयमा अधिकतम समय खर्चेर छोटो समयमा नै धेरै काम गर्न सक्नु भएको छ, यो हाम्रा लागि अनुकरणीय छ भन्नुहुँदै कार्यक्रमको समापन गर्नु भएको थियो। कार्यक्रमको उद्घोषण सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले गर्नु भएको थियो।

• नव नियुक्त महान्यायाधिवक्ताको स्वागत कार्यक्रम

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३४ बमोजिम २०६८, भाद्र २३ गते शुक्रबार प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिबाट श्री मुक्तिनारायण प्रधानलाई महान्यायाधिवक्ताको पदमा नियुक्ति गर्नु भएको थियो। महान्यायाधिवक्ताको पदमा नियुक्त हुनु भएको नव नियुक्त महान्यायाधिवक्ता श्री मुक्तिनारायण प्रधानले २०६८, भाद्र २३ गते नै सम्माननीय राष्ट्रपति समक्ष सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मीबाट पद तथा गोतनीयताको शपथ ग्रहण गरी आफ्नो पदबहाली गर्नु भएको थियो। उक्त अवसरमा नव नियुक्त महान्यायाधिवक्तालाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा सरकारी वकील तथा अन्य

कर्मचारीहरूबाट पुष्पगुच्छा सहित कार्यालयमा हार्दिक स्वागत गरिएको थियो। स्वागत कार्यक्रममा नायब महान्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठकले नव नियुक्त महान्यायाधिवक्ताको कार्यकालमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र मातहतका सरकारी वकील कार्यालयहरूको संस्थागत सुदृढीकरण गरी सरकारी वकीलका रूपमा कार्यरत कर्मचारीहरूको उच्च मनोबल कायम राख्ने कार्यमा सफलता मिल्ने विचार गर्दै कार्यालयको तर्फबाट स्वागत गर्नुभएको थियो। कार्यक्रममा नव नियुक्त महान्यायाधिवक्ता श्री मुक्तिनारायण प्रधानले उपस्थित सरकारी वकीलहरू माझ फौजदारी न्यायप्रशासनमा देखिएका जटिलता र चुनौतीहरूलाई पहिचान गरी हामी सबै एकजुट भएर संस्थागत रूपमा समाधान गर्नु पर्दछ। व्यक्ति एकैले भन्दा सामूहिक रूपमा काम गर्नु पर्दछ। जनताको न्याय प्राप्त गर्ने हकलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर सबैले काम गरौं भन्नुहुँदै आफ्नो संक्षिप्त मन्तव्य व्यक्त गर्नु भएको थियो। कार्यक्रममा समापन मन्तव्य राख्नु हुँदै नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइरालाले राज्यप्रति सरकारी वकीलहरूको गहनतम जिम्मेवारी रहेको छ। त्यस जिम्मेवारीको नेतृत्व ग्रहण गर्न आउनु भएका नव नियुक्त महान्यायाधिवक्तालाई सक्रिय सहयोग रहने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्नु भएको थियो। कार्यक्रममा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा सरकारी वकील तथा अन्य कर्मचारीहरू र उपत्यकाका सरकारी वकील कार्यालयमा कार्यरत सरकारी वकीलहरूको उपस्थिति रहेको थियो। कार्यक्रमको उद्घोषण महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेलले गर्नु भएको थियो।

- **सरकारी वकीलहरूको लागि आधारभूत प्रशिक्षण कार्यक्रम**

नेपाल न्याय सेवा सरकारी वकील समूहमा लोक सेवा आयोगबाट २०६८ श्रावणमा सिफारिस भई सेवा प्रवेश गरेका ८ (आठ) जना राजपत्रांकित अधिकृत तृतीय श्रेणीका सरकारी वकीलहरूलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको बैठक कक्षमा आधारभूत प्रशिक्षण कार्यक्रम मिति २०६८।०५।०५ गते सोमबार देखि २०६८।०५।१३ गते मंगलबारसम्म सञ्चालन गरिएको थियो। उक्त प्रशिक्षण कार्यक्रममा रिट निवेदन र लिखित जवाफ, बहस नोट, विधुतीय अपराध, विधि विज्ञान सम्बन्धी आधारभूत ज्ञान, अभियुक्तको बयान, बकपत्र र विशेषज्ञको राय, प्रशासनिक कार्य र अन्तर निकाय समन्वय, अभियोगपत्र लेखन, कानूनी राय, पुनरावेदन, विभागको काम सम्बन्धी सैद्धान्तिक ज्ञान तथा व्यावहारिक अभ्यास समेतको प्रक्रियाद्वारा प्रशिक्षित गरिएको थियो। यस प्रशिक्षणले नव प्रवेशी सरकारी वकीललाई सरकारी वकीलको रूपमा रही प्रभावकारी कार्य सम्पादन मद्दत पुग्ने र प्रभावकारिता आउने विश्वास गरिएको छ। यस प्रशिक्षण कार्यक्रममा व्यवस्थापनको संयोजक सहन्यायाधिवक्ता श्री पदमप्रसाद पाण्डेय, सहजकर्तामा उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठी, प्रतिवेदकमा शाखा अधिकृत श्री सोमकान्त भण्डारी रहनु भएको थियो भने कार्यक्रमको व्यवस्थापनमा कार्यालय सहयोगी श्री प्रकाश घिमिरेले सहयोग गर्नु भएको थियो।

(ख) व्यवस्थापन समितिबाट भएका महत्त्वपूर्ण निर्णयहरू, (भाद्र ११, २०६८)

- महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विभाग, महाशाखा र शाखाको कार्य सञ्चालन निर्देशिका, २०६८ पारित गरिएको ।
- सरकारी वकीलको नियुक्ति, पारिश्रमिक, सुविधा तथा सेवाका अन्य शर्त सम्बन्धी ऐनको मस्यौदा पारित गरी सम्बन्धित निकायमा पठाउने ।
- पूर्व महान्यायाधिवक्ता तथा पूर्व नायब महान्यायाधिवक्ताहरूको सेवा लिने सम्बन्धी निर्देशिका, २०६८ पारित गरी स्वीकृतिको लागि नेपाल सरकार समक्ष पेश गर्ने ।
- महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका उपन्यायाधिवक्ता श्री धर्मराज पौडेल सरकारी कामको सिलसिलामा कर्तव्यपालनका क्रममा मिति २०६८।०५।०८ गते विहान अन्दाजी १०:१५ बजे कार्यालयतर्फ आउँदै गर्दा माइतिघरमा मोटरसाइकलले ठक्कर दिई बेहोस अवस्थामा अन्नपूर्ण न्यूरो अस्पताल माइतिघरमा भर्ना भई उपचारार्थ रहनु भएकोले निजको उपचार गर्दा लाग्ने बिल भरपाई बमोजिमको सम्पूर्ण खर्च नेपाल सरकारले व्यहोर्ने निर्णयार्थ नेपाल सरकार समक्ष लेखी पठाउने ।
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७८(२) तथा नेपाल न्याय सेवा (गठन, समूह तथा श्रेणी विभाजन, नियुक्ति, सरुवा र बढुवा) नियमहरू, २०५१ को नियम १४(२) बमोजिम यस कार्यालय र मातहत कार्यालय तथा अन्य निकायमा कार्यरत विभिन्न श्रेणीका कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्नको लागि सुपरिवेक्षक, पुनरावलोकनकर्ता र पुनरावलोकन समितिको सदस्यमा मिति २०६८।०४।२३ मा महान्यायाधिवक्ताबाट तोकिए बमोजिम हेर्ने विभागका प्रमुखले सम्बन्धित पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयबाट प्राप्त कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था मिलाउने । सम्बन्धित विभागका प्रमुखले व्यवस्था मिलाउने बाहेकका हकमा कार्यालय तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विभागका प्रमुखले व्यवस्था मिलाउने ।

५. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विभाग, महाशाखा र शाखाको कार्य सञ्चालन निर्देशिका, २०६८ (मिति २०६८/०५/११ मा निर्णय)

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा विभाग, महाशाखा र शाखाको स्थापना गर्न, कार्यविवरण निश्चित गर्न तथा कार्य सञ्चालन व्यवस्थित गर्न बान्छनीय भएकाले,

सरकारी वकीलसम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम ४ को उपनियम (१ग) को अधिकार प्रयोग गरी महान्यायाधिवक्ताले देहाय बमोजिमको निर्देशिका जारी गरेकोछ ।

परिच्छेद - १

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ** : (१) यस निर्देशिकाको नाम “महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विभाग, महाशाखा र शाखाहरूको कार्य सञ्चालन निर्देशिका, २०६८” रहेकोछ ।
(२) यो निर्देशिका तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।
२. **परिभाषा**: विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा,
 - (क) “संविधान” भन्नाले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ सम्भन्नु पर्छ ।
 - (ख) “नियम” भन्नाले सरकारी वकीलसम्बन्धी नियमावली, २०५५ सम्भन्नु पर्छ ।
 - (ग) “विभाग” भन्नाले सरकारी वकीलसम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम ४ को उपनियम (१) बमोजिमका विभागलाई जनाउनेछ ।
 - (घ) “व्यवस्थापन समिति” भन्नाले सरकारी वकीलसम्बन्धी नियमावली, २०५५ को नियम ३८क बमोजिमको व्यवस्थापन समिति सम्भन्नु पर्छ ।

परिच्छेद-२

विभाग, महाशाखा तथा शाखाहरूको स्थापना

३. **विभागको स्थापना** :
 - (१) महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र मातहतका सरकारी वकील कार्यालयको कामलाई सुव्यवस्थित रूपले सञ्चालन गर्नका लागि नियम ४ को उपनियम (१) बमोजिम देहाय बमोजिमका विभागहरू रहने छन् :-
 - (क) मुद्दा तथा बहस पैरवी व्यवस्थापन विभाग
 - (ख) योजना, अनुसन्धान, अनुगमन तथा मानव अधिकार विभाग
 - (ग) कार्यालय तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग

- (घ) कानूनी राय परामर्श तथा सुशासन सुभावा विभाग
- (२) विभागको प्रमुखको रूपमा काम गर्न व्यवस्थापन समितिको सिफारिसमा महान्यायाधिवक्ताले नायब महान्यायाधिवक्तालाई तोक्नेछ ।
- (३) व्यवस्थापन समितिको सिफारिसमा महान्यायाधिवक्ताले समय समयमा आवश्यकतानुसार नायब महान्यायाधिवक्ताहरूलाई तोकेको विभागको जिम्मेवारी हेरफेर गर्न सक्ने छ ।
- (४) विभाग अन्तर्गत रहने सरकारी वकील व्यवस्थापन समितिको सिफारिसमा महान्यायाधिवक्ताले तोके बमोजिम र अन्य कर्मचारीहरू कार्यालय तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विभागका प्रमुखले तोके बमोजिम हुनेछन् ।
- (५) विभागबाट सम्पादन हुने कामका लागि बिनियोजित बजेटको सञ्चालन सम्बन्धित विभागको सिफारिसमा कार्यालय तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विभागबाट हुनेछ ।

४. महाशाखा तथा शाखाको गठन :

- (१) विभागबाट सम्पादन हुने कार्य सम्पादनका लागि नियम ४ को उपनियम (१३) बमोजिम रहने महाशाखा तथा शाखाहरू क्रमशः अनुसूची-१ र अनुसूची-२ बमोजिम हुनेछन् ।
- (२) महाशाखाको प्रमुख र शाखाको प्रमुखमा क्रमशः सहन्यायाधिवक्ता र उपन्यायाधिवक्ता वा अन्य सरकारी वकील वा अधिकृत स्तरको कर्मचारी रहनेछन् ।
- (३) विभागमा काम गर्न तोकिएका सह न्यायाधिवक्तालगायतका सरकारी वकील र अन्य कर्मचारीलाई सम्बन्धित विभागको प्रमुखले महाशाखा तथा शाखाको जिम्मेवारी तोक्नेछ ।
- (४) महाशाखा तथा शाखाहरू आवश्यकतानुसार व्यवस्थापन समितिको सिफारिसमा महान्यायाधिवक्ताले हेरफेर गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद-३

विभाग, महाशाखा तथा शाखाहरूबाट सम्पादन हुने कार्य वितरण

५. मुद्दा तथा बहस पैरवी व्यवस्थापन विभाग: मुद्दा तथा बहस पैरवी व्यवस्थापन विभागबाट देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन हुनेछन् :-

१. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट मुद्दा नचलाउने गरी प्राप्त फाइलहरूमा निकासको व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
२. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट मुद्दा चलाउने नचलाउने सम्बन्धमा प्राप्त फाइलहरू कुनै कानूनी द्विविधा वा असुविधा भएमा त्यसमा आवश्यक छलफल गराउने तथा यस्ता विषयमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट दिइने निकास वा निर्णयमा एकरूपत कायम गर्ने सम्बन्धमा सरकारी वकील बीच आवश्यक नीतिगत

- छलफल र समन्वय गरी महान्यायाधिवक्तालाई निर्णयका लागि सुझाव दिने र त्यसको सूचना सबै सरकारी वकीललाई प्रवाह गर्ने ।
३. मुद्दा तथा रिट निवेदनहरूमा प्रभावकारी रूपमा बहस पैरवी गर्न चाल्नुपर्ने सामयिक कदमबारे आवश्यकतानुसार नीतिगत व्यवस्था र व्यावहारिक उपायको तर्जुमा गरी सुझाव दिने ।
 ४. बहस पैरवी र प्रतिरक्षाको सम्बन्धमा आई पर्ने समस्याहरू समाधान गर्दै उपयुक्त व्यवस्थापन गर्ने ।
 ५. सर्वोच्च अदालतबाट समयमा नै साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेशी सूची प्राप्त गरी प्रत्येक दिन साढे दश बजेभित्र सबै सरकारी वकीललाई संप्रेषित गर्ने ।
 ६. अदालतबाट बहसको पालो आएको सम्बन्धित सरकारी वकीललाई खबर गर्ने व्यवस्थालाई चुस्त बनाउने र सामयिक रूपमा सुधारका उपाय अवलम्बन गर्दै जाने ।
 ७. मातहतका सरकारी वकीललाई अभियोजन सम्बन्धमा परेका द्विविधाको निकास दिने ।
 ८. अभियोजनको स्तर निर्धारणका लागि निर्देशिकाको तर्जुमा गर्ने एवं त्यसको कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्यांकन र परिमार्जन गर्ने तथा अदालतमा सरकारी वकीलले दायर गरेका अभियोगपत्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा प्राप्त हुने व्यवस्था गरी त्यसको न्यायिक परीक्षण गरी सुधारका लागि सम्बन्धित सरकारी वकीललाई सुझाव दिने ।
 ९. सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन, पुनरावलोकन र निवेदन दर्ता गर्ने तथा मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट निकासका लागि प्राप्त भएको मुद्दामा निकास सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
 १०. सर्वोच्च अदालतमा साक्षी परीक्षण हुने अवस्थामा सोसम्बन्धी कार्य र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्थापन गर्ने ।
 ११. विभिन्न कार्यालयहरूबाट सर्वोच्च अदालतमा पेश गर्न प्राप्त लिखित जवाफ दर्ताका लागि पठाउने तथा त्यस्ता कार्यालयबाट लिखित जवाफ तयार गर्नु अघि जवाफ लेखनका लागि सल्लाह लिने परिपाटीको विकास गर्न आवश्यक समन्वय गर्ने लगायत लिखित जवाफसँग सम्बन्धित अन्य व्यवस्थापन गर्ने ।
 १२. अदालतमा पेश गर्नुपर्ने बहसनोट बारे बहस गर्ने सरकारी वकीललाई सूचना दिने र सरकारी वकीलले पेश गरेको बहसनोटलाई अभिलेख गरी संस्थागत गर्ने तथा बहसनोट सम्बन्धमा अन्य व्यवस्थापन गर्ने ।
 १३. अदालतबाट प्राप्त पेशीको सूचनाहरू समयमै सम्बन्धित महाशाखामा संप्रेषित गर्ने, पेशी अभिलेख व्यवस्थित गर्ने, पेशीमा सरकारी वकीलको बहस र अदालत तथा सरकारी वकीलबाट पेशी हटाएको सूचना अदालतमा पेशीको खबर दिने व्यक्ति मार्फत प्राप्त हुने प्रणाली विकास गरी अभिलेखीकरण गर्ने र पेशी व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।
 १४. पुनरावेदन, निवेदन र दोहोऱ्याई पाउनका लागि प्राप्त फाइलमा नक्कल कागजातहरू दुरुस्त रहे नरहेको हेरी दुरुस्त गर्न लगाउने लगायत मिसिल फाइल व्यवस्थापन गर्ने ।

१५. सर्वोच्च अदालतबाट भएका सरकारी वकीललाई बहस पैरवीमा मदत पुग्ने महत्वपूर्ण फैसलाहरूको संकलन गरी सबै सरकारी वकीललाई जानकारी गराउने तथा कार्यालयको website मा राख्ने व्यवस्था मिलाउने ।
१६. सर्वोच्च अदालतमा दर्ता भएका नेपाल सरकार वादी भएका मुद्दा वा नेपाल सरकारको हकहित समावेश भएको रिटको दर्ता, फैसला, फैसला प्राप्त मिति, फैसलाको संक्षिप्त व्यहोरा लगायत अन्य आवश्यक अभिलेखीकरण गर्ने ।
१७. सर्वोच्च अदालतबाट भएका आदेश र फैसला प्राप्त भएको तीन दिन भित्र सम्बन्धित विभागबाट फाइल लिई सम्बन्धित निकायमा संप्रेषित गर्ने ।
१८. मुद्दाको विभिन्न वर्गीकरण गरी विभिन्न विभागबाट के कुन वर्गीकरणका मुद्दाको बहस पैरवी गर्ने भन्ने निर्णयका लागि महान्यायाधिवक्ता समक्ष पेश गर्ने र तदनुरूप प्राप्त मुद्दा तथा रिटका फाइल सम्बन्धित विभागमा पठाउने ।
१९. मुद्दा र बहस व्यवस्थापन सम्बन्धमा अन्तरविभाग समन्वय र सम्पर्क कायम गर्ने ।
२०. मुद्दा र बहस व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विषयमा सुधारका लागि महान्यायाधिवक्ता समक्ष सिफारिस र सुझाव दिने ।
२१. महान्यायाधिवक्ताले तोकेका वर्गीकरणका मुद्दामा बहस पैरवी गर्ने ।
२२. महान्यायाधिवक्ताले तोकेका अन्य कार्य गर्ने ।
२३. यस निर्देशिकामा उल्लेख नभएका मुद्दा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विविध विषयमा आवश्यक व्यवस्थापन गर्ने ।

६. **योजना, अनुसन्धान, अनुगमन तथा मानव अधिकार विभाग:** योजना, अनुसन्धान, अनुगमन तथा मानव अधिकार विभागबाट देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन हुनेछन्:-

१. सरकारी वकील कार्यालयको संस्थागत विकास र सरकारी वकीलको व्यावसायिक दक्षता विकासका लागि अध्ययन, अनुसन्धान गरी प्रतिवेदन प्रकाशित गर्ने ।
२. सरकारी वकीलको दक्षता अभिवृद्धिका लागि सेवा विशिष्टीकरण र पुनर्ताजगी लगायत विभिन्न प्रशिक्षण कार्यक्रमको पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने ।
३. मुद्दामा अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धानकर्तालाई प्रशिक्षण दिने प्रयोजनका लागि प्रहरी प्रधान कार्यालयसँग समन्वय गरी पाठ्यक्रम तर्जुमागर्ने ।
४. सरकारी वकीलको सेवा विशिष्टीकरण र पुनर्ताजगी प्रशिक्षण कार्यक्रम तर्जुमार सञ्चालन गर्ने ।
५. सरकारी वकीलको व्यावसायिक दक्षता एवं सीप विकास सम्बन्धी अनुसन्धानमूलक प्रशिक्षणका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा स्थापना गरिने अभियोजन प्रशिक्षण केन्द्रको स्थापना, व्यवस्थापन र सञ्चालन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
६. प्रशिक्षण केन्द्रमा आवश्यक पर्ने जनशक्ति एवं स्रोत साधन लगायतको व्यवस्था गर्ने, वाह्य स्रोतबाट लिइने सहयोग सम्बन्धी कार्य गर्ने र सहयोग लिनु पर्ने प्रशिक्षकको सूची तयार गर्ने ।

७. नेपाल सरकारको हक हित सरोकार निहित रहेको मुद्दामा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले प्रतिनिधित्व गर्ने, नेपाल सरकारका विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा परेका मुद्दा मामिलाको प्रतिरक्षा गर्ने वा गराउने प्रणालीको विकास गर्ने तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विस्तार सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
८. नियम ८ बमोजिम मातहत सरकारी वकील कार्यालयको वार्षिक रूपमा अनुगमन गर्ने, गराउने र सो अनुगमनका आधारमा सरकारी वकील कार्यालयको जग्गा, भवन, स्रोत साधन, सवारी साधन आदिको अवस्था र सुधारको आवश्यकता तथा सरकारी वकीलको कार्यसम्पादनको स्तर सम्बन्धमा सम्बन्धित विभागमा जानकारी दिने ।
९. जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयहरूले गरेको अभियोजनको परिणामको मूल्याङ्कन गरी त्यसमा सुधार गर्न चाल्नुपर्ने कदम बारे अध्ययन, अनुसन्धान र नीति निर्माणसम्बन्धी कार्य गर्ने ।
१०. सरकारी वकील र सरकारी वकील कार्यालयको संस्थागत र व्यावसायिक दक्षता विकासका लागि दातृ निकायसँग सम्पर्क, छलफल र तत्सम्बन्धमा कार्यक्रम तथा प्रस्ताव तयार गरी सहयोग प्राप्त गर्ने विषयमा कार्य गर्ने ।
११. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट मासिक तथा वार्षिक रूपमा प्राप्त हुने प्रतिवेदनहरू समयमै प्राप्त गर्ने व्यवस्था गरी त्यसको जाँच, अभिलेख र विश्लेषण गरी आवश्यकता अनुसार सुधार गर्न व्यवस्थापन समितिमा पेश गर्ने ।
१२. वर्ष भरि सम्पन्न गरेका प्रमुख कार्यहरू उल्लेख गरी महान्यायाधिवक्ताको वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
१३. मुद्दा, बहस पैरवी, मुद्दाको परिणाम लगायत कार्यालयका महत्वपूर्ण तथ्याङ्क र सूचनाहरूको अभिलेख र व्यवस्थापन गर्ने ।
१४. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा मातहतका सरकारी वकील कार्यालयबाट सम्पादन भएका कार्यहरू, महत्वपूर्ण फैसला/आदेशहरू, नेपाल सरकारको हक हितमा सरकारी वकीलबाट भएका बहस पैरवी र त्यसमा प्राप्त परिणाम तथा कानूनी राय तथा कानूनको शासन कायम गर्न निर्वाह गरेको भूमिका लगायतका समसामयिक विषय र गतिविधि बारे नागरिकको सुसूचित हुने हक प्रवर्द्धन गर्न मासिक तथा वार्षिक रूपमा बुलेटिन प्रकाशन गरी सूचना प्रवाह गर्ने ।
१५. नियम २२ बमोजिमको समन्वय समितिको बैठक बोलाउने, सञ्चालन गर्ने र निर्णयहरू कार्यान्वयन सम्बन्धी अन्य व्यवस्थापन गर्ने ।
१६. सरकारी वकीलहरूको क्षेत्रीय र केन्द्रीय अनुशिक्षण गोष्ठीको कार्यक्रम तर्जुमा र सञ्चालन गर्ने ।
१७. सामयिक विषयहरूमा सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
१८. संविधानको धारा १३५ बमोजिम महान्यायाधिवक्तालाई प्राप्त हिरासतमा रहेको व्यक्तिलाई मानवोचित व्यवहार गरे नगरेको सम्बन्धमा छानविन, अनुगमन गर्ने र आवश्यक निर्देशन दिने सम्बन्धमा पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयका सहन्यायाधिवक्ताले गरेको कार्यको अनुगमन गर्ने ।

१९. सर्वोच्च अदालतबाट भएका अन्तिम निर्णय वा आदेशहरू तथा कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको कार्यान्वयन भए, नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने ।
२०. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको संस्थागत विकासका लागि रणनीतिक योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन तथा परिमार्जन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
२१. मानव अधिकारसम्बन्धी समसामयिक विषयमा सम्बन्धित सरोकारवालासँग समन्वय गरी मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
२२. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
२३. महान्यायाधिवक्ताले तोकेका अन्य कार्य गर्ने ।
२४. यस निर्देशिकामा उल्लेख नभएका योजना, अनुगमन र मानव अधिकारको विषयसँग सम्बन्धित विविध विषयमा काम गर्ने ।

७. कार्यालय तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विभाग: कार्यालय तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विभागबाट देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन हुनेछन् :-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र मातहतका सरकारी वकील कार्यालयको मानव संशाधन योजना निर्माण गर्ने ।
२. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्तर्गतका कार्यालयको संगठन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
३. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको आन्तरिक व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
४. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्तर्गतका कार्यालयको आर्थिक व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
५. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको पुस्तकालय व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
६. सरकारी वकीलहरू तथा अन्य कर्मचारी सरुवा बढुवा, स्वदेश तथा विदेशमा सञ्चालन हुने अध्ययन, भ्रमण, तालिम, गोष्ठी, सेमिनार आदिमा मनोनयन लगायत कर्मचारी व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
७. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा मातहत सरकारी वकील कार्यालयको भौतिक सम्पतिको व्यवस्थापन र संरक्षण सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
८. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको प्रवक्ता तथा नोडल अधिकृत व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
९. सरकारी वकील तथा अन्य कर्मचारी विरुद्ध पर्ने उजुरी उपरको कारवाही तथा कर्मचारीहरूको गुनासो व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
१०. न्याय सेवा आयोग सम्बन्धी काम गर्ने ।
११. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा अधिकृतस्तरको महिनामा एकपटक र सबै कर्मचारीको तीन महिनामा एकपटक नियमित रूपमा बैठकको बन्दोबस्त गरी छलफलको विवरणको अभिलेखीकरण एवम् कार्यान्वयन गर्ने ।
१२. अन्य विभागसँग समन्वय गरी सरकारी वकील र अन्य कर्मचारीको अभिलेख व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।

१३. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
१४. महान्यायाधिवक्ताले तोकेका अन्य कार्य गर्ने ।
१५. यस निर्देशिकामा उल्लेख नभएका कार्यालय तथा मानव संशाधन व्यवस्थापन विषयसँग सम्बन्धित विविध विषयमा काम गर्ने ।
१६. अन्य विभागसँग सम्बन्धित नरहेका विविध र भइपरिआउने कार्य गर्ने ।

८. **कानूनी राय परामर्श तथा सुशासन सुभावा विभाग:** कानूनी राय परामर्श तथा सुशासन सुभावा विभागबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. राष्ट्रपति, उप-राष्ट्रपति र नेपाल सरकार, मन्त्रालय, विभाग र केन्द्रीयस्तरका सरकारी कार्यालय एवं संवैधानिक निकाय र संविधान सभा तथा व्यवस्थापिका-संसद र अन्तर्गतका समितिलाई संवैधानिक एवं कानूनी विषयमा प्रदान गरिने राय परामर्श सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
२. नेपाल सरकार र नेपाल सरकारका विभिन्न निकायका सुशासन कायम राख्ने सम्बन्धी काम कारवाहीको अध्ययन, अनुगमन गर्ने ।
३. सुशासन वा कानूनको शासन विषयमा कुनै कानूनमा सुधार गर्नु पर्ने भएमा नेपाल सरकार समक्ष सुभावा प्रस्तुत गर्ने ।
४. सुशासन अभिवृद्धि, पारदर्शिता र जनताले पाउनुपर्ने सेवा सुविधाको प्रत्याभूतिका लागि नेपाल सरकार र नेपाल सरकारका निकायहरूलाई सुभावा दिने ।
५. नेपाल सरकार र अन्तर्गतका निकायमा प्रयोग गर्न नसकिने अवस्थामा रहेका भौतिक सामग्रीको लिलामी र व्यवस्थापन सम्बन्धमा नेपाल सरकारका निकायलाई आवश्यक सुभावा दिने ।
६. नेपाल सरकारका विभिन्न निकायबाट कानूनी राय माग्नु पर्ने विषयमा कार्यविधि सम्बन्धी जानकारी गराउने कानूनी राय सम्बन्धी दिग्दर्शन तर्जुमा, कार्यान्वयन, मूल्याङ्कन र परिमार्जन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
७. कानूनी राय तथा सुशासनका विषयमा नेपाल सरकारका निकाय वा पदाधिकारीहरूसँग छलफल, अन्तर्क्रिया र गोष्ठी आदि कार्यक्रमको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्ने ।
८. कानूनी राय र सुशासनका सम्बन्धमा मातहत सरकारी वकील कार्यालयलाई आवश्यक निर्देशन दिने तथा कानूनी रायमा एकरूपता ल्याउन आवश्यक कदम चाल्ने ।
९. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र मातहतका सरकारी वकील कार्यालयले दिएको कानूनी रायको अभिलेखीकरण व्यवस्थित गर्ने ।
१०. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहसपैरवीको काम गर्ने ।
११. महान्यायाधिवक्ताले तोकेका अन्य कार्य गर्ने ।
१२. यस निर्देशिकामा उल्लेख नभएका कानूनी राय परामर्श तथा सुशासन सुभावा विषयसँग सम्बन्धित विविध विषयमा काम गर्ने ।

९. **अभियोजन अनुगमन महाशाखा** : अभियोजन तथा अनुगमन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट मुद्दा चलाउने वा नचलाउने गरी प्राप्त फाइलमा निकासामा सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
२. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट मुद्दा चलाउने नचलाउने सम्बन्धमा प्राप्त फाइलहरूमा कुनै कानूनी द्विविधा वा असुविधा भएमा त्यसमा आवश्यक छलफल गराउने तथा यस्ता विषयमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट दिइने निकासामा वा निर्णयमा एकरूपता कायम गर्ने सम्बन्धमा सरकारी वकीलबीच आवश्यक नीतिगत छलफल र समन्वय गरी महान्यायाधिवक्तालाई निर्णयका लागि सुझाव दिने र त्यसको सबै सरकारी वकीललाई सूचना प्रवाह गर्ने ।
३. मातहतका सरकारी वकीललाई अभियोजनसम्बन्धमा परेका द्विविधाको निकासामा दिने ।
४. अभियोजनको स्तर निर्धारणका लागि निर्देशिकाको तर्जुमा गर्ने एवं त्यसको कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन र परिमार्जन गर्ने तथा अदालतमा सरकारी वकीलले दायर गरेका अभियोगपत्रहरू महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा प्राप्त हुने व्यवस्था गरी त्यसको अध्ययन, न्यायिक परीक्षण गरी तत्सम्बन्धमा सुधार गर्न वा गुणस्तरीयता ल्याउनका लागि सम्बन्धित सरकारी वकीललाई सुझाव दिने लगायतका आवश्यक कार्य गर्ने ।

१०. **मुद्दा तथा पुनरावेदन व्यवस्थापन महाशाखा** : मुद्दा तथा पुनरावेदन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. सर्वोच्च अदालतमा दर्ता गरिने पुनरावेदन, पुनरावलोकन र निवेदन सम्बन्धी कार्य तथा तत्सम्बन्धी निकासामा व्यवस्थापन गर्ने ।
२. सर्वोच्च अदालतमा पेश गर्न नेपाल सरकारका विभिन्न कार्यालयबाट प्राप्त लिखित जवाफ दर्ता गर्न पठाउने तथा त्यस्ता कार्यालयबाट लिखित जवाफ तयार गर्नु त्यस्तो लिखित जवाफ लेखनका लागि सल्लाह लिने परिपाटीको विकास गर्ने लगायत लिखित जवाफसँग सम्बन्धित अन्य कार्यको व्यवस्थापन गर्ने ।
३. पुनरावेदन, निवेदन र दोहोच्याई पाउनका लागि प्राप्त फाइलमा नक्कल कागजातहरू दुरुस्त रहे नरहेको हेरी दुरुस्त गर्न लगाउनेलगायत तत्सम्बन्धमा अन्य व्यवस्थापन गर्ने ।
४. सर्वोच्च अदालतमा दर्ता भएका नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको हक हित समावेश भएको रिट तथा मुद्दाहरूको दर्ता, फैसला, फैसला प्राप्त मिति, फैसलाको संक्षिप्त व्यहोरा लगायत अन्य आवश्यक अभिलेखीकरण गर्ने ।
५. सर्वोच्च अदालतबाट भएका आदेश र फैसलाहरू प्राप्त भएको तीन दिन भित्र सम्बन्धित विभागबाट फाइल लिई सम्बन्धित निकायमा संप्रेषित गर्ने ।
६. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
७. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका कार्य तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

११. **बहस व्यवस्थापन महाशाखा** : बहस व्यवस्थापन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. मुद्दा तथा रिट निवेदनहरूमा प्रभावकारी रूपमा बहसपैरवी गर्न चाल्नुपर्ने सामयिक कदमहरूबारे आवश्यकतानुसार नीतिगत व्यवस्था र व्यावहारिक उपायको तर्जुमा गरी सुझाव दिने ।
२. बहस पैरवी र प्रतिरक्षाको सम्बन्धमा आइपर्ने समस्याहरू समाधान गर्दै उपयुक्त व्यवस्थापन गर्ने ।
३. सर्वोच्च अदालतबाट समयमानै साप्ताहिक तथा दैनिक मुद्दा पेशी सूची प्राप्त गरी प्रत्येक दिन इजलास लाग्ने समयभन्दा आधा घण्टा अगावै सबै सरकारी वकीललाई संप्रेषित गर्ने ।
४. अदालतबाट बहसको पालो आएको सम्बन्धित सरकारी वकीललाई खबर गर्ने व्यवस्थालाई चुस्त बनाउने र सामयिक रूपमा सुधारका उपायहरू अवलम्बन गर्दै जाने ।
५. सर्वोच्च अदालतमा साक्षी परीक्षण हुने अवस्थामा सोसम्बन्धी कार्य र तत्सम्बन्धमा अन्य व्यवस्थापन गर्ने ।
६. अदालतमा पेश गर्नुपर्ने बहसनोट बारे बहस गर्ने वकीललाई सूचना दिने र सरकारी वकीलले पेश गरेको बहसनोटलाई अभिलेख गरी संस्थागत गर्ने व्यवस्था र बहसनोट सम्बन्धमा अन्य व्यवस्थापन गर्ने ।
७. अदालतबाट प्राप्त पेशीको सूचनाहरू समयमै सम्बन्धित महाशाखामा संप्रेषित गर्ने, त्यसको अभिलेख व्यवस्थित गर्ने, पेशीमा सरकारी वकीलको बहस र अदालत तथा सरकारी वकीलबाट पेशी हटाएको सूचना अदालतमा पेशीको खबर दिने व्यक्ति मार्फत प्राप्त हुने प्रणाली विकास गरी अभिलेखीकरण गर्ने र पेशी व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।
८. मुद्दा र बहस व्यवस्थापन सम्बन्धमा अन्तरविभाग समन्वय र सम्पर्क कायम गर्ने ।
९. मुद्दा र बहस व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विषयमा सुधारका लागि महान्यायाधिवक्ता समक्ष सिफारिस र सुझाव दिने ।
१०. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
११. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

१२. **करारीय दायित्व प्रतिरक्षा महाशाखा**: करारीय दायित्व प्रतिरक्षा महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन हुनेछन् :-

१. नेपाल सरकारको तर्फबाट अदालतमा प्रतिनिधित्व गर्नु पर्ने सार्वजनिक खरिद तथा करारीय दायित्व सम्बन्धी मुद्दामा बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने ।
२. नेपाल सरकारलाई सरोकार पर्ने सार्वजनिक खरिद तथा करारीय दायित्व सम्बन्धी विषयमा परेका रिट निवेदनमा बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने ।

३. इजलासबाट माग भएमा वा आवश्यकता अनुसार बहस नोट तयार गर्ने लगायतका सम्बद्ध अन्य कार्य गर्ने ।
४. यस विषयमा प्रभावकारी रूपमा प्रतिरक्षा गर्न चाल्नु पर्ने कदम सम्बन्धमा मुद्दा तथा बहस व्यवस्थापन विभाग समक्ष प्रतिवेदन गर्ने ।

१३. महिला तथा बालबालिका महाशाखा : महिला तथा बालबालिका महाशाखाबाट देहाय बमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. महिला तथा बालबालिकाको तर्फबाट अदालतमा प्रभावकारी रूपमा बहस पैरवी गर्ने उपायबारे अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ।
२. महिला तथा बालबालिका सम्मिलित मुद्दामा पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय र जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयको अनुरोध र आवश्यकताका आधारमा घुम्ती बहस टोलीको रूपमा काम गर्ने ।
३. महिला तथा बालबालिका संलग्न रहेका मुद्दामा रहेका सफलता, असफलता र कमजोरीहरूको अध्ययन गरी तत्सम्बन्धमा सुधार गर्नु पर्ने कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
४. महिला तथा बालबालिकासँग सम्बन्धित संस्थामा कार्यालयको तर्फबाट गर्नु पर्ने सम्पर्क र समन्वयको फोकल प्वाइन्टको काम गर्ने ।
५. महिला तथा बालबालिकाका सम्बन्धमा कानूनमा गर्नु पर्ने सुधारका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायमा कानूनी राय तथा सुशासन महाशाखासँग समन्वय गरी सुझाव दिने ।
६. महिला तथा बालबालिका न्याय सम्बन्धमा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा विकसित मान्यता हाम्रो न्यायप्रणालीमा कसरी आत्मसात गर्न सकिन्छ भनी अध्ययन गर्ने ।
७. महिला तथा बालबालिकाका सम्बन्धमा आवश्यक अन्य कार्य गर्ने ।

१४. भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण र संगठित अपराध प्रतिरक्षा महाशाखा : भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण र संगठित अपराध प्रतिरक्षा महाशाखाबाट देहाय बमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. नेपाल सरकारलाई सरोकार पर्ने भ्रष्टाचार, सम्पत्ति शुद्धीकरण लगायतका संगठित अपराध सम्बन्धी मुद्दामा बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने ।
२. नेपाल सरकारलाई सरोकार पर्ने संगठित अपराध सम्बन्धी रिट निवेदनहरूमा बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने ।
३. अदालतमा उल्लिखित मुद्दामा बहस नोट तयार गरी सम्बन्धित इजलास समक्ष पेश गर्ने लगायत यस विषयमा सम्बद्ध आवश्यक कार्य गर्ने ।
४. भ्रष्टाचार लगायत संगठित अपराध सम्बन्धमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको कार्यान्वयन र यस सम्बन्धमा विकसित अन्तर्राष्ट्रिय मान्यतासँग परिचित हुने र मातहत सरकारी वकील कार्यालयलाई समेत जानकार बनाउन सम्बन्धित विभाग समक्ष सिफारिस गर्ने ।

५. यस विषयसँग सम्बन्धित मुद्दाको प्रभावकारी बहस पैरवी गर्न आवश्यक कुराहरू पहिचान गरी सम्बन्धित विभागमा सिफारिस गर्ने ।

१५. योजना, अनुसन्धान, अनुगमन, तथा मूल्याङ्कन महाशाखा : योजना, अनुसन्धान अनुगमन, तथा मूल्याङ्कन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. सरकारी वकील कार्यालयको संस्थागत विकास र सरकारी वकीलको व्यावसायिक दक्षता विकासका लागि अध्ययन, अनुसन्धान गर्ने ।
२. सरकारी वकील र सरकारी वकील कार्यालयको संस्थागत र व्यावसायिक दक्षता विकासका लागि दातृ निकायसँग सम्पर्क, छलफल र तत्सम्बन्धमा कार्यक्रम तथा प्रस्ताव तयार गरी सहयोग प्राप्त गर्ने विषयमा कार्य गर्ने ।
३. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा मातहतका सरकारी वकील कार्यालयबाट सम्पादन भएका कार्य, महत्वपूर्ण फैसला वा आदेश, नेपाल सरकारको हकहितमा सरकारी वकीलबाट भएका बहसपैरवी र त्यसमा प्राप्त परिणाम तथा कानूनी राय तथा कानूनको शासन कायम गर्न निर्वाह गरेको भूमिका लगायतका समसामयिक विषय र गतिविधि बारे नागरिकको सुसूचित हुने हक प्रबर्द्धन गर्न मासिक तथा वार्षिक रूपमा बुलेटिन प्रकाशन गरी सूचना प्रवाह गर्ने ।
४. मातहत सरकारी वकील कार्यालयहरूबाट मासिक तथा वार्षिक रूपमा प्राप्त हुने प्रतिवेदन समयमै प्राप्त गर्ने व्यवस्था गरी त्यसको जाँच, अभिलेख र विश्लेषण गर्ने ।
५. सर्वोच्च अदालतबाट भएका अन्तिम निर्णय वा आदेशहरू तथा कानूनको व्याख्या वा प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तको कार्यान्वयन भए, नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्ने ।
६. नियमावलीको नियम ९ बमोजिम वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
७. नियमावलीको नियम ८ बमोजिम मातहत सरकारी वकील कार्यालयको वार्षिक रूपमा अनुगमन गर्ने गराउने र सो अनुगमनका आधारमा सरकारी वकील कार्यालयको अवस्था सुधारको आवश्यकता तथा सरकारी वकीलको कार्यसम्पादनको स्तर सम्बन्धमा सम्बन्धित विभागमा जानकारी दिने ।
८. मुद्दा, बहस पैरवी, मुद्दाको परिणाम लगायत कार्यालयका महत्वपूर्ण तथ्याङ्क र सूचना अभिलेख र व्यवस्थापन गर्ने ।
९. नियमावलीको नियम २२ बमोजिमको समन्वय समितिको बैठक बोलाउने, सञ्चालन गर्ने र निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्ने लगायत तत्सम्बन्धमा अन्य व्यवस्थापन गर्ने
१०. सरकारी वकीलको क्षेत्रीय र केन्द्रीय अनुशिक्षण गोष्ठीको कार्यक्रम तर्जुमा र सञ्चालन गर्ने ।
११. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको संस्थागत विकासका लागि रणनीतिक योजना कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन तथा परिमार्जन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
१२. सामयिक विषयहरूमा सरोकारवालासँग अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
१३. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।

१४. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

१६. अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध महाशाखा: अन्तर्राष्ट्रिय कानून तथा अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. नेपाल सरकारको हक हित सरोकार रहेको मुद्दामा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले प्रतिनिधित्व गर्ने ।
२. नेपाल सरकारका विरुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय संस्थामा परेका मुद्दा मामिलाको प्रतिरक्षा गर्ने वा गराउने प्रणालीको विकास गर्ने ।
३. अन्तर्राष्ट्रिय कानून र अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध विस्तार सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
४. नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको कार्यान्वयनका विषयमा नेपाल सरकारलाई राय परामर्श दिने ।
५. कुनै अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको नेपाल पक्ष हुन आवश्यक देखिएको सन्दर्भमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा हुने छलफल, अन्तरक्रिया तथा सेमिनारमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने ।
६. नेपाल सरकारका विभिन्न मन्त्रालयहरूमा स्थापना भएका अन्तर्राष्ट्रिय सम्बन्ध तथा वैदेशिक सहयोग महाशाखाहरूसँग निरन्तर सम्पर्क तथा समन्वय विकास गरी अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको सम्बन्ध विकास तथा विस्तार गर्ने ।
७. द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय अन्तर्राष्ट्रिय सम्झौता वा सन्धिमा उल्लेखित विषय वा प्रावधान विपरित कार्य गरेको ठहर भई कुनै व्यक्ति उपर मुद्दाको काम कारबाहीको अवस्था लगायतका विषयमा नेपाल सरकारका निकायबाट लेखी आएको अवस्थामा आवश्यक राय तथा परामर्श दिने वा पत्राचार गर्ने ।
८. नेपालभित्र वा बाहिर नेपाल पक्ष भएका सन्धि, सम्झौता वा अनुबन्ध विपरित नेपाली नागरिक वा कम्पनीको तर्फबाट भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि वा सम्झौताको उल्लंघनका विषयमा परराष्ट्र मन्त्रालय मार्फत सम्बन्धित देश स्थित नेपाली राजदुतावासलाई आवश्यक कारबाहीका लागि लेखी पठाउने ।
९. नेपालको संविधान तथा प्रचलित कानून बमोजिम महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले सम्पादन गर्नु पर्ने जिम्मेवारीसँग मेलखाने विदेशी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसँग द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सहयोग सम्बन्ध तथा सम्पर्क विकास गरी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको संस्थागत सुदृढीकरण गर्ने ।
१०. प्रचलित नेपाल कानूनलाई अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता तथा प्रचलन अनुकूल बनाउनका लागि पुनरावलोकन गर्नु पर्ने आवश्यक देखिएको अवस्थामा नेपाल सरकारलाई परामर्श दिने ।
११. विभिन्न राष्ट्रहरू बीच हुने द्विपक्षीय सपुर्दगी र कानूनी सहायता सम्बन्धी विषयमा सरकारलाई सुझाव दिने ।

१२. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, संभौताको पक्ष बन्नु अघि त्यस सम्बन्धमा भएका प्रचलित कानून र त्यसको प्रयोग एवं कार्यान्वयनमा आई पर्ने समस्या र सुधारका लागि आवश्यक अध्ययन अनुसन्धान गरी सुझाव पेश गर्ने ।
१३. अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, संभौता बन्ने क्रममा हुने छलफल, हस्ताक्षर, सम्मिलन वा अनुमोदनका काम कारवाहीमा अभिन्न रूपमा सहभागी हुने ।
१४. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
१५. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

१७. हिरासत अनुगमन तथा मानव अधिकार महाशाखा : हिरासत तथा न्यायिक थुना अनुगमन महाशाखा बाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. संविधानको धारा १३५ बमोजिम महान्यायाधिवक्तालाई प्रदत्त गरेको हिरासतमा रहेको व्यक्तिलाई मानवोचित व्यवहार गरे नगरेको सम्बन्धमा नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने गराउने ।
२. पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयका सहन्यायाधिवक्ताले प्रत्यायोजित अधिकार अनुसार अनुगमन गरे नगरेको अनुगमन गर्ने ।
३. मानव अधिकार सम्बन्धी विभिन्न समसामयिक विषयसँग सम्बन्धित सरोकारवालासँग समन्वय गरी मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्द्धन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
४. हिरासतमा रहेको व्यक्तिलाई यस संविधानको अधीनमा रही मानवोचित व्यवहार नगरेको वा त्यस्तो व्यक्तिलाई आफन्तसँग वा कानून व्यवसायी मार्फत भेटघाट गर्न नदिएको भन्ने उजुरी परेमा वा जानकारी हुन आएमा छानबिन गरी त्यस्तो हुनबाट रोक्न सम्बन्धित अधिकारीलाई आवश्यक निर्देशन दिने ।
५. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
६. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

१८. अभियोजन परिणाम मूल्याङ्कन महाशाखा: अभियोजन परिणाम मूल्याङ्कन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयले गरेको अभियोजनको सफलता र असफलताको अनुसन्धान र मूल्याङ्कन गर्ने ।
२. अभियोजन असफल हुनुका कारणहरू तथ्यमूलक आधारमा पहिचान गर्ने र सुधारका उपायहरू प्रक्षेपण गर्ने ।
३. अनुसन्धान र मुल्यांकनका आधारमा सुधार गर्न चाल्नुपर्ने कदम बारे अध्ययन अनुसन्धान र नीति निर्माणसम्बन्धी कार्य गर्ने ।
४. अभियोजनका सन्दर्भमा उपयुक्त कानूनको अभाव देखिएका कसूरको पहिचान गरी कानून निर्माणका लागि उपयुक्त सिफारिस गर्ने ।
५. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।

६. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

१९. **अभियोजन प्रशिक्षण केन्द्र** : अभियोजन प्रशिक्षण केन्द्रबाट देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन हुनेछन् :-

१. सरकारी वकीलको दक्षता अभिवृद्धि, सेवा विशिष्टीकरण र पुनर्ताजगी प्रशिक्षण लगायतका कार्यक्रमको पाठ्यक्रमको तर्जुमा र विकास गर्ने ।
२. मुद्दामा अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धानकर्तालाई प्रशिक्षण दिने प्रयोजनका लागि प्रहरी प्रधान कार्यालयसँग समन्वय गरी पाठ्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
३. सरकारी वकीलहरूको सेवा विशिष्टीकरण र पुनर्ताजगी प्रशिक्षण कार्यक्रम तर्जुमा र सञ्चालन गर्ने ।
४. सरकारी वकीलहरूको व्यावसायिक दक्षता एवं सीप विकास गर्न अनुसन्धानमूलक प्रशिक्षणका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा स्थापित गरिने प्रशिक्षण केन्द्रको स्थापना, व्यवस्थापन र सञ्चालन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
५. प्रशिक्षण सम्बन्धी वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने ।
६. प्रशिक्षण सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरी प्रशिक्षकहरूको सूची तयार गर्ने ।
७. सरकारी वकील तथा अन्य सहायक कर्मचारीहरूलाई प्रदान गरिनु पर्ने तालिम, गोष्ठी, अनुशिक्षण, भ्रमणको आवश्यकता पहिचान गर्ने ।
८. तालिम पूर्वको कार्यसम्पादनस्तर मूल्याङ्कन र तालिम पश्चातको कार्यसम्पादनस्तरका आधारमा पाठ्यक्रम पुनरावलोकन गर्ने ।
९. लक्षित समूहभित्र तालिमको प्रभाव मूल्याङ्कन गर्ने ।
१०. प्रशिक्षण केन्द्रको स्थापना, भौतिक पूर्वाधार लगायतका कार्य गर्न सरकार, दातृ निकायहरूको सहयोग प्राप्त गर्ने ।
११. अर्ध न्यायिक निकायका पदाधिकारीलाई आवश्यक प्रशिक्षण प्रदान गर्ने ।
१२. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
१३. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

२०. **मानव संसाधन महाशाखा**: मानव संसाधन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्तर्गतका कार्यालयको मानव संसाधन योजना निर्माण गर्ने ।
२. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्तर्गतका कार्यालयको संगठन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
३. सरकारी वकील तथा अन्य कर्मचारी सरुवा बढुवा, स्वदेश तथा विदेशमा सञ्चालन हुने अध्ययन, भ्रमण, तालिम, गोष्ठी, सेमिनार आदिमा मनोनयन लगायत कर्मचारी व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।

४. सरकारी वकील तथा अन्य कर्मचारी विरुद्ध पर्ने उजुरी उपरको कारवाही तथा कर्मचारीहरूको गुनासो व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
५. न्याय सेवा आयोग सम्बन्धी काम गर्ने ।
६. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
७. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

२१. **आन्तरिक व्यवस्थापन तथा सामान्य प्रशासन महाशाखा** : आन्तरिक व्यवस्थापन तथा सामान्य प्रशासन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको आन्तरिक व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
२. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको पुस्तकालय व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
३. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा मातहत सरकारी वकील कार्यालयको भौतिक सम्पतिको व्यवस्थापन र संरक्षण सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
४. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको प्रवक्ता तथा नोडल अधिकृत व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
५. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा महिनामा एकपटक अधिकृतस्तरको र तीन महिनामा एकपटक सबै कर्मचारीको नियमित रूपमा बैठकको बन्दोबस्त गरी छलफलको विवरणको अभिलेखीकरण एवम् कार्यान्वयन गर्ने ।
६. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
७. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

२२. **आर्थिक प्रशासन महाशाखा** : आर्थिक प्रशासन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्तर्गतका कार्यालयको आर्थिक व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
२. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र अन्तर्गतका कार्यालयको संस्थागत विकासका लागि योजना अनुसार बजेट प्रक्षेपण गर्ने ।
३. आर्थिक अनुशासन सम्बन्धी आवश्यक नीतिगत व्यवस्थाका लागि सुझाव दिने । कार्यालयको विकासतर्फको अनुसन्धान, योजना तथा अनुगमन महाशाखासँगको समन्वयबाट वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गरी नियमानुसार सम्बन्धित अधिकृत समक्ष पेश एवं पारित गराई अर्थ मन्त्रालय तथा राष्ट्रिय योजना आयोगमा पेश गर्ने ।
४. विकास तर्फको र कार्य सञ्चालनस्तरको बजेट तथा कार्यक्रमको छलफलमा भाग लिन सम्बन्धित अधिकृत समक्ष पेश गर्ने ।
५. कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय समेतसँग समन्वय कायम गरी बजेट सम्बन्धी आवश्यक निर्देशन र बजेट निकासालिने ।

६. विनियोजित बजेट रकम अन्तर्गत रही सम्बन्धित बजेट शीर्षकमा नियमानुसार खर्च लेख्ने ।
७. पेशकी फछ्यौट सम्बन्धमा आवश्यक कारबाही गरी समयमा पेशकी फछ्यौट गर्न लगाउने ।
८. खर्च भएका रकमको लेखाको आन्तरिक लेखा परीक्षण गराउने ।
९. मातहत कार्यालयको वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट संकलन तथा समायोजन गरी यथासमयमा अर्थ मन्त्रालय/ राष्ट्रिय योजना आयोग आदिमा पठाउने ।
१०. कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय तथा महालेखा नियन्त्रण कार्यालयबाट बजेट निकासालिन आवश्यक कागजात तयार गरी निकासालिन फुकासाको लागि पहल गर्ने ।
११. नियमानुसार कटाउनु पर्ने पारिश्रमिक कर, संचय कोष र नागरिक लगानी कोष आदि कट्टा गरी सम्बन्धित निकायमा यथासमयमा पठाउने ।
१२. कोष तथा लेखा नियन्त्रण कार्यालय तथा महालेखा नियन्त्रण कार्यालयबाट बजेट निकासालिन आवश्यक कागज पत्र तैयार गरी सम्बन्धित अधिकृत समक्ष पेश गर्ने
१३. मातहत कार्यालयहरूको बजेट तथा कार्यक्रममा छलफलमा आवश्यक कागजात तयार गरी भाग लिन सम्बन्धित अधिकृतसमक्ष पेश गर्ने ।
१४. मातहत कार्यालयहरूको लागि विनियोजन भई आएको बजेट खर्च गर्ने अख्तियारी सम्बन्धित अधिकृत समक्ष पेश गरी स्वीकृत भएपछि यथासमयमा पठाउने ।
१५. मातहत कार्यालयबाट माग भए बमोजिम नियमानुसार पाउने औषधोपचारको रकम निकासालिन गराई पठाई दिने ।
१६. मातहत कार्यालयमा विनियोजन रकम छुट्याई समयमा पठाउने र सम्बन्धित कार्यालयहरूबाट थप निकासालिन माग भएमा रकम निकासालिन लागि सम्बन्धित निकायमा पत्र लेखी निकासालिन भए बमोजिम पठाई दिने ।
१७. मातहत कार्यालयको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।
१८. मातहत कार्यालयहरूमा आर्थिक अख्तियारी पठाउन तयार पारी सम्बन्धित अधिकृत समक्ष पेश गर्ने ।
१९. सम्बन्धित कार्यालयमा पठाउनु पर्ने विनियोजित रकम समयमा नै निकासालिन लिई यथासमयमा पठाउने ।
२०. वेरुजु सम्बन्धमा महालेखा परीक्षकको विभासँग सम्पर्क राखी वेरुजु फछ्यौट गराउन अग्रसर हुने ।
२१. महालेखा परीक्षकको विभाग र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट उठाइएको वेरुजु फछ्यौट गराउन सम्बन्धित व्यक्ति वा निकायमा पत्राचार गर्ने ।
२२. मातहत कार्यालयको केन्द्रीकृत वेरुजुको लगत अद्यावधिक राख्ने र वेरुजु फछ्यौटतर्फ क्रियाशील रहने ।
२३. आर्थिक प्रशासनसँग सम्बद्ध अन्य कार्य गर्ने ।
२४. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।

२५. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

२३. सूचना प्रविधि विकास तथा केन्द्रीय नियन्त्रण केन्द्र : सूचना प्रविधि केन्द्रले देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन गर्नेछ :-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई कागज विहीन कार्यालयको रूपमा रूपान्तरण गर्न कार्यक्रम तयार गर्ने ।
२. प्रविधिको प्रयोग र खासगरी कार्यालयको काममा कसरी यसलाई अधिकतम रूपमा उपयोग गर्न सकिन्छ भन्ने सम्बन्धमा सम्बन्धित विभाग समक्ष सुभाव प्रस्तुत गर्ने ।
३. सूचना प्रविधिको सम्बन्धमा कार्यालयबाट अख्तियार गर्नुपर्ने रणनीति सम्बन्धमा योजना, अनुसन्धान, अनुगमन, तथा मूल्याङ्कन महाशाखामा सुभाव प्रदान गर्ने ।
४. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा मातहतका कार्यालयको सूचना, तथ्यांक अद्यावधिक बनाई राख्ने ।
५. कार्यालयको वेभसाइट अद्यावधिक बनाई आवश्यक सूचना, सामग्री वेभसाइटमा व्यवस्थापन गर्ने ।
६. मातहतका कार्यालबाट कुनै जानकारी सूचना मागेमा त्यसको अभिलेख राख्ने र सूचना जानकारी प्रदान गर्ने ।
७. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा मातहतका कार्यालयका लागि इन्टरनेट सेवाको स्थापना, स्तर र पहुँच एवं यी कार्यालयबीच वेभ संजाल विकास सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
८. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका सबै अभिलेख र सूचनाहरू कम्प्यूटर प्रणालीमा आबद्ध गर्न आवश्यक नीति तथा कार्यक्रमको तर्जुमा गर्ने ।
९. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा डिजिटल हाजिरी प्रणाली विकास गर्न आवश्यक कार्य गर्ने ।
१०. देशभरका सरकारी वकील कार्यालयहरूको कार्यसम्पादन सूचना प्रविधिको माध्यमबाट अनुगमन गर्नका लागि आवश्यक पूर्वाधार विकास गर्ने ।
११. सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।
१२. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट सम्पादन कार्य र त्यस्ता कार्यालयमा विचाराधीन कामको बारेमा केन्द्रीयस्तरमा तत्कालै जानकारी हुने व्यवस्था गर्ने ।
१३. Redio Frequency Identification System Application का लागि प्राविधिक आवश्यकता पहिचान गर्ने ।
१४. आवश्यक Software Design र जडानका कार्य सम्पादन गर्ने ।
१५. Redio Frequency Identification System प्रयोग पछि यसको निरन्तर सञ्चालन र दिगो व्यवस्थापनका लागि सल्लाहसुभाव दिने र भएका निर्णयहरू कार्यान्वयन गर्ने ।
१६. Redio Frequency Identification System प्रयोग चरणदेखि यसको प्रबर्द्धन सम्बन्धी सम्पूर्ण प्राविधिक कामको जिम्मेवारी बहन गर्ने गराउने ।

२५. कानूनी राय महाशाखा: कानूनी राय महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन्:-

१. राष्ट्रपति, उप-राष्ट्रपति र नेपाल सरकार, मन्त्रालयहरू, विभागहरू र केन्द्रीयस्तरका सरकारी कार्यालय एवं संवैधानिक निकाय र संविधान सभा तथा व्यवस्थापिका-संसद र अन्तर्गतका समितिलाई संवैधानिक एवं कानूनी विषयमा राय परामर्श प्रदान गर्ने सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
२. विभिन्न निकायबाट कानूनी राय माग्नु पर्ने विषयमा कार्यविधि सम्बन्धी जानकारी गराउने कानूनी राय सम्बन्धी दिग्दर्शन तर्जुमा, कार्यान्वयन, मूल्याङ्कन र परिमार्जन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
३. कानूनी रायका विषयमा नेपाल सरकारका निकाय वा पदाधिकारीहरूसँग छलफल, अन्तर्क्रिया र गोष्ठी आदि कार्यक्रमको निर्माण र सञ्चालन गर्ने ।
४. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र मातहतका सरकारी वकील कार्यालयले दिएको कानूनी रायको अभिलेखीकरण व्यवस्थित गर्ने ।
५. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
६. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

२६. सुशासन अनुगमन महाशाखा : सुशासन, अनुगमन तथा न्यायिक सिद्धान्त कार्यान्वयन महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. नेपाल सरकार र अन्तर्गत निकायका सुशासन कायम सम्बन्धी काम कारवाहीको अध्ययन अनुगमन गर्ने ।
२. सुशासन अभिवृद्धि, पारदर्शिता र जनताले पाउनुपर्ने सेवा सुविधाको प्रत्याभूतिका लागि नेपाल सरकार र नेपाल सरकारका निकायहरूलाई सुझाव दिने ।
३. सुशासनका विषयमा नेपाल सरकारका निकाय वा पदाधिकारीहरूसँग छलफल, अन्तर्क्रिया र गोष्ठी आदि कार्यक्रमको तर्जुमा र सञ्चालन गर्ने ।
४. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
५. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायबमहान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

२७. सार्वजनिक सम्पत्ति संरक्षण महाशाखा : सार्वजनिक सम्पत्ति संरक्षण महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. प्रयोग वा उपयोगमा आउन नसक्ने अवस्थामा पुगेका नेपाल सरकारका भौतिक सामग्रीको लिलाम विक्री सम्बन्धी व्यवस्था गर्ने गराउने सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई सुझाव दिने ।
२. सार्वजनिक सम्पतिको संरक्षण सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन र अनुसन्धान गर्ने ।
३. महान्यायाधिवक्ताले तोकेको वर्गीकरणका मुद्दाहरूमा बहस पैरवीको काम गर्ने ।
४. महान्यायाधिवक्ता र सम्बन्धित नायबमहान्यायाधिवक्ताले तोकेका तथा महाशाखासँग सम्बन्धित अन्य कार्य गर्ने ।

२८. **कानून विकास महाशाखा:** कानून विकास महाशाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. संविधान सभा तथा व्यवस्थापिका-संसद र अन्तर्गतका समितिमा रहेका विधेयकहरूमा गर्नुपर्ने सुधारको सम्बन्धमा सुझाव तयार गर्ने ।
२. नयाँ किसिमका अपराधको परिभाषा र त्यसमा कसूरदारलाई सजाय गर्न आवश्यक पर्ने कानूनको पहिचान गर्ने ।
३. अपराधहरू र विद्यमान कानूनी संरचनाबीचको खाडल (Gaps) को अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ।
४. नेपाल सरकारबाट मस्यौदा भएका विधेयकहरूमा राय/प्रतिक्रिया दिने ।
५. प्रचलित कानूनको कार्यान्वयनको क्रममा कुनै कठिनाई आईपरेमा वा कुनै विषयमा कानून बनाउनु पर्ने वा भइरहेको कानून संशोधन गर्न वा बनिरहेको कानून लागू गर्नुपर्ने देखिएमा नेपाल सरकार समक्ष सिफारिस गर्ने ।
६. विभिन्न मन्त्रालयहरूबाट तयार गरिएका कानूनका मस्यौदाहरू वा संशोधन प्रस्तावहरू उपर अध्ययन गरी त्यस्ता प्रस्तावहरूमा गर्नु पर्ने सुझावहरू तयार गर्ने ।
७. विद्यमान कानून संशोधन वा नयाँ कानूनको तर्जुमा सम्बन्धमा सरोकारवाला निकाय वा व्यक्ति, विज्ञहरूसँग अन्तरक्रिया र छलफल गर्ने ।

२९. **पुनरावेदन शाखा :** पुनरावेदन शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन हुनेछन् :-

१. पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयबाट पुनरावेदन गर्ने नगर्ने प्रस्ताव उपर निकासा भए बमोजिम पुनरावेदन पत्र तयार गरी सर्वोच्च अदालतमा दायर गर्ने ।
२. मुद्दा दोहोर्‍याउने निवेदन गर्ने नगर्ने गरी भएको निकासा बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउने निवेदन तयार गरी सर्वोच्च अदालतमा दायर गर्ने ।
३. सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसला उपर मुद्दा पुनरावलोकन गरी हेरी पाउने निवेदनपत्र तयार गरी सर्वोच्च अदालतमा दर्ता गर्ने ।
४. पुनरावेदन नगर्ने निकासा भए बमोजिमका मिसिल कागजात मातहत कार्यालयमा पठाउने ।
५. पुनरावेदनपत्र दर्ता भएका मिसिल मुद्दा शाखामा पठाउने ।
६. पुनरावलोकनको निवेदन दर्ता भएका मिसिल मुद्दा शाखामा पठाउने ।
७. मुद्दा दोहोर्‍याउने गरी भएका मिसिल मुद्दा शाखामा पठाउने ।
८. अ.व. १७ बमोजिम दर्ता भएका निवेदनहरूका मिसिलहरू मुद्दा शाखामा पठाउने । सर्वोच्च अदालतबाट भएको आदेश उपर पुनरावलोकनको निवेदन दर्ता हुन आएमा दर्ता गरी पत्र तयार गरी सर्वोच्च अदालतमा पठाउने ।
९. पुनरावलोकन उपर निस्सा भएको, नभएको र अन्तिम टुंगो लागेको जानकारी सम्बन्धित निकायमा पठाउने,
१०. मुद्दाको सम्बन्धमा परिपत्र गर्नुपर्ने विषयका मिसिलहरू अनुसन्धान, योजना तथा अनुगमन महाशाखामा पठाउने ।

११. मिसिलबाट उठान भई आएका टिप्पणी र आदेश बमोजिम सम्बन्धित सरकारी वकील र कर्मचारी उपरका कारवाही सम्बन्धी मिसिल फाइल प्रशासन महाशाखामा बुझाउने ।

३०. मुद्दा शाखा : मुद्दा शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. पुनरावेदन, दोहोच्याउने निवेदन, पुनरावलोकन, १७ नं निवेदन आदि सम्बन्धित मुद्दा दर्ता किताबमा दर्ता गरी सम्बन्धित महाशाखामा बुझाउने ।
२. अदालतबाट प्राप्त पेशीका सूचना पेशी किताबमा चढाईसम्बन्धित महाशाखामा दिने ।
३. आफ्नो शाखाको मुद्दाको मास्केवारी तयार गर्ने ।
४. मुद्दा नचलाउने गरी प्राप्त सक्कल मिसिल दर्ता गरी सम्बन्धित सरकारी वकील समक्ष पेश गरी निकास प्राप्त भए बमोजिम गर्ने ।
५. अड्डा अदालतबाट माग भएको मिसिल वा जवाफ पठाउने सम्बन्धी पत्र बुझी सम्बन्धित महाशाखामा बुझाउने ।
६. सर्वोच्च अदालतबाट प्राप्त फैसला बुझी लगत कट्टा गरी फैसलाको प्रतिलिपि सम्बन्धित महाशाखामा बुझाउने ।
७. आफूलाई काम गर्न तोकिएको शाखामा मातहतका कर्मचारीबाट हुने काम कारवाहीको निरीक्षण अनुगमन गरी प्रत्यक्ष नियन्त्रण गर्ने ।

३१. रिट शाखा : रिट शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. विभिन्न सरकारी निकायलाई विपक्षी बनाई अदालतमा दायर गरिएको रिट निवेदनको एकप्रति सर्वोच्च अदालतबाट बुझ्ने ।
२. बुझेको निवेदनलाई फाइल खडा गर्ने ।
३. फाइलको अधिल्लो भागमा रिट निवेदनको मुख्य माग दावी छोटकरीमा लेख्ने र महान्यायाधिवक्ता समक्ष पेश गर्ने र तोकिएको फाइल महाशाखागत दायरीमा दर्ता गरी संकेत दायरीमा चढाई सम्बन्धित विभागमा बुझाउने ।
४. रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएका विभिन्न निकायबाट तयार गरी पठाएको लिखित जवाफ रितपूर्वक छ छैन हेरी दर्ता गरी चलानी पत्र सहित सर्वोच्च अदालतमा पठाउने र सोको एक प्रति लिखित जवाफ र सर्वोच्च अदालतमा बुझाएको भरपाई सम्बन्धित विभागमा दिने ।
५. विभिन्न निकायबाट प्राप्त पत्रहरू दर्ता गरी मिसिल बुझी सम्बन्धित विभागमा बुझाउने ।
६. सर्वोच्च अदालतबाट अन्तरिम आदेश भएमा सोको जानकारी सम्बन्धित निकायमा गराउने ।
७. अन्तरिम आदेश बदरका लागि परेका निवेदन अदालतमा पठाउने ।
८. पेशीको सूचना बुझी महाशाखा पत्ता लगाई पेशी दायरीमा चढाई महाशाखामा बुझाउने ।
९. रिट नपुगी, म्याद नाघी सर्वोच्च अदालतबाट फिर्ता आएको लिखित जवाफ सम्बन्धित कार्यालयमा फिर्ता पठाउने ।

१०. सर्वोच्च अदालतबाट प्राप्त पेशीका सूचनाहरू र साप्ताहिक पेशी सूचनामा उल्लेखित मुद्दाको पालो नं चढाई सम्बन्धित महाशाखामा जानकारी गराउने ।
११. प्रत्येक दिन विहान सर्वोच्च अदालतबाट दैनिक कजलिष्ट ल्याई पेशी दायरीमा न्यायाधीशहरूको नाम समेत चढाई फोटोकपि गरी सबै महाशाखाहरूमा वितरण गर्ने ।
१२. सर्वोच्च अदालतबाट अन्तिम किनारा लागेको रिट मुद्दाहरूको लगत राख्ने, प्राप्त फैसला र आदेशको प्रतिलिपि छुट्टै वार्षिक मासिक छुट्टिने गरी दर्ता गर्ने र फाइलिङ गर्ने ।
१३. प्राप्त आदेशको जानकारी सम्बन्धित निकायहरूलाई दिने ।
१४. टुङ्गे लागेका मुद्दामा सम्बन्धित कार्यालयहरूबाट प्राप्त सक्कल तथा अन्य प्रमाण मिसिलहरू फिर्ता पठाउने ।

३२. अभिलेख शाखा : अभिलेख शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. कार्यालयबाट सम्पादन भएका कामकारबाहीको अभिलेख व्यवस्थित गर्ने ।
२. मातहत कार्यालयहरूबाट न्यायिक निकायमा दायर भएका अभियोगपत्रको अभिलेख व्यवस्थित गर्ने ।
३. सरकारी वकीलबाट प्रतिरक्षा भएका मुद्दाहरूमा सर्वोच्च अदालतबाट भएका निर्णयहरू प्राप्त गर्ने र प्राप्त निर्णयहरू विषयगत रूपमा कम्प्युटर समेतमा अभिलेख राख्ने ।
४. महान्यायाधिवक्ताबाट भएका मुद्दा चल्ने, नचल्ने तथा पुनरावेदन गर्ने, नगर्ने निकास सम्बन्धी निर्णयहरूको अभिलेख व्यवस्थित गर्ने ।

३३. विशेष अदालत शाखा : विशेष अदालत शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन्:-

१. विशेष अदालतमा दायर भएका मुद्दामा बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने ।
२. विशेष अदालतमा प्रमाण पेश गर्ने, थुनछेक बहसमा उपस्थित भई बहस गर्ने ।
३. साक्षीको बकपत्र, सोधपुछ, जिरह गर्ने ।
४. विशेष अदालतबाट भएका फैसलाको जानकारी प्राप्त भएपछि पुनरावेदन गर्ने, नगर्ने प्रयोजनका लागि प्राप्त फैसलाको प्रतिलिपि र सम्बन्धित मिसिल अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाउने ।
५. साक्षीको बकपत्र र प्रमाण पेश गर्ने सम्बन्धी काम गर्ने ।
६. दैनिक र साप्ताहिक कार्यको विवरण अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाउने ।
७. मिसिल कागजात प्राप्त गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा पत्राचार गर्ने ।
८. कार्य सम्पन्न भएपछि फाइल सम्बन्धित कार्यालयमा फिर्ता पठाउने ।

३४. प्रशासकीय अदालत शाखा : प्रशासकीय अदालत शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. प्रशासकीय अदालतमा दायर भएका मुद्दामा बहस पैरवी र प्रतिरक्षा गर्ने ।

२. प्रशासकीय अदालतमा आवश्यक प्रमाण पेश गर्ने ।
३. साक्षीको बकपत्र, सोधपुछ, जिरह गर्ने ।
४. साक्षीको बकपत्र र प्रमाणको प्रस्तुती सम्बन्धी काम गर्ने ।
५. मिसिल कागजात प्राप्त गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा पत्राचार गर्ने ।
६. कार्य सम्पन्न भएपछि फाइल सम्बन्धित कार्यालयमा फिर्ता पठाउने ।

३५. अभियोजन परामर्श डेस्क : अभियोजन परामर्श डेस्कबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट अभियोजन सम्बन्धमा कुनै राय माग भएमा तत्काल सो राय प्रदान गर्ने ।
२. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट अभियोग सम्बन्धमा माग भएको सहयोग प्रदान गर्ने ।
३. मातहत सरकारी वकील कार्यालयसँग सिधा सम्बन्ध र फोनको व्यवस्था गरी त्यसको सूचना दिने ।

३६. नजिर संकलन र प्रवाह शाखा : नजिर संकलन तथा प्रवाह शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. सर्वोच्च अदालतबाट भएका फैसला प्राप्त गरी रेकर्ड अद्यावधिक गर्ने ।
२. यस्तो रेकर्ड योजना र अनुसन्धान महाशाखा तथा सूचना प्रविधि केन्द्रको समन्वयमा कम्प्युटर र वेभ साइटमा राख्ने व्यवस्था मिलाउने ।
३. सर्वोच्च अदालतबाट भएका सरकारी वकीललाई बहस पैरवीमा मद्दत पुग्ने महत्वपूर्ण फैसलाको संकलन गरी सबै सरकारी वकीललाई जानकारी दिने तथा कार्यालयको website मा राख्ने समेत व्यवस्था मिलाउने ।
४. महत्वपूर्ण नजिर सबै मातहत कार्यालयमा पठाउने ।

३७. वार्षिक प्रतिवेदन तथा प्रकाशन शाखा : वार्षिक प्रतिवेदन तथा प्रकाशन शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा मातहतका सरकारी वकील कार्यालयबाट सम्पादन भएका कार्यहरू, महत्वपूर्ण फैसला/आदेशहरू, नेपाल सरकारको हकहितमा सरकारी वकीलबाट भएका बहस पैरवी र त्यसमा प्राप्त परिणाम तथा कानूनी राय तथा कानूनको शासन कायम गर्न निर्वाह गरेको भूमिका लगायतका समसामयिक विषय र गतिविधि बारे आम नागरिकको सुसूचित हुने हक प्रवर्द्धन गर्न मासिक तथा वार्षिक रूपमा बुलेटिन प्रकाशन गरी सूचना प्रवाह गर्ने ।
२. मातहत सरकारी वकील कार्यालयबाट मासिक तथा वार्षिक रूपमा प्राप्त हुने प्रतिवेदन समयमै प्राप्त गर्ने व्यवस्था गरी त्यसको जाँच, अभिलेख र विश्लेषण गर्ने ।
३. नियमावलीको नियम बमोजिम वार्षिक प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
४. नियमावलीको नियम ८ बमोजिम मातहत सरकारी वकील कार्यालयको वार्षिक रूपमा अनुगमन गर्ने गराउने र सो अनुगमनका आधारमा सरकारी वकील

कार्यालयको अवस्था सुधारको आवश्यकता तथा सरकारी वकीलको कार्यसम्पादनको स्तर सम्बन्धमा सम्बन्धित विभागमा जानकारी दिने ।

५. मुद्दा, बहस पैरवी, मुद्दाको परिणाम लगायत कार्यालयका महत्वपूर्ण तथ्याङ्क र सूचनाको अभिलेख र व्यवस्थापन गर्ने ।

३८. जिल्ला प्रशासन शाखा: जिल्ला प्रशासन शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन्:-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र मातहतका कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीको सरूवा वा काजको प्रबन्ध मिलाउने ।

२. जिल्ला प्रशासनसँग सम्बन्धित विषयमा टिप्पणी उठाउने र आफ्नो राय सहित प्रशासन महाशाखा प्रमुख समक्ष पेश गर्ने ।

३. मातहत कार्यालयमा कार्यरत राजपत्रांकित कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सम्बन्धी अभिलेख राख्ने ।

४. मातहत कार्यालयबाट प्राप्त विदाका निवेदनमा आवश्यक कारवाही गरी जानकारी पठाउने ।

५. कर्मचारी प्रशासन सम्बन्धी अन्य कामकाज गर्ने ।

३९. आर्थिक प्रशासन शाखा : आर्थिक प्रशासन शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय तथा मातहत कार्यालयको वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम अनुसन्धान, योजना तथा अनुगमन महाशाखासँगको समन्वयबाट वार्षिक कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गरी नियमानुसार सम्बन्धित अधिकृत समक्ष पेश गरी गराई अर्थ मन्त्रालय तथा राष्ट्रिय योजना आयोगमा पठाउने ।

२. कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयसँग समन्वय कायम गरी बजेट सम्बन्धी आवश्यक निर्देशन र बजेट निकासालिने ।

३. विनियोजित बजेट रकम अन्तर्गत रही सम्बन्धित बजेट शीर्षकमा नियमानुसार खर्च लेख्ने ।

४. आर्थिक प्रशासनसँग सम्बन्धित विषयमा कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय लगायतका अन्य सम्बन्धित निकायसँग समन्वय कायम गर्न लेखापढी गर्ने ।

५. पेशकी फछ्यौट सम्बन्धमा आवश्यक कारवाही गरी समयमा पेशकी फछ्यौट गर्ने, गराउने ।

६. खर्च भएको रकमको आन्तरिक लेखा परीक्षण गराउने ।

७. नियमानुसार कटाउनु पर्ने पारिश्रमिक कर, संचय कोष र नागरिक लगानी कोष आदि कट्टा गरी सम्बन्धित कोषमा यथासमयमा दाखिल गर्ने ।

८. मातहत कार्यालयको लागि विनियोजन भई आएको बजेट खर्च गर्ने अख्तियारी सम्बन्धित अधिकृत समक्ष पेश गरी स्वीकृत भएपछि, यथासमयमा पठाउने ।

९. मातहत कार्यालयमा विनियोजन रकम छुट्याई समयमा पठाउने र सम्बन्धित कार्यालयबाट थप निकासाको लागि माग भएमा रकम निकासाको लागि सम्बन्धित निकायमा पत्र लेखी निकासा भए बमोजिम पठाई दिने ।
१०. वेरुजु सम्बन्धमा महालेखा परीक्षकको विभागसँग सम्पर्क राखी वेरुजु फछ्यौट गराउन अग्रसर हुने ।
११. महालेखा परीक्षकको विभाग र महालेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट उठाइएको वेरुजु फछ्यौट गराउन सम्बन्धित व्यक्ति वा निकायमा पत्राचार गर्ने ।
१२. मातहत कार्यालयको केन्द्रकृत वेरुजुहरूको लगत अद्यावधिक राख्ने र वेरुजु फछ्यौटतर्फ क्रियाशील रहने ।

४०. आन्तरिक प्रशासन शाखा : आन्तरिक प्रशासन शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. कार्यालय समयमा कर्मचारीहरूको उपस्थितिलाई नियमित गर्ने ।
२. कार्यालयको पालो पहरामा राख्ने कर्मचारीहरूको पालो खटाउने ।
३. कार्यालय भवनको सरसफाई गराउने ।
४. कर्मचारी दरबन्दी तालिका बनाई राख्ने ।
५. कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत अभिलेख अद्यावधिक बनाई राख्ने ।
६. सबै शाखाका कर्मचारीको कार्यक्षमता र कामको विचार गरी अनुपात मिलाई कर्मचारी खटाउने ।
७. कुनै शाखामा दैनिक कार्य सञ्चालनमा बाधा नपर्ने गरी विदा छाड्ने र सो को अभिलेख राख्ने ।
८. काजमा गएका र काजमा आएका कर्मचारीहरूको अभिलेख राख्ने ।
९. कार्यालयको भौतिक सामानहरूको रेखदेख गर्ने ।
१०. समय समयमा कर्मचारी बैठकको बन्दोबस्त मिलाई छलफलको विवरणको अभिलेख राख्ने एवम् कार्यान्वयन गराउने ।
११. कर्मचारीको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन सम्बन्धी कार्य गर्ने, असल काम गर्नेलाई पुरस्कार र खराब काम गर्नेलाई दण्ड दिनेतर्फ गर्नुपर्ने आवश्यक कामकारवाही गर्ने ।
१२. हाजिर किताब जिम्मा लिने र हाजिर किताबमा खाली रहेको ठाउँमा विदा वा काज वा गयल के हो तुरुन्त प्रतिवेदन लिइ जनाइराख्ने ।
१३. विभिन्न विषयका फाइलहरूको सूची बनाई छुट्टाछुट्टै विषयको फाइल खडा गरी फाइल पंजिका बनाई राख्ने (जस्तै: भवन सम्बन्धी, परिपत्र सम्बन्धी, रमाना सम्बन्धी, सरुवा सम्बन्धी, वरबुभारथ सम्बन्धी, दरबन्दी सम्बन्धी इत्यादि) साथै प्रत्येक फाइलमा संलग्न कागजातको सूची बनाई पंजिका तयार गरी राख्ने ।
१४. कुनै कर्मचारी सरुवा वा लामो समयको लागि काजमा जाने भएमा वरबुभारथ गराउने र सोको १ प्रति भरपाई राख्ने ।

१५. सवारी साधन, टाइपराइटर, फोटोकपि, फ्याक्स, टेलिफोन, इत्यादि मेशिनरी एवं अन्य भौतिक सामानको संरक्षण संभार र मर्मत गर्नुका साथै दुरूपयोग हुन नदिने ।
१६. उजुरी पेटिकाको व्यवस्था गरी परेका उजुरीहरू सम्बन्धमा आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउने ।
१७. दर्ता चलानी फाँटबाट हुने काम कारवाहीको निरीक्षण अनुगमन गर्ने ।
१८. आन्तरिक प्रशासनसँग सम्बन्धित विषयमा टिप्पणी उठाउने र आफ्नो रायसहित प्रशासन महाशाखा प्रमुख समक्ष पेश गर्ने ।
१९. अन्य शाखा एवं महाशाखाको लागि आवश्यक पर्ने कर्मचारी एवं अन्य सहयोग उपलब्ध गराउने ।

४१. **भौतिक प्रशासन शाखा:** भौतिक प्रशासन शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन्:-

१. कार्यालयको नाउँमा भएको जग्गा कार्यालयको नाउँमा दर्ता छ, छैन ? दर्ता नभएको भए के कति कारणले दर्ता भए नभएको हो खुलाई दर्ता गर्ने तर्फ आवश्यक कारवाही अगाडि बढाउन पहल गर्ने ।
२. कार्यालयको जग्गा खरिद, भवन निर्माण, तथा अन्य मर्मत सम्बन्धी कार्यको लागि लाग्ने इष्टिमेट र त्यससम्बन्धी अन्य नीतिहरूको तर्जुमाका लागि योजना अनुसन्धान अनुगमन र मानव अधिकार विभागमा सिफारिस गर्ने ।
३. कार्यालयहरूको भौतिक स्थितिको अभिलेख अद्यावधिक गरी राख्ने ।
४. कार्यालयहरूको भवन निर्माण सम्बन्धी नीति तर्जुमाका लागि योजना अनुसन्धान अनुगमन र मानव अधिकार विभागमा सिफारिस गर्ने ।

४२. **सरुवा क्यालेण्डर शाखा :** सरुवा क्यालेण्डर शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. सरकारी वकील तथा कर्मचारीको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, शैक्षिक योग्यता, दण्ड, पुरस्कार, विभागीय कारवाही लगायतका विवरण देखिने व्यक्तिगत विवरण अद्यावधिक गर्ने ।
२. प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सरुवा सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने ।
३. प्रचलित कानूनको अधीनमा रही सरुवाको समय र कार्यतालिका निर्धारण गर्ने ।

४३. **पुस्तकालय शाखा:** पुस्तकालय शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको लागि आवश्यक पुस्तक तथा पत्रपत्रिका खरिद तथा प्राप्त गर्ने प्रबन्ध मिलाउने ।
२. पुस्तकहरू आम्दानी बाँधी दाखिला गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
३. पुस्तकहरूको सूचीकरण तथा वर्गीकरण गरी व्यवस्थित किसिमले राख्ने व्यवस्था मिलाउने ।

४. सरकारी वकीललाई आवश्यक पर्ने ऐन नियम लगायतका पुस्तकहरू, राजपत्र, तथा पत्रपत्रिकाहरू उपलब्ध गराउने ।
 ५. पुस्तकालयभित्र अध्ययन गर्ने व्यवस्था मिलाउने ।
 ६. कर्मचारीहरू सरुवा वा अवकाश हुँदा निजहरू जिम्मामा रहेका पुस्तक फिर्ता लिने ।
 ७. पुस्तकालयको कार्य प्रणालीलाई कम्प्युटर प्रणालीमा आवद्ध गर्ने ।
 ८. विभिन्न पुस्तकालयहरू बीच पारस्परिक सम्पर्क कायम गर्ने ।
 ९. सम्पूर्ण पुस्तकहरूको रेकर्ड अद्यावधिक गरी राख्ने ।
 १०. पुस्तकालय विकास सम्बन्धी नीति तथा योजना तयार गर्ने ।
 ११. विभिन्न ठाउँका पुस्तक प्रकाशक र विक्रेताहरूसँग सम्पर्क गरी पुस्तकको लिफ्ट ल्याउने ।
 १२. आवश्यक परेका पुस्तक, कानून पत्रिका, ऐन नियम संग्रहहरू सम्बन्धित सरकारी वकीलहरूलाई भरपाई गराई उपलब्ध गराउने ।
 १३. कुनै पुस्तक नपुग भएमा वा कुनै नयाँ प्रकाशित वा नयाँ संस्करण खरिद गर्न आवश्यक देखिएमा नायब महान्यायाधिवक्ता समक्ष पेशगरी भएको आदेशानुसार गर्ने ।
 १४. कुनै कर्मचारी सरुवा वा अवकाश हुँदा निजको जिम्माको पुस्तक फिर्ता बुझिलिई रमाना पत्रको पछाडि समेत सहिछाप गराउने ।
 १५. कसैले लगेको महत्वपूर्ण पुस्तक हराएमा तथा पुस्तक फिर्ता दिन नसकेमा पुस्तक बजारमा पाइने भएमा पुस्तकनै दाखिल गराउन लगाउने ।
 १६. समयमा पुस्तक फिर्ता नगर्ने व्यक्तिहरूलाई पुस्तक फिर्ता गर्नको लागि निजको नाम, वतन, दर्जासहितको विवरण पुस्तकालय सूचना पाटीमा टाँस्ने ।
 १७. पुस्तकालयबाट अध्ययन गर्न लगेका पुस्तकहरू तोकिएको अवधिमा नबुझाएमा तरताकेता गर्ने ।
 १८. कानून व्यवसायी एवं कानूनमा उच्चशिक्षा अध्ययन गर्ने विद्यार्थीलाई पुस्तकालयमा बसी अध्ययन गर्ने सुविधा प्रदान गर्ने ।
 १९. पुस्तकालयमा अनुशासन र मर्यादा कायम राख्ने, राख्न लगाउने ।
४४. **दर्ता चलानी शाखा :** दर्ता चलानी शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्यहरू सम्पादन हुनेछन् :-
१. विभिन्न कार्यालयबाट आएका चिठीपत्रहरू बुझी गोप्य चिठीहरू बाहेक अन्य चिठीपत्रहरू प्राप्त हुनासाथ तोकिएको अधिकृत समक्ष खोली दर्ता गरी जरुरी भए तुरुन्त र अरूका हकमा भोलिपल्टसम्ममा सम्बन्धित शाखा र मिति समेत राखी बुझाउने, गोप्य पत्रको हकमा खाममा दर्ता गरी पेश गर्ने ।
 २. प्राप्त पत्र दर्ता गरिसकेपछि सम्बन्धित शाखामा बुझ्नेको नाम, दर्जा र मिति खुल्ने गरी भरपाई गरी बुझाउने ।
 ३. प्राप्त पत्र कुन शाखासँग सम्बन्धित हो भनी यकिन गरी सो पत्र सम्बन्धित शाखामा बुझाउने ।

४. थप विवरणबाट पनि शाखा यकिन नभई पत्र बुझाउन नसकिएमा सम्बन्धित अधिकृत समक्ष सोधी आदेश भए अनुसार गर्ने ।
५. शाखा यकिन नभएका पत्रहरूको हकमा फुटकर फाइल खडा गरी दर्ता किताबमा पनि फुटकर फाइल सामेल रहेको भनी जनाई राख्ने ।
६. कुन पत्र कुन शाखाको हो भनी पत्ता लगाउनु पर्दा चलानी किताब हेरी पत्ता लगाउने ।
७. पत्रको मिति, पत्रको विषय, पठाइने कार्यालय वा अदालतको नाम, सम्बन्धित शाखा उल्लेख गरी पत्रहरू चलानी गर्ने ।
८. अन्य कार्यालयमा पठाइने चिठीपत्रहरू भरपाई किताबमा दर्ता गरी वा कार्यालय प्रतिमा नै भरपाई गराई सोही दिन बुझाउने ।
९. कानून बमोजिम गर्नुपर्ने कार्य गर्दा कुनै बाधा अड्चन परे सम्बन्धित अधिकृतबाट निकासालिई गर्ने ।

४५. जिन्सी शाखा : जिन्सी शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. सरकारी सम्पत्तिको जिम्मा त्यसको लगत, संरक्षण र बरबुभारथ सम्बन्धी काम गर्ने गराउने, खर्च भएर जाने र खर्च भएर नजाने जिन्सी एवं मेसिनरी सामानको सेस्ता अद्यावधिक गराउने ।
२. जिन्सी सामान मर्मत र मर्मत हुन नसक्ने सामान लिलाम गराउनेतर्फ कारवाही अगाडि बढाउने ।
३. कार्यालयको लागि चाहिने कागज, कलम, मसी, फर्निचर आदि भौतिक चिजवस्तुहरू खरिद गर्ने, मौज्जात राख्ने, संरक्षण गर्ने, खर्च गर्ने ।
४. स्वीकृत माग फारमका आधारमा सामानहरू उपलब्ध गराउने ।
५. के कति सामानहरू कुन शाखामा छन् तिनको कस्तो स्थिति छ, रेकर्ड राख्ने ।
६. कार्यालयमा भएका जिन्सी एवं मेसिनरी सामानहरूको सेस्ता अद्यावधिक गराई देख्न सकिने गरी राख्ने ।
७. कार्यालयको लागि चाहिने सामान खरिद गर्न अधिकृतस्तरका कर्मचारीको खरिद समिति गठन गरी सो समितिले वर्षभरिको लागि आवश्यक पर्ने मसलन्द सामानहरूको दररेट बुझी सुपथ मूल्यमा लिन सकिने स्थान र संस्थाको नाम समेत एकिकन गरी पेश गर्ने र सामान र मूल्यको उपयुक्तता विचार गरी नियमानुसार खरिद गर्ने ।
८. सम्बन्धित अधिकृतबाट स्वीकृत भएको माग फारमका आधारमा मात्र कर्मचारीहरूलाई सामान दिने ।
९. समय समयमा खरिद आदेश र माग फाराम एवं मौज्जातको हिसाब मिलेको छ, छैन ? हेर्ने र जिन्सी निरीक्षण निर्देशनको पालना गर्ने ।
१०. समय समयमा आन्तरिक लेखा परीक्षण एवं अन्तिम लेखा परीक्षण डोरलाई जिन्सी सामानको लेखापरीक्षण गर्ने कार्यमा सघाउने ।

११. आफ्नो शाखा सम्बन्धी कानूनले निर्धारण गरेका अन्य कार्य गर्ने र कुनै बाधा व्यवधान परेमा तोकिएको अधिकृत समक्ष जानकारी गराई भएको निर्देशन अनुसार गर्ने ।

४६. **कानूनी राय अभिलेख शाखा :** कानूनी राय अभिलेख शाखाबाट देहायबमोजिमका कार्य सम्पादन हुनेछन् :-

१. कानूनी रायका लागि प्राप्त फाइल कागजातहरू दर्ता गर्ने ।
२. माग भएको राय प्रदान गर्न कागजातहरू पर्याप्त भए नभएको हेर्ने र नभए माग गर्ने ।
३. रायका लागि कानूनी राय महाशाखामा फाइल पेश गर्ने ।
४. महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट दिइएको कानूनी रायको कम्प्युटर समेतमा अभिलेख गर्ने ।
५. मातहत कार्यालयबाट दिएको रायको विवरण प्राप्त हुने व्यवस्था गरी सो विवरण कम्प्युटर समेतमा अभिलेखित गर्ने ।
६. प्रदान भएको कानूनी रायको कार्यान्वयनबारे जानकारी प्राप्त गर्ने व्यवस्था मिलाउने र त्यसको अभिलेख समेत दुरुस्त गर्ने ।
७. कानूनी रायको व्यवस्थापन सम्बन्धी आवश्यक अन्य कार्य गर्ने ।

४७. **महान्यायाधिवक्ताको निजी सचिवालय :** महान्यायाधिवक्ताको निजी सचिवालयबाट देहाय बमोजिमका कार्य सम्पन्न हुनेछन् :-

१. महान्यायाधिवक्ता समक्ष पेश हुने मिसिलहरू अध्ययन गरी महान्यायाधिवक्तालाई जानकारी गराउने ।
२. महान्यायाधिवक्ता समक्ष पेश हुने मिसिल, कागजात तथा चिठ्ठीपत्रहरूको अभिलेख व्यवस्थित गर्ने ।
३. नेपाल कानून व्यवसायी परिषद् तथा नेपाल नोटरी पब्लिक परिषद् लगायत महान्यायाधिवक्ताबाट सम्पादन हुने विभिन्न कार्यक्रमहरूलाई व्यवस्थित रूपमा अभिलेख गराउने ।
४. अन्य व्यक्तिसँगको महान्यायाधिवक्ताको भेटघाटको समय निर्धारण तथा त्यसको कार्यक्रम र तालिका बनाई भेटघाटलाई व्यवस्थित बनाउने ।
५. महान्यायाधिवक्ताको कार्यकक्ष र सचिवालयको लागि आवश्यक पर्ने सरसामान र पुस्तकहरूको व्यवस्थापन गर्ने ।
६. महान्यायाधिवक्ताको कार्यकक्षमा हटलाइन टेलिफोन र अनलाइन कम्प्लेन्टको व्यवस्था गरी प्राप्त सूचनाहरूको टिपोट बनाई महान्यायाधिवक्ता समक्ष पेश गर्ने ।
७. महान्यायाधिवक्तालाई भेट्न आउने व्यक्तिहरूलाई मुस्कान सहितको आतिथ्यता प्रदान गर्दै आवश्यक सहयोगको प्रबन्ध गर्ने ।
८. प्रशासकीय विषयमा महान्यायाधिवक्ताबाट दिइएका आदेश र निर्णयहरूको कार्यान्वयनको लागि सम्बद्ध विभाग वा महाशाखामा संप्रेषित गरी कार्यान्वयनको अवस्थाबारे जानकारी लिई महान्यायाधिवक्ता समक्ष पेश गर्ने ।

९. महान्यायाधिवक्ताबाट भएका निर्णयहरू कम्प्युटर समेतमा अभिलेख गर्ने ।
१०. महान्यायाधिवक्ताको अध्यक्षतामा भएका बैठकका निर्णयहरू कम्प्युटर समेतमा अभिलेख गर्ने ।
११. महान्यायाधिवक्ताबाट सम्पादन हुने कामको व्यवस्थापन सम्बन्धी आवश्यक अन्य काम गर्ने ।

परिच्छेद - ४

तितिघ

४८. **प्रचलित कानून बमोजिम गरिने:** यस निर्देशिका बमोजिम विभाग, महाशाखा वा शाखाबाट कार्यसम्पादन गर्दा सम्पादन गर्ने कामका सम्बन्धमा प्रचलित कानूनले व्यवस्था गरेको कार्यविधिको अनुशरण गरी प्रचलित कानून बमोजिम आफूलाई निर्णय गर्ने अधिकार भएमा आफूले वा आफूलाई नभएमा अधिकार भएको अधिकारी समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ । विभागहरूबीच समन्वय गर्नु पर्ने वा रायसल्लाह लिनु पर्नेमा सो बमोजिम गर्नु पर्नेछ ।
४९. **कामको जानकारी गराउने:** विभागस्तरको कामको जानकारी नायब महान्यायाधिवक्ताले महान्यायाधिवक्तालाई, महाशाखास्तरको कामको जानकारी सहन्यायाधिवक्ताले सम्बन्धित नायब महान्यायाधिवक्तालाई र शाखास्तरको कामको सम्बन्धमा शाखा प्रमुखले सम्बन्धित सहन्यायाधिवक्तालाई प्रत्येक हप्ता एकपटक र आवश्यकतानुसार अरू समयमा पनि दिनु पर्नेछ ।
५०. **कर्मचारी बैठक :** विभाग अन्तर्गतका कर्मचारीहरूको महिनाको एकपटक विभागस्तरमा बैठक बसी मासिक कार्यसमीक्षा, कार्यसम्पादनमा आइपरेका समस्याहरू र तिनको समाधानमा चाल्नु पर्ने कदमहरू सम्बन्धमा छलफल गर्नु पर्नेछ । तत्सम्बन्धमा कुनै असुविधा वा द्विविधा भएमा व्यवस्थापन समितिमा पेश गर्नु पर्नेछ ।
५१. **बाधा अड्काउ फुकाउने :** यस निर्देशिकाको कार्यान्वयन वा कार्यालयबाट सम्पादन हुनु पर्ने कुनै कामका सम्बन्धमा कुनै विभाग, महाशाखा वा शाखाबाट गर्ने भन्ने द्विविधा उत्पन्न भएमा वा कार्यक्षेत्र बाझिन गएमा व्यवस्थापन समितिको सिफारिसमा महान्यायाधिवक्ताले निर्णय गर्नेछ । विभाग अन्तर्गतका महाशाखा र शाखाको कार्यका सम्बन्धमा विभागको प्रमुखले निर्णय गर्न सक्नेछ ।

६. फौजदारी कानून सम्बन्धी विधेयकहरूको सम्बन्धमा सरकारी वकीलहरूका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम, २०६८

कार्यक्रमको अध्यक्षता	:	नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइराला
कार्यपत्र प्रस्तुतीकर्ताहरू	:	महान्यायाधिवक्ता श्री युवराज संग्रौला, पिएच.डी. पूर्व कानून सचिव श्री माधव पौडेल,
टिप्पणीकर्ता	:	प्रा. माधवप्रसाद आचार्य

१. उद्घाटन सत्र

महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय र सेलर्डको संयुक्त आयोजना तथा डानिडा/ट्युगोको सहयोगमा फौजदारी कानून सम्बन्धी विधेयकहरूको सम्बन्धमा सरकारी वकीलहरूका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रम, २०६८ मिति २०६८ भाद्र ९ गते शुक्रबार सुभारम्भ भएको थियो। नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइरालाको अध्यक्षतामा सञ्चालन भएको कार्यक्रममा कार्यपत्र प्रस्तुती गर्दै महान्यायाधिवक्ता श्री युवराज संग्रौला, पिएच.डी. र श्री माधव पौडेल गर्नु भएको थियो भने टिप्पणीकर्ताको रूपमा प्रा. श्री माधवप्रसाद आचार्यले गर्नु भएको थियो। कार्यक्रममा स्वागत मन्तव्य व्यक्त गर्नु हुँदै नायब महान्यायाधिवक्ता श्री राजनारायण पाठकले भन्दै कार्यक्रममा उपस्थित सहभागीहरूलाई आयोजकको तर्फबाट स्वागत मन्तव्य व्यक्त गर्नु भएको थियो। कार्यक्रममा सेलर्डको तर्फबाट सुदीप गौतम तथा डानिडा/ट्युगोको तर्फबाट मुकुन्द कट्टेलले मन्तव्य व्यक्त गर्नु भएको थियो भने सहन्यायाधिवक्ता श्री पदमप्रसाद पाण्डेयले कार्यक्रमको उद्देश्य माथि प्रकाश पार्नु भएको थियो। कार्यक्रमको उद्घोषण महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका उपन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज ज्ञवालीले गर्नु भएको थियो।

२. कार्यपत्र प्रस्तुति र छलफल सत्र

(क) फौजदारी न्याय प्रणालीको सुधारको अपेक्षा र प्रस्तावित विधेयकहरू पारित भई लागू हुनुपर्ने अपरिहार्यता

* प्रस्तुतकर्ता, महान्यायाधिवक्ता-श्री युवराज संग्रौला, पिएच.डी.

आधुनिक फौजदारी न्याय प्रशासनको प्रारम्भ २००७ साल देखि सुरुवात भएको हो। सुरुमा स्पष्ट रहेको न्याय प्रशासन पछि अस्पष्ट हुँदै आएको छ। फौजदारी न्याय प्रशासनमा सुधार हुनु पर्ने विषयमा व्यापक छलफल भएको छ। प्रस्तावित विधेयक तर्जुमा गर्दा लामो समय लागिसकेको छ। यसमा धेरै कानूनी विद्वत्त्वर्गको सहभागिता रहेको छ। सांसदहरू बीच

भएको छलफलमा पनि बढि चासो व्यक्त भएको छ। यी विधेयकहरूको प्रमुख सरोकारवाला र जिम्मेवार निकाय महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय नै हो। यसमा हामीले नै बढि छलफल गर्नु पर्दछ। फौजदारी न्याय प्रशासन सुधारको Leading role हाम्रै हो।

समाज र सरकारको मुख्य जिम्मेवारी बोकेको निकायमा हामी बसेका छौं। हाम्रा कामलाई आर्थिक मूल्यसँग मात्र दाँज्न हुँदैन। हाम्रो काम कर्तव्य जिम्मेवार भएर गर्नु पर्दछ। कानूनमा भएका त्रुटिहरू सरकारले बदल्नु पर्दछ। संक्रमणकालमा अपराध र राजनीतिकरण हुँदै गएको छ, जुन आज चुनौतीपूर्ण रूपमा देखिएको छ। यसले दण्डहीनता बढाएको छ। समूहगत रूपमा दबाव दिएर कानूनलाई प्रयोग गर्ने पद्धति विकास भएको छ। यसले फौजदारी न्याय लथालिंग भएको छ। नयाँ अपराधहरूको अभियोजन अभियोजन गर्न सक्ने सरकारी वकील सक्षम हुनु पर्दछ। हामी अभिनय (Drama) गरिरहेका छौं कि साच्चिकै काम गरिरहेका छौं। अनुभूति गर्ने बेला भएको छ। प्रशासनिक निकायमा रहने पदाधिकारी कानून नै नपढेको व्यक्ति हुने र तिनले न्यायिक अधिकारको प्रयोग गरिरहेका छन्। संवैधानिक निकायको अख्तियारी रहेको सरकारी वकीलले अभियोजन गर्ने यस्तो व्यवस्था कसरी प्रभावकारी हुन सक्छ भन्दै आफ्नो कार्यपत्र प्रस्तुत गर्न भएको थियो। कार्यपत्रको पूर्ण पाठ अनुसूची -२ (क) मा समावेश गरिएको छ।

(ख) फौजदारी कानून प्रणालीको सुधार र त्यसको प्रारूप

* प्रस्तुतकर्ता, पूर्व कानून सचिव-श्री माधव पौडेल

फौजदारी कानून परम्परागत र कर्मकाण्डीय रहेका छन्। नयाँ अपराधको घोषणा गरी कानूनी दायरामा ल्याउन र नेपाल पक्ष भएका महासन्धि अनुकूल पनि कानून निर्माण गर्नु पर्ने अवस्था थियो। यसैगरी फौजदारी न्याय प्रशासनका मुख्य अवयवहरूको जिम्मेवारी स्पष्ट गर्नु पर्ने थियो। ती विषयहरू समावेश गरी नयाँ विधेयक निर्माण गरिएको छ। यी विधेयकहरू फौजदारी न्याय प्रशासनका लागि अति नै महत्वपूर्ण रहेका छन्। यससँगै संशोधन र खारेज गर्ने विधेयक पनि साथै राखी छलफल गर्न उपयुक्त हुन्छ। प्रस्तावित विधेयकहरूमा मुलुकी ऐन देखि विभिन्न देशका अपराध संहिताहरूको अध्ययन तथा विशेषज्ञ र सरोकारवालाहरूको सुझाव र सिफारिसलाई आधार लिई तर्जुमा गरिएको हो। यी विधेयकहरूको कार्यन्वयनका लागि साक्षी संरक्षण ऐन, संगठित अपराध निवारण ऐन, सुराकी (Whistle Blower) संरक्षण ऐन, सपुर्दगी ऐन, पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन लगायतमा सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ भन्दै कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु भएको थियो। कार्यपत्रको पूर्ण पाठ अनुसूची -२ (ख) मा समावेश गरिएको छ।

कार्यपत्रको प्रस्तुति पश्चात सहभागीहरूले देहाय बमोजिम जिज्ञासा राख्नु भएको थियो।

सहन्यायाधिवक्ता, श्री सूर्यप्रसाद पोखरेल, पु.स.व.का. बुटवल

- नयाँ विधेयकले जाहेरी दरखास्त दर्ता गराउने भूमिका दिएको छ।
- म्याद थप गर्दा सरकारी वकील मार्फत जाने व्यवस्था छ, पटक पटक लाने हो कि पहिलो पटक मात्र हो ?

- अनुसन्धान दायरी अद्यावधिक गर्ने, सरकारी वकील र अदालतले अनुगमन गर्न सक्ने व्यवस्था राम्रो छ ।
- भिडियो कन्फरेन्सबाट बयान लिइए पनि सरकारी वकीलबाट बयान प्रमाणित गराउनु पर्दछ ।
- एक वर्ष पछि फैसलाको जानकारी पाएको मानिने व्यवस्था छ । सरकारी वकील बहस पैरवी गरे पछि सम्लग्न रहँदैन । अदालतबाट जानकारी नआउने हुँदा यसले सरकारवादी मुद्दामा असर पर्ने देखिन्छ । सरकारवादी मुद्दामा पुनरावेदन गर्ने म्याद कम हुन्छ ।

सहन्यायाधिवक्ता, श्री कृष्णजीवी घिमिरे, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

- संक्रमणकालीन अवस्थालाई विशेष ध्यान दिनु पर्दछ ।
- नयाँ विधेयकले अभियोजन पद्धतिमा कस्तो असर पुऱ्याउँदछ, हामी प्रशिक्षित हुनु पर्दछ ।
- यसले ल्याउने परिवर्तन धेरै छ । यस बारेमा प्रशिक्षण कार्यक्रम अरू पनि आयोजना गरी प्रशिक्षण चलाउनु पर्दछ ।
- यी विधेयकले सबै कानून र अपराधलाई समेट्न सकेको छैन ।
- सानातिना मुद्दा दायर नगर्ने व्यवस्था र न्यायिक पुनरावलोकनको व्यवस्थालाई सामञ्जस्यता कायम गरी कानून निर्माण हुनु पर्दछ ।
- दफा ५५ मा अभियुक्त अनुसार छुट्टाछुट्टै अभियोगपत्र गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । यो व्यावहारिक हुँदैन ।
- दफा ११० को साक्षीको हाउभाउ टिपोट गर्ने र प्रमाण लिने व्यवस्था उपयुक्त हुँदैन ।
- नयाँ विधेयकका व्यवस्थाहरू हाम्रो अवसर र चुनौती दुवै हो । चुनौतीलाई पार गर्न अवसरको रूपमा लिनु पर्दछ ।
- प्रशिक्षणको व्यवस्था निरन्तर हुनु पर्दछ ।

सहन्यायाधिवक्ता, श्री शंकरराज बराल, पु.स.व.का. हेटौँडा

- पहिला कसूर घोषणा र पछि सजाय घोषणा गरिने कानूनी व्यवस्थाको दुरुपयोग हुन सक्दछ ।
- पुनः साक्षी बक्ने व्यवस्था हालको व्यावहारिक अनुभव त्यति राम्रो छैन । पहिला नै व्यवस्थित रूपमा साक्षी बकाई पुनः नबकाउन उपयुक्त हुन्छ ।
- क्षतिपूर्ति सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था स्पष्ट रहेको छैन ।

सहन्यायाधिवक्ता, श्री युवराज सुवेदी, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

- १२८ को भिक्षा माग्न वा माग्न लगाउन नहुने र १६४ को जबरजस्ती काममा लगाउन नहुने व्यवस्थाको दुरुपयोग हुन सक्छ ।
- यी व्यवस्थाको दुरुपयोग नहुने गरी व्यवस्थापन गर्नु पर्दछ ।

सहन्यायाधिवक्ता, श्री महेश शर्मा पौडेल, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

- बदनियतपूर्वक अनुसन्धान र अभियोजन गर्नेलाई सजाय गर्ने व्यवस्था उपरको समितिको गठनको व्यवस्था कार्यगत स्वतन्त्रता र व्यावसायिक उन्मुक्तिको सिद्धान्तसँग मेल खाने गरी हुनु पर्दछ ।
- उक्त समितिमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका नायब महान्यायाधिवक्ता नै हुनु पर्दछ ।
- पीडितले राम्रो गर्न सक्दैन भनेर राज्यले गर्ने व्यवस्था भएको हो यदि राज्यले मुद्दा नचलाएको अवस्थामा पीडितले मुद्दा गर्न पाउने व्यवस्था राख्न उपयुक्त हुन्छ ।
- महान्यायाधिवक्ताले मुद्दा चल्ने अन्तिम निर्णय गरे पछि हदम्याद थप हुनु पर्ने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
- विधेयक एक वर्ष पछि लागू हुने व्यवस्था छ, यो उचित छ ।
- तीनवटा विधेयक र खारेजी र संशोधन विधेयकले नै पूर्ण कार्यान्वयन गर्न सकिदैन ।
- सपुर्दगी, पारस्परिक कानूनी सहायता, साक्षी संरक्षण आदि कानून लागू हुन आवश्यक छ ।
- कार्यविधिगत स्पष्टताका लागि नियमहरूको पनि आवश्यकता पर्दछ ।

सहन्यायाधिवक्ता, श्री रमेशकुमार पोखरेल, पु.स.व.का. पाटन

- पुर्पक्ष अधि बैठक गराउने व्यवस्था अलि अस्पष्ट भयो ।
- म्याद थपको व्यवस्था अनुसन्धानको भाग हो ।
- सरकारी वकीलले म्याद थप गर्ने व्यवस्था गर्दा सजिलो हुन सक्छ । अदालतसम्म नपुऱ्याउँदा हुन्छ कि ?

सहन्यायाधिवक्ता, श्री दुर्गाबन्धु पोखरेल, पु.स.व.का. पोखरा

- नैतिक पतन देखिने फौजदारी अपराध परिभाषित हुनु पर्दछ ।
- चौबीस घण्टा थुनामा राख्न अदालतको अनुमति लिनुपर्ने व्यवस्था छ । यसलाई पच्चीस दिन भित्र गणना गर्नु पर्ने नपर्ने स्पष्ट भएन ।
- Plea barraging को अवस्था सरकारी वकीलले नै दावी लिनु पर्ने हो वा पछि अदालतमा पक्षले नै दावी लिन पाउँदछ ।

सहन्यायाधिवक्ता, श्री राजन भट्टराई, पु.स.व.का. विराटनगर

- एकीकृत सजायमा डेढी सजाय गर्ने व्यवस्था स्पष्ट भएन, ठूलो खतमा सजाय हुने व्यवस्थासँग ।
- सजाय निर्धारण सम्बन्धमा छुट्टै सुनुवाइ हुने व्यवस्था छ । सजायमा चित्त नबुझेमा पुनरावेदन के कसरी गर्ने स्पष्ट हुँदैन ।

उपन्यायाधिवक्ता, श्री योगराज बराल, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

- म्याद र तारेखलाई दुई परिच्छेदमा बाडिएको छ ।
- प्रस्तावित विधेयकमा तारेख थाम्न पाउने व्यवस्था भए पनि म्याद थाम्न पाउने व्यवस्था गरिएको छैन । म्याद थाम्न पाउने व्यवस्था हुनु पर्दछ ।

उपन्यायाधिवक्ता, श्री शरदकुमार खड्का, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

- दफा ८ मा कसूर निर्धारण पश्चात् एक महिना भित्र सजाय निर्धारण गर्ने व्यवस्था छ, त्यस्तै दफा ९ (२) मा न्यायाधीशको मृत्यु, अवकास वा कडा रोग लागी कार्यसम्पादन गर्न नसक्ने भएमा बाहेक निजले नै सजाय निर्धारण गर्ने व्यवस्था छ, तर निलम्बन परेमा समावेश छैन, निलम्बन पनि थप हुनु पर्दछ ।
- महिलाले विवाह गरेको थाहा नपाई विवाह गरेको अवस्थामा विवाह बदर गर्ने कानूनी व्यवस्थाले समस्या पर्न सक्दछ ।
- बयान अनुसन्धान अधिकारीले सरकारी वकील समक्ष लिने व्यवस्था छ, सरकारी वकीलले कानूनी व्यवस्था बाहेक तथ्यगत कुरा केही पनि थाहा पाएको हुँदैन ।
- भवितव्य ज्यानमा लामो हदम्याद रहने जस्तो छ, विचार गर्नु पर्दछ ।

नि. सहन्यायाधिवक्ता, श्री दमनसिंह विष्ट, पु.स.व.का. महेन्द्रनगर

- प्रस्तावित विधेयकमा षडयन्त्र, उद्योग, दुरुत्साहन समावेश गरिएको छ, भवितव्यलाई पनि समावेश गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

नि. सहन्यायाधिवक्ता, श्री धर्मानन्द नाथ, पु.स.व.का. दिपायल

- विष खाने, भ्रुण्डन बाध्य पार्ने, कुनै कारणले आत्महत्या गर्न बाध्य पार्नेलाई पनि सजायको व्यवस्था हुनु पर्दछ ।
- सजायको हद धेरै फरक देखिएको छ, जस्तै : तीन वर्ष देखि दस वर्षसम्म, पाँच देखि बाह्र वर्षसम्म ।

सहन्यायाधिवक्ता, श्री सरोजप्रसाद गौतम, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय

- १०८ र १०९ सरुवा रोग, खाद्य पदार्थ मिसावटबाट ज्यान मरेमा ज्यान सम्बन्धी महल बमोजिम जाने कि ? कसरी अभियोजन गर्ने स्पष्ट छैन ।
- ११८ बमोजिम क्षतिपूर्ति गराइने व्यवस्था Blood Money दिन खोजेको हो कि ? Bargaining गर्न खोजेको हो ? क्षतिपूर्ति भराई दिनु पर्ने उल्लेख छ । स्पष्ट पार्नु पर्दछ ।

स्पष्टता: महान्यायाधिवक्ता प्रा.डा. युवराज संग्रौला

- हामीले बढी Legislative Policy मा ध्यान दियौं जस्तो लाग्छ । सरकारी वकीललाई सरोकार हुने विषयमा केन्द्रित हुन उपयुक्त हुन्छ ।

- अपराध घटेपछि अनुसन्धान, अभियोजन र सुनुवाइमा हामी सबल, सक्षम हुने गरी ध्यान दिनु पर्दछ ।
- कानूनमा Gap छन् भने छलफल गर्नु पर्दछ ।
- राज्यले अनुसन्धान गर्दछ, राज्यको कानूनी ज्ञाताको हिसाबले महान्यायाधिवक्ताको र सरकारी वकीलको व्यवस्था गरेको छ । राज्यको अभियोजन गर्ने अधिकार प्रयोग गर्दा सार्वजनिक हित, राज्यको हित र पीडितको हित हेरेर अभियोजन गर्दछौं । यसलाई सन्तुलन मिलाई गर्नु पर्दछ ।
- अनुसन्धान र अभियोजनलाई अलग गरी हेर्नु हुँदैन । अनुसन्धान अभियोजनको साधन हो ।
- अनुसन्धान अधिकारी स्वतन्त्र निकाय होइन । अधिकारक्षेत्रको विभाजन गरी हेर्नु हुँदैन । यसमा स्पष्ट हुनु पर्दछ ।
- वारदात सरकारी वकीलले तुरुन्तै थाहा पाउनु पर्दछ ।
- सरकारी वकीलको अधिकारका Gap छन् छैनन् हेर्नु पर्दछ । ती Gap भएमा फेरी प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन सक्छ ।

स्पष्टता: पूर्व कानून सचिव श्री माधव पौडेल

- विचाराधीन विधेयकहरूले सरकारी वकीललाई अधिकार थप गरेको छ ।
- विधेयकहरूको व्याख्यात्मक टिप्पणी राख्न सकिएन, राख्न सकेको भए धेरै कुरा स्पष्ट हुन सक्थ्यो होला ।
- Plea bargaining को दावी प्रतिवादीले नै लिने हो ।
- प्रतिकूल हुन सक्ने साक्षी पुनः बकाउनका निमित्त अदालतमा अनुरोध नगरे पनि हुन्छ ।
- पच्चीस दिन पक्राउ भएको दिनदेखि नै सुरु हुने हो ।
- एकीकृत सजाय एउटै वारदातमा हुने कसूरमा डेढी सजाय हुने हो ।
- सजाय निर्धारणमा न्यायाधीश निलम्बनको कुरा थप गर्न सकिन्छ ।
- भवितव्यलाई कसूरमा राखिने नगरेको पाइन्छ । लापरवाही, हेलचेक्राई भए पछि भवितव्य समावेश गर्नु पर्दैन ।
- यी विधेयकसँगै अन्य आवश्यक विधेयकको प्रक्रिया सुरु भैसकेको छ ।
- नैतिक पतन देखिने अपराध कानूनबाट निर्धारण गर्न गाह्रो हुन्छ । परिस्थिति, परिवेश अनुसार फरक हुने हुन्छ ।
- अदालतबाट फैसला गर्दा निर्णयमा यो उल्लेख गर्न सकिन्छ ।

टिप्पणीकर्ता : प्रा. माधव आचार्य

- काबु बाहिरको अवस्थालाई दायित्व निर्धारण गर्न नसकिने हुँदा भवितव्यमा मुद्दा चलाउने व्यवस्था आवश्यक छैन ।
- अभियोगपत्रमा तथ्य र प्रमाण उल्लेख गरी आफ्नो दावी उल्लेख गरे पुग्दछ ।
- सम्बद्ध तथ्यमा मात्र बहस हुने र फैसला गर्ने हो भने सुनुवाइ र निर्णय पट्यारलागदो हुँदैनन् ।
- सौदावाजी पश्चिमा राज्यमा ठूलो होइन्, सानो कसूरमा दावी लिने गरी गरिन्छ ।
- हामीले अनुसन्धानमा सघायो भने थोरै दण्ड सजाय गर्ने गरी मागदावी लिने उद्देश्य हो ।

- अभियुक्त साबित भएमा कम सजाय गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था नहुँदा वकीललाई पनि गलत काम गर्न बाध्य पारेको हो । यसलाई रोकी व्यवस्थालाई नै परिवर्तन गर्न सौदाबाजीको व्यवस्थाले सहयोग पुऱ्याउँदछ ।
- पचास प्रतिशत छुट दिने गरी व्यवस्था गरिएको छ, यसलाई पुरै छुट दिन सक्ने गरी खुला राख्नु पर्दछ ।
- योग्य व्यक्ति न्यायाधीश नियुक्त गर्ने हो, नियुक्त भएको न्यायाधीशले गलत गर्दछकि भनेर चिन्ता लिने होइन् ।
- अदालतमा सत्य बोल्ने वातावरण बनाउनु नै उपयुक्त हुन्छ ।
- अदालतमा गलत बोलेर निर्दोष बनाउनु भन्दा कम सजाय गर्नु नै बेश हुन्छ ।
- साक्षीको हाउभाउ हेरेर निर्णय गर्न सकिन्छ । न्यायाधीशले नै हेर्ने हुँदा यसलाई अनुशरण गर्नु पर्दछ ।
- कसूर ठहर र सजाय निर्धारण गर्ने कुरामा सम्बद्ध तथ्य फरक फरक हुन सक्छन् ।
- सहभागीहरूबाट सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्थाहरू कार्यान्वयनको प्रश्न उठेको छ, यो सहज रूपमा कार्यान्वयन हुने देखिन्छ ।
- प्यारोल सम्बन्धी व्यवस्थामा दुई तिहाई व्यवस्था आवश्यक छैन । निर्णयकर्तालाई निर्णय गर्ने गरी छाड्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- प्रोवेशन तथा प्यारोल बोर्डको अध्यक्ष न्यायाधीश हुनु पर्दछ ।
- बाचुञ्जेल कैद गर्ने विशेष अवस्थाका अपराधीलाई हो, सबैलाई होइन् । यो व्यवस्था ठीकै छ ।
- प्यारोल भनेको कैदीलाई कैदबाट छुटाउने होइन्, निगरानीमा रहने गरी केही खुकुलो व्यवस्था गर्ने हो । यो पनि एक प्रकारको कैद नै हो ।
- पारित हुनु अगावै व्यावहारिक हुने गरी परिमार्जन गर्नु पर्दछ ।
- कार्यक्रम छोटो समयको लागि निर्धारित रहेको हुँदा सबै विश्लेषण गर्न सकिदैन ।

अध्यक्षता : नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पुष्पराज कोइराला

- हामी अभ्यस्त नभएर विधेयकका व्यवस्थाहरू नौला मानिएको हो । कार्यान्वयन गर्दै जाँदा सहज बन्दै जान्छ ।
- भाषाहरू सरल र स्पष्ट हुने गरी बनाउनु पर्दछ ।
- सर्वोच्च अदालतबाट निर्दोष ठहर भई कैद मुक्त भएमा उसले लामो समय कैदमा विताए वापत राज्यले क्षतिपूर्ति दिने कानूनी व्यवस्था थप गर्नु पर्दछ ।
- जुवा, चोरी आदि अपराधमा प्रस्ताव गरिएका सजायको व्यवस्था बढी देखिएको छ ।
- पहिला मञ्जुरीले करणी लिनुदिनु हुने र पछि जबर्जस्तीमा परिवर्तन हुने प्रवृत्ति पनि देखिएको छ, साबालिकालाई करणी गरेको अपराधमा कम सजायको प्रस्ताव गर्नु उपयुक्त हुन्छ भन्दै कार्यक्रमको समापन गर्नु भएको थियो ।

श्री सर्वोच्च अदालतमा चढाएको बहस नोट

सम्बत् २०६६ सालको रिट नं ०६६ -धय -०९७७

विशेष इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री तपबहादुर मगर
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिरअली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

संवैधानिक परिषद्, सिंहदरवार समेतको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको बहस नोट
कार्यालय, नेपाल प्रस्तुतकर्ता

विरुद्ध

काठमाडौं जिल्ला, का.म.पा.वडा नं.१६ बस्ने व्यवस्थापिका-संसदमा विपक्षी निवेदक
दलका नेता तथा संवैधानिक परिषद्का सदस्य पुष्पकमल दाहाल 'प्रचण्ड' ... विपक्षी

मुद्दा :- उत्प्रेषण, प्रतिषेध, परमादेश, अधिकारपृच्छा (रिट नं.०६६-WO-०९७७)

सम्मानित अदालतका विशेष इजलास समक्ष मिति २०६७/३/१० देखि मिति २०६७/४/२७ सम्ममा बहस गर्ने क्रम समाप्त भई मिति २०६७/५/३१ मा निर्णय सुनाउने गरी तोकिएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनका सम्बन्धमा निवेदकको माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने अनुरोध गर्दै प्रत्यर्थी संवैधानिक परिषद् समेतका तर्फबाट सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ६६(३) बमोजिम इजलासका आदेश अनुसार निम्नलिखित व्यहोराको बहस नोट प्रस्तुत गर्दछौं ।

१. निवेदकको माग सम्बन्धी विस्तृत विवरण रिट निवेदनबाटै अवगत हुने हुँदा यहाँ विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएको छैन ।
२. निवेदकले मूलतः एकीकृत ने.क.पा.(माओवादी) को अध्यक्ष, संसदीय दलको नेता र व्यवस्थापिका-संसदमा विपक्षी दलको नेता तथा संवैधानिक परिषद्को सदस्यको हैसियतले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७ (२) अन्तर्गत निवेदन गरेको

व्यहोरा उल्लेख गर्दै संविधानको धारा १४९ मा उल्लेख भएको संवैधानिक परिषद्को कार्य सञ्चालनका लागि संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ निर्माण भएको र सो ऐनको दफा ३, ४, ५, ६ र ७ समेतमा संवैधानिक परिषद्को बैठक तथा कार्यविधिको व्यवस्था गरिएको छ। संविधानको धारा ४३ को व्यवस्था अनुरूप सहमतिका आधारमा संवैधानिक पदहरूमा सिफारिस गर्नुपर्ने, सहमति हुन नसके अर्को बैठक बोलाई बहुमतबाट निर्णय गर्नुपर्ने समेतका व्यवस्था भएकोमा सो कानूनी व्यवस्थाको परिपालना समेत नगरी बैठक बस्ने मिति, समय र स्थान तथा विषय सूची सहितको सूचना बैठक बस्नु भन्दा कम्तीमा अठ्चालीस घण्टा अगावै सदस्यहरूलाई पठाउनु पर्नेमा सो बमोजिम बैठक नै नडाकी निवेदकलाई कुनै प्रकारको सूचना नै नदिई कानूनी व्यवस्थाको परिपालना नै नगरी विभिन्न संवैधानिक पदहरूमा विभिन्न दस जना व्यक्तिहरूलाई नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने गरी संवैधानिक परिषद्ले मिति २०६७/१/१० मा निर्णय गरेकाले सो निर्णय संविधानको मर्म, भावना र संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ समेतको विपरित भएकोले सो निर्णय र सो आधारमा लेखिएका पत्र एवं काम कारवाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी संसदीय सुनुवाइका लागि नपठाउनु भन्ने समेतको परमादेश प्रतिषेध समेतको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेतको निवेदन जिकिर लिनु भएको देखिन्छ।

३. निवेदकले प्रत्यर्थी बनाउनु भएका निकायहरूबाट मूलतः संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ६ र दफा १० मा भएको कानूनी व्यवस्था अनुसार सम्माननीय प्रधानमन्त्री एवं संवैधानिक परिषद्का अध्यक्षज्यूको निर्देशन बमोजिम मिति २०६७/१/१० गतेको दिउसो २.०० बजे संवैधानिक परिषद्को बैठक बस्ने विषयको सूचना मिति २०६७/१/८ गते प्राप्त हुन आएको उक्त ऐनको दफा ६(१) बमोजिम बोलाइएको परिषद्को बैठकको मिति, समय, स्थान र कार्यसूचीको जानकारी पत्रका माध्यमबाट र पदाधिकारीको व्यस्तताको कारण संवैधानिक परिषद्को कार्यालयको टेलिफोनबाट पनि दिइने प्रचलन अनुरूप टेलिफोन मार्फत पनि सूचना गरिएको परिषद्का सबै पदाधिकारी सदस्यहरूलाई यस्तो सूचना पुगेको स्वाभाविक विश्वासका साथ ऐनको दफा ६ (१) मा अध्यक्षले तोकेको मिति, समय र स्थानमा आवश्यकता अनुसार परिषद्को बैठक बस्ने भनी गरिएको व्यवस्था र सोही दफा ६(३) मा अध्यक्ष र कम्तीमा पाँच जना अन्य सदस्यहरू उपस्थित भएमा परिषद्को बैठकका लागि गणपूरक संख्या पुगेको मानिने भन्ने व्यवस्थाका आधारमा बैठक बसी कार्यसूचीमा उल्लेख भएका विषयहरूमा छलफल भई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्त र आयुक्तहरू, लोकसेवा आयोगका अध्यक्ष र सदस्यहरू, निर्वाचन आयोगका प्रमुख आयुक्त र आयुक्त तथा महालेखा परीक्षक पदमा नियुक्तिको लागि विभिन्न व्यक्तिहरूलाई सिफारिस गर्ने निर्णय गरिएको र सो निर्णय उक्त ऐनको दफा ६ ले निर्धारण गरेको कार्यविधि पूरा गरी गरिएको हुँदा रिट जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको लिखित जवाफ रहेको पाइन्छ।
४. प्रस्तुत निवेदनको सुनुवाइको क्रममा निवेदक तर्फबाट मुकरर हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा विद्वान अधिवक्ताहरूबाट मूलभूत रूपमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ राजनीतिक सहमतिको दस्तावेज भएकोले संविधानको प्रस्तावना र धारा ४३ बमोजिम

सहमतिका आधारमा काम, कारवाही हुनुपर्नेमा संवैधानिक परिषद्को बैठकबाट गणपूरक संख्या पुगेको भन्ने आधारमा संवैधानिक पदमा नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्दा व्यवस्थापिका-संसदमा विपक्षी दलका नेताको उपस्थिति विना नै गरिएको सिफारिस संविधानको मर्म र भावना विपरित रहेको, संविधानको पाँचौं संशोधनबाट थप गरिएको संवैधानिक परिषद्को सदस्यमा विपक्षी दलका नेतालाई समावेश गर्नुको मर्म नै राजनीतिक सहमति खोज्ने आधार भएकोले परिषद् बैठकमा विपक्षी दलका नेताको उपस्थिति अनिवार्य हुनुपर्ने हुन्छ। संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ६(२) ले परिषद्को बैठक बस्ने मिति, समय र स्थान तथा छलफलको विषय सूची सहितको सूचना बैठक बस्नु भन्दा कम्तीमा अठ्चालीस घण्टा अगावै सदस्यहरूलाई पठाउनु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था रहेकोमा निवेदकलाई सो बमोजिमको सूचना नै नदिई विपक्षी दलका नेतालाई अलग गरी गरिएको सिफारिस निर्णय संविधान एवं कानूनसम्मत छैन। निवेदकलाई बैठकको कार्यसूची सहितको जानकारी नदिइएको विपक्षी दलका नेताको कार्यालय हुँदाहुँदै संसदीय दलको कार्यालयमा १० गतेको बैठकको लागि ९ गते मात्र पत्र पठाइएकोमा ऐनले व्यवस्था गरेको कम्तीमा अठ्चालीस घण्टाको समयावधि नघाई सूचना दिइएको हुँदा अठ्चालीस घण्टा अगावै सूचना पाउनु पर्ने कानूनी अधिकारको हनन हुन गएको छ। यसबाट ऐनको दफा ६ का अन्य प्रावधान क्रियाशील हुन सक्ने अवस्था समेत रहँदैन। कानूनको उचित प्रक्रियाको पालना नगरी गरिएको सिफारिस निर्णय कार्यान्वयन हुन सक्ने अवस्था नहुँदा रिट जारी हुनुपर्ने भन्ने समेतका तर्कहरू प्रस्तुत भएको पाइन्छ।

५. माथि उल्लेख गरिएको तथ्यगत व्यहोरा, सुनुवाइको क्रममा आएका बहस बुँदाहरू, इजलासबाट अवलोकन भएका परिषद्को बैठकसम्बन्धी कागजात समेतलाई गम्भीरतापूर्वक अध्ययन, मनन एवं विवेचना गरी प्रस्तुत रिट निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने वा नपर्ने भन्ने निष्कर्षमा पुगनु अघि सम्मानित इजलास समक्ष देहायका मूलभूत प्रश्नहरू निर्णायक देखिएका छन् :

- (क) नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ राजनीतिक सहमतिको दस्तावेज भएकोले संविधानले परिकल्पना गरेको राजनीतिक सहमति र सहकार्यको विषय न्यायिक निरूपण योग्य विषय अन्तर्गत पर्छ, पढैन ?
- (ख) संवैधानिक परिषद्को बैठकबाट हुने निर्णयका लागि परिषद्का सम्पूर्ण पदाधिकारी/सदस्यको उपस्थिति र सर्वसम्मति वाध्यात्मक हुन्छ, हुँदैन ?
- (ग) मिति २०६७/१/१० मा सम्पन्न संवैधानिक परिषद्को बैठक संयोजनमा कानूनको उचित प्रक्रियाको पालना भएको छ, छैन र वर्तमान संविधानले अंगीकार गरेको नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तको कसीमा सो सिफारिस निर्णय कार्यान्वयन योग्य हुन्छ वा हुँदैन ?
- (घ) संवैधानिक परिषद्को बैठकका लागि कार्य सूची सहितको जानकारी वा सूचना ऐनद्वारा निर्धारित समयमा निवेदकलाई दिइएको थियो, थिएन ? उल्लिखित निर्णयलाई त्यसले असर पार्छ, पढैन ?

(ड) निवेदकको हक हनन भएको छ, छैन र निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने हो, होइन ?

६. उपर्युक्त निर्णायक प्रश्नहरूको समाधान खोज्ने क्रममा इजलासको सहयोगका लागि प्रत्येक प्रश्नको समाधान संवैधानिक विधिशास्त्रका स्थापित र मान्य सिद्धान्त, संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था र प्रशासकीय कानूनका सान्दर्भिक सिद्धान्त समेतका आधारमा देहाय बमोजिम विवेचना सहितको बहस नोट^१ प्रस्तुत गरेको व्यहोरा सादर निवेदन गर्दछौं।

(क) कुनैपनि देशको शासन व्यवस्थाको स्वरूप निर्धारण गरी राज्यका प्रमुख अंगहरूको निर्माण, अधिकारको बाँडफाँड गर्ने र देशको मूल कानूनको रूपमा संविधानले प्रथम स्थान राखेको हुन्छ। संविधानले राज्य शक्तिको प्रयोग गर्ने तरिका र संविधान अन्तर्गतका विभिन्न निकाय बीचको नियन्त्रण र सन्तुलनको व्यवस्था गर्नुका साथै राज्य सञ्चालनका विधि र त्यसको सीमाङ्गन समेत गरेको हुन्छ। कानूनी एवं राजनीतिक लिखतको रूपमा रहेको संविधान कतिपय अवस्थामा जनताका इच्छा आकांक्षालाई साकार पार्न राजनीतिक सहमतिको रूपमा निर्माण गरी लागू गरिएको हुन्छ। राज्य शक्ति (State power) लाई विभिन्न अङ्गहरूबीच बाँडफाँड गर्दा नागरिकको हक अधिकारको संरक्षण कसरी गर्न सकिन्छ, भन्ने तथ्यलाई संविधान निर्माणको क्रममा ध्यान दिइएको हुन्छ। त्यसैले लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा संविधान नै राज्य सञ्चालन गर्ने निकाय बीचको नियन्त्रण एवं सन्तुलनको प्रारूप निर्धारण गर्ने मूल कानून हो भने नागरिकको अधिकारको स्रोत समेत संविधान हो। K.C. Wheare जस्ता संविधानविद्ले संविधानलाई दुई अर्थमा लिएको पाइन्छ^२। पहिलो अर्थमा, संविधानले शासन व्यवस्थाको पद्धति निर्धारण गर्ने र राज्यका निकायहरूको नियमन गर्ने व्यवस्था गरेको हुन्छ भने दोस्रो अर्थमा, संविधानले राज्यका अङ्गहरू बीच अधिकार तथा सीमा निर्धारण गर्ने नियमहरूको संग्रहको स्थान ग्रहण गर्दछ। Thomas Paine ले संविधान जनताबाट निसृत हुने अवधारणा अधि सादै संविधानको निर्माण सरकार गठन हुनु पहिले नै भएको हुन्छ, कुनैपनि सरकार संविधानको सृजना हो भने संविधान सरकारको सर्जक हो संविधान विनाको सरकार अधिकार विनाको शक्ति जस्तै हो भन्ने मान्यता अधि सारेको पाइन्छ^३। त्यसैले संविधानले राज्य शक्तिको प्रयोग गर्ने निकाय र त्यसको प्रकृत्याको वैधानिक आधार निर्धारण गर्ने भएकोले जनताको सार्वभौम अधिकारको प्रयोग कुन पद्धति बाट हुने, त्यसको आधारभूत सिद्धान्त कस्तो हुने, कस्तो कानून प्रणालीको अवलम्बन गर्ने,

^१ प्रस्तुत बहस नोट तयार गर्दा इजलासको सहयोगका लागि अनुसन्धान पद्धति (Research Methodology) का नियमहरू अवलम्बन गरी तयार गरिएको छ।

^२ K C Wheare, *Modern Constitutions*, Oxford University Press (1971) London, pp.1-3. *Constitution is used to describe the whole system of government of a country, the collection of rules which establish and regulate or govern the government which have been embodied in a document.*

^३ Thomas Paine, *The Rights of Man*, cited in, Hilaire Barnett, *Constitutional and Administrative Law*, Lawman India Ltd. (1996) New Delhi, India, p.6

त्यसको तरिका एवं संरचना समेतको निर्धारण संविधानद्वारा हुने भएकोले संवैधानिक व्यवस्थाको जगमा नै राज्यका संयन्त्र एवं संरचनाहरूले वैधानिकता प्राप्त गरेका हुन्छन् ।

- (ख) नेपालमा सम्वत् २०६२/०६३ को जन आन्दोलन मार्फत नेपाली जनताले दिएको जनादेश अनुरूप देशमा दिगो शान्ति, नयाँ संविधानको निर्माण एवं राज्यको पुनर्संरचना मार्फत आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरण हासिल गर्ने अभिप्रायले सो लक्ष्य प्राप्त गर्न राजनीतिक सहमतिका आधारमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भएको हो । सम्वत् २०६३ साल माघ १ गते जारी भएको यो संविधानमा हालसम्म आठौँ पटक संशोधन भएको छ । संविधानको निर्माण राजनीतिक सहमतिका आधारमा भएको तथ्यमा विवाद छैन । विशेषतः द्वन्द्व पश्चात शान्ति प्रकृत्यामा अधि बढेका देशको संविधानमा साभेदारी लोकतन्त्र (Power sharing democracy) तथा सहमतीय लोकतन्त्र (Consensus democracy) को अवधारणा विकास भएपनि लोकतन्त्रको अभिन्न पक्ष बहुमतीय पद्धति (Majority system) लाई अलग गर्न सकिएको पाइदैन । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ का विभिन्न प्रावधानहरू जस्तै: प्रस्तावना, धारा ३३ राज्यको दायित्व अन्तर्गत ३३ (द१), धारा ३६ख. (१), धारा ३८ (१), धारा ४३, धारा ७१ (१) समेतमा राजनीतिक सहमतिको उल्लेख गरिएको छ । तथापि संविधानले बहुमतको आधारलाई पनि अलग राखेको छैन । संविधानको धारा ३८ (२), धारा ५५क. (३), धारा ७० (६), धारा १४८ (२), धारा १५६ (२), धारा १५७ (१) समेतमा बहुमतद्वारा निर्णय लिन सकिने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । संविधानको धारा ४३ को व्यवस्था नेपाल सरकारको सञ्चालनमा आकृष्ट हुने व्यवस्था हो ।
- (ग) वर्तमान संविधानले राजनीतिक सहमति र बहुमतीय पद्धति दुवैलाई शासन सञ्चालनको आधार बनाएको छ । राजनीतिक सहमति राजनीतिक दल वा त्यसका प्रमुख राजनीतिक निर्णयकर्ता (Major political decision makers) बीचको राजनीतिक प्रश्न समावेश भएको विषयवस्तु हो । राजनीतिक प्रश्न समावेश भएका विषयहरू न्याययोग्य (Justiciable) हुँदैनन् । संविधान राजनीतिक सहमतिको दस्तावेज भएपनि राजनीतिक सहमति कायम हुने वा गरिने विषय न्यायिक शक्तिद्वारा परीक्षण योग्य र व्यवस्थापन गर्न सकिने विषय (Judicially manageable and discoverable standard) अन्तर्गत पर्दैन । सम्मानित अदालत राजनीतिक जंजाल (Political thicket) बाट मुक्त हुनु पर्ने हुँदा राजनीतिक प्रश्न शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तमा आधारित प्रश्न भएकोले यसले न्यायिक अभ्यासलाई राजनीतिक प्रश्नबाट अलग राख्दछ^४ । न्यायपालिकाले न्यायिक आत्मसंयम (Judicial self restraint) द्वारा आफूलाई स्वनियन्त्रित गर्ने हुनाले राजनीतिक प्रश्नमा प्रवेश गर्न सम्मानित अदालतले संयम धारणा गर्नुपर्ने हुन्छ । संवैधानिक विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट यस्तो आत्मसंयमलाई Judicial hands off भन्ने गरिन्छ । राजनीतिक सहमतिका लागि

^४ हरिप्रसाद नेपाल समेत वि. सम्माननीय प्रधानमन्त्री समेत, ने.का.प. स्वर्णजन्मोत्सव विशेषाङ्क २०५२, पृ. ८८

सम्मनित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग हुन सक्तैन । व्यवस्थापिका-संसदमा प्रतिनिधित्व गर्ने राजनीतिक दल वा संविधान बमोजिम गठन हुने कुनै संवैधानिक निकायमा प्रतिनिधित्व गर्ने फरक राजनीतिक शक्तिका बीचको सहमति वा असहमतिको प्रश्न न्याय निरोपण योग्य विषय नभएकोले राजनीतिक सहमति वा सहकार्यको विषयको निराकरण राजनीतिक तहबाट हुनुपर्ने हुँदा सम्मानित अदालतबाट निरूपण हुन सक्ने अवस्था विद्यमान रहदैन ।

संविधानवादको मान्यता^५ अनुरूप नागरिकलाई सेवा सुविधा पुऱ्याउने संयन्त्रको विकास, कानूनको शासन, आधारभूत मानव अधिकार र मौलिक स्वतन्त्रताको प्रत्याभूति, वृहत्तर राष्ट्रिय हितमा उपलब्ध स्रोत साधनको परिचालन तथा सार्वभौम जनताप्रतिको जवाफदेहिता सुनिश्चित गर्न आवश्यक संयन्त्रको विकास गर्नुपर्ने हुन्छ । लोकतान्त्रिक राज्य व्यवस्थाका आधारभूत मान्यता अन्तर्गत कानूनी शासन, उत्तरदायी सरकार, सुशासन र सरकारी काम कारवाहीमा पारदर्शिता जस्ता विषयहरूका अतिरिक्त स्वतन्त्र र सक्षम न्याय प्रणाली, नियन्त्रण र सन्तुलनको व्यवस्थापन जस्ता विषयहरू पर्दछन् । कार्यपालिका, व्यवस्थापिका र न्यायपालिका राज्यका प्रमुख अङ्ग भएको र यी अङ्गका अतिरिक्त विभिन्न संवैधानिक अंगको व्यवस्था संविधानद्वारा नै गरिएको हुन्छ । संवैधानिक अंगको गठनका पछाडिको सैद्धान्तिक आधार सुशासन, जनउत्तरदायित्वका साथै लोक कल्याणकारी राज्यको भूमिकालाई व्यावहारिक रूपमा अवलम्बन गर्नु हो । शक्ति पृथकीकरण तथा नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तलाई कार्यान्वयनका लागि पनि संवैधानिक अंगको भूमिका महत्वपूर्ण हुने गर्दछ ।

- (घ) वर्तमान संविधान अन्तर्गत संस्थापित संवैधानिक निकायहरू मध्ये अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्तको पद मिति २०६३/७/१८ देखि र अन्य आयुक्तको पद क्रमशः मिति २०६३/७/१८, मिति २०६४/१/१ र मिति २०६६/९/२१ देखि रिक्त रहेको, महालेखा परीक्षकको पद मिति २०६३/९/१९ देखि रिक्त रहेको, लोकसेवा आयोगका अध्यक्ष र एक जना सदस्यको पद क्रमशः मिति २०६५/१२/९ र मिति २०६५/१/५ देखि रिक्त रहेको, निर्वाचन आयोगका प्रमुख आयुक्तको पद मिति २०६६/२/२१ देखि र एक जना आयुक्तको पद मिति २०६५/५/१७ देखि रिक्त रहेको^६ अवस्था विद्यमान छ । लोकतन्त्र, कानूनको शासन, जनउत्तरदायित्व, नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तको व्यावहारिक कार्यान्वयन समेतका दृष्टिले संवैधानिक निकायको क्रियाशीलता अत्यन्त महत्वपूर्ण हुन्छ । संविधानले परिकल्पना गरेको लोकतन्त्रको संस्थागत विकासका लागि संवैधानिक निकायको पूर्णता र सक्रियता अत्यावश्यक हुन्छ । यसै वस्तुगत तथ्यलाई दृष्टिगत गरी संविधानसभा/व्यवस्थापिका-संसद अन्तर्गतको राज्य व्यवस्था समितिले मिति २०६६/११/१८ को बैठकद्वारा संवैधानिक अंगका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति हुन

^५ Charles H. McIlwain, *Constitutionalism: Ancient and Modern*, Cornell University Press (1947), pp 21-22.

^६ संवैधानिक परिषद्को कार्यालयको स्रोत अनुसार

नसक्दा ती निकायबाट सम्पन्न गर्नुपर्ने काम कारबाही प्रभावित भएको र जटिलता थपिएको हुँदा एक महिनाभित्र संवैधानिक निकायका रिक्त सबै पदमा नियुक्तिको प्रकृया अघि बढाउन नेपाल सरकार र संवैधानिक परिषद्लाई सम्माननीय प्रधानमन्त्री मार्फत निर्देश भएकोले^९ ती रिक्त पदहरूमा नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्नुपर्ने आवश्यकता संवैधानिक परिषद् सामु आई परेको अवस्था हो। सार्वभौम नेपाली जनताका प्रतिनिधि रहेको व्यवस्थापिका-संसदको राज्य व्यवस्था समितिको निर्देशन^५ पालन गर्नु संवैधानिक परिषद्को कार्यालय समेत हेर्ने प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालयको संवैधानिक र कानूनी दायित्व समेत भएकोले संवैधानिक अंगका पदाधिकारीको पदपूर्तिका लागि पटक पटक बैठक बोलाई सिफारिस गर्ने प्रयत्न भएको देखिन्छ। संवैधानिक परिषद्का सदस्य एवं व्यवस्थापिका-संसदमा विपक्षी दलका नेता रिट निवेदक माननीय पुष्पकमल दाहाल परिषद्को बैठक बसी निर्णय भएको मिति २०६६/८/१५ को बैठकको निर्णय (सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशको नियुक्ति सिफारिस) मा सहमति जनाउनु भएको र मिति २०६६/१२/३ को बैठकको निर्णय (सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशको नियुक्ति सिफारिस) मा अनुपस्थित रहनु भएको अवस्था छ। मिति २०६६/४/९ देखि मिति २०६७/१/१० सम्म परिषद्का दस वटा बैठक बोलाइएको र माथि उल्लिखित दुई बैठक बाहेक बाँकी सबै बैठकका कार्य सूची समान देखिन्छन्। ती सबै बैठकका कार्य सूची संवैधानिक अंगका पदाधिकारीको नियुक्तिका लागि गरिने सिफारिससँग सम्बन्धित छन्।

- (ङ) संवैधानिक अंगका पदाधिकारीहरूको पद लामो समयदेखि रिक्त रही शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्न र सेवाग्राहीलाई सेवा प्रदान गर्न कठिन भएको, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको सुदृढीकरण र संस्थागत विकासमा अवरोध पुगेको तथा पारदर्शिता र जवाफदेहिताको परीक्षण गर्ने निकाय पदाधिकारी विहीन हुँदा जनमानसमा नकारात्मक प्रभाव परेको कारणबाट समेत पदपूर्ति सिफारिसका लागि पटक-पटक प्रयास हुँदै आएको अवस्था हो। राष्ट्रिय आवश्यकताको विषय बनेको संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको सिफारिस र नियुक्तिले परिषद् बैठकको लागि संवैधानिक परिषद्का पदाधिकारीहरूको कार्य व्यस्तता र बैठकसम्बन्धी यान्त्रिकताले गर्दा महत्व पाएर पनि स्थान नपाएको हुँदा कुल दस बैठक मध्ये दुई वटामा निर्णय भएको, दुई वटा गणपूरक संख्या नपुगी स्थगित भएको, दुई बैठक विशेष अवस्थाबाट स्थगित भएको देखिन्छ। पछिल्लो अर्थात् विवादित मिति २०६७/१/१० को बैठकमा विभिन्न एघार जना महानुभावलाई संवैधानिक अंगका प्रमुख तथा पदाधिकारी पदमा

^९ संविधानसभा/व्यवस्थापिका-संसद राज्य व्यवस्था समितिको मिति २०६६।११।१८ को बैठकको निर्णय बुदा नं. १ मा उल्लेख भएको, त्यस अघि मिति २०६६।४।११ को बैठकको निर्णय बुदा नं. ६ ले पनि नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण गराएको थियो।

^५ संविधानसभा (व्यवस्थापिका-संसदको कार्य सञ्चालन) नियमावली, २०६५ को नियम ११० को क्रमसंख्या ६ अन्तर्गत राज्य व्यवस्था समितिको कार्यक्षेत्रमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय, रक्षा मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग, लोक सेवा आयोग र निर्वाचन आयोग समेत समावेश छन्।

नियुक्तिका लागि सिफारिस भएकोमा यसरी कुल दस बैठक मध्ये परिषद्का सदस्य निवेदक उपस्थित भई सहमति जनाउनु भएको बैठक एक र स्थगित भएका दुई एवं गणपूरक संख्या नपुगेको दुई बाहेक अरू सबैमा निवेदकको अनुपस्थिति रहेपनि निर्णय कारवाही भएका अन्य बैठकप्रति कुनै चुनौती नरही पछिल्लो अर्थात मिति २०६७/१/१० को बैठक प्रति निवेदकले चुनौती गर्नु भएको देखिन्छ। एकै निकायका र समान प्रकृतिका बैठकका निर्णय मध्ये कुनैमा अनुपस्थित रहेर पनि मौन सहमति जनाउने र कुनैमा चुनौती दिने कार्य Doctrine of Acquiescence को प्रतिकूल हुन जान्छ। संवैधानिक परिषद्ले समावेशी सिद्धान्तका आधारमा गरेको मिति ०६७/१/१० को सिफारिस निर्णय कानूनसम्मत नभएको भन्ने निवेदकको जिकिर तथ्यसंगत छैन।

- (च) वर्तमान संविधान बमोजिम संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्तिको सिफारिस गर्न संविधानको धारा १४९ बमोजिमको संवैधानिक परिषद् गठन हुने व्यवस्था छ। यो धारामा संविधानको पाँचौं संशोधनबाट अर्थात मिति २०६५/३/२९ देखि संशोधन भई अन्य व्यवस्थाको अतिरिक्त^९ धारा १४९ (१) (ड) मा व्यवस्थापिका-संसदमा विपक्षी दलका नेता सदस्यको रूपमा रहने व्यवस्था गरेको छ। संवैधानिक अंगका पदाधिकारीको नियुक्ति सम्बन्धी कार्यविधि, संवैधानिक परिषद्को अन्य काम, कर्तव्य र अधिकार तथा कार्यविधि कानूनद्वारा निर्धारण भए बमोजिम हुने^{१०} व्यवस्था अनुरूप संविधानसभाले मिति २०६६/९/२२ मा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्ति सम्बन्धी कार्यविधि तथा संवैधानिक परिषद्को काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गर्न जारी गरेको संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ६ ले परिषद्को बैठक सम्बन्धी कार्यविधिको व्यवस्था गरेको छ। यस सम्बन्धी केही व्यवस्था देहाय बमोजिम उल्लेख गरिएको छ :

१. परिषद्का सम्पूर्ण सदस्यको उपस्थिति अनिवार्य नहुने

उक्त ऐनले गरेको बैठक सम्बन्धी कार्यविधिलाई हेर्दा दफा ६ को उपदफा (१) ले अध्यक्षले तोकेको मिति, समय र स्थानमा परिषद्को बैठक बस्ने, उपदफा (२) ले परिषद्को बैठक बस्ने मिति, समय र स्थान तथा छलफलको विषय सूची सहितको सूचना बैठक वस्तु भन्दा कम्तीमा अठ्चालीस घण्टा अगावै सदस्यहरूलाई पठाउनु पर्ने, उपदफा (३) ले अध्यक्ष र कम्तीमा पाँच जना अन्य सदस्यहरू उपस्थित भएमा परिषद्को बैठकका लागि गणपूरक संख्या पुगेको मानिने, उपदफा (४) ले बैठकको अध्यक्षता अध्यक्षले गर्ने, उपदफा (५) ले बैठकमा पेश भएको प्रत्येक विषयको निर्णय सर्वसम्मतिको आधारमा हुने,

^९ संविधानको धारा १४९ मा पाँचौं संशोधनबाट परिषद् सदस्यमा मन्त्रिपरिषद्मा रहेका राजनीतिक दलमध्ये फरक फरक दलको प्रतिनिधित्व हुने गरी प्रधानमन्त्रीले तोकेका तीनजना मन्त्री सदस्यमा रहने व्यवस्था रहेको छ।

^{१०} नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४९ (३)

उपदफा (६) ले सर्वसम्मति कायम हुन नसकेमा सो विषयमा निर्णय हुन नसक्ने, त्यसरी निर्णय हुन नसकेमा उपदफा (७) ले पुनः अर्को बैठक डाकी सहमतिमा निर्णय गरिने र सहमति हुन नसकेमा सम्पूर्ण सदस्यको बहुमतबाट निर्णय गरिने, उपदफा (८) ले निर्णयको अभिलेख सचिवले तयार गरी अध्यक्ष तथा सदस्यहरूको हस्ताक्षर गराइ राख्ने र बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि आवश्यकता अनुसार परिषद् आफैले निर्धारण गर्ने व्यवस्था उपदफा (९) ले गरेको देखिन्छ। परिषद्ले गर्ने सिफारिस सम्बन्धी निर्णय गर्दा प्रथमतः सम्पूर्ण सदस्यको उपस्थिति हुनुपर्ने अनिवार्यता सो ऐनले गरेको छैन। अध्यक्ष र कम्तीमा पाँच जना अन्य सदस्यहरू उपस्थित भएमा परिषद्को बैठकका लागि गणपूरक संख्या पुगेको मानिने गरी दफा ६(३) ले गरेको व्यवस्थाबाट अध्यक्ष बाहेकका अन्य कुनै सदस्य अनुपस्थित रहेमा पनि अध्यक्ष र कम्तीमा पाँच जना सदस्यको उपस्थिति नै बैठकका लागि गणपूरक संख्या निर्धारण गरिएको हुँदा अध्यक्ष उपस्थित हुनै पर्ने गरी सो ऐनले गरेको व्यवस्था जस्तो अन्य कुनै सदस्य विशेषलाई अनिवार्य गरेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने देखिदैन। गणपूरक संख्या पुगी बसेको बैठकमा पेश भएको प्रस्ताव सर्वसम्मतीका आधारमा निर्णय हुने, सर्वसम्मति कायम हुन नसकेमा निर्णय हुन नसक्ने र त्यसरी निर्णय हुन नसकेको विषयमा अर्को बैठक बसी सहमति गरिने तथा सहमति हुन नसकेमा परिषद्का सम्पूर्ण सदस्यको बहुमतबाट निर्णय हुने व्यवस्था भएबाट परिषद्का सम्पूर्ण सदस्य अनिवार्य उपस्थित हुनैपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था ऐनले गरेको देखिदैन। मिति २०६७/१/१० मा भएको सिफारिस निर्णयमा परिषद्का अध्यक्ष सहितका जम्मा सात पदाधिकारी मध्ये निवेदक बाहेकका छ जना पदाधिकारीको उपस्थिति भई सर्वसम्मतिबाट निर्णय भएकोले सो निर्णय कानूनसम्मत छ।

२. कुनै सदस्यले आफ्नो उपस्थिति परित्याग गर्न सक्ने

सबैधानिक परिषद्को बैठकका लागि अध्यक्ष र कम्तीमा पाँच जना अन्य सदस्यहरू उपस्थित भएमा गणपूरक संख्या पुगेको मानिने र गणपूरक संख्या पुगेको आधारमा सर्वसम्मत निर्णय भएमा त्यो निर्णय कानूनसम्मत (legitimate) मानिने ऐनको व्यवस्था हो। परिषद्का सात जना पदाधिकारी मध्ये अध्यक्ष अनिवार्य उपस्थित हुनु पर्ने, अध्यक्ष सहित कम्तीमा पाँच जना सदस्य उपस्थित भएमा परिषद् बैठक बसी निर्णय गर्न सकिने बाटो ऐनले खुला राखेको छ। यस अर्थमा परिषद्को सदस्यको रूपमा रहेका छ जना मध्ये पाँचको उपस्थिति हुनुपर्ने र अर्को एक सदस्यले आफ्नो उपस्थिति परित्याग गरेमा पनि निर्णय कारवाही गर्न बाधा नपर्ने देखिन्छ। परित्यागको सिद्धान्त (Doctrine of waiver)¹¹ अनुसार निवेदकले परिषद्का दस बैठक मध्ये एक बैठकमा मात्र

¹¹ M.P. Jain and S.N. Jain, *Principles of Administrative Law*, Wadhwa and co. Nagpur (fourth edition Reprint 2005), p. 752. *A person can waive his right and that once he does so, he cannot claim it later. Waiver is a question of fact. Waiver may be express or implied by conduct. It is an intentional act with knowledge.*

आफ्नो उपस्थिति जनाई निर्णय कारवाही भएका अन्य बैठकमा आफ्नो उपस्थिति परित्याग गर्नु भएको देखिन्छ। विधिशास्त्रीय दृष्टिकोण अनुसार अधिकारका विभिन्न चार स्वरूप हुन्छन्^{१२}। दावी (Claim Right), सुविधा वा स्वतन्त्रता (Privilege or liberty), अधिकार (Power) र छुट वा उन्मुक्ति (Immunity) अधिकारका विभिन्न रूपमा प्रयोग हुन्छन्। अधिकारका यी स्वरूपका सहवर्ती कर्तव्यहरू क्रमशः कर्तव्य (Duty), अधिकार विहीनता (No Right), दायित्व (Liability) र असमर्थता (Disability) रहेका हुन्छन्। एकले अर्काको परिपूरकका रूपमा काम गर्छन्। संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्तिका लागि सिफारिस गर्ने परिषद्का सदस्यको रूपमा रहनु भएका निवेदकले आफ्नो उपस्थिति परित्याग गर्नु भएको अवस्थामा व्यक्त वा अव्यक्त कुनै तरिकाबाट निवेदकले बैठकको सूचना पछि पनि आफ्नो अधिकार वा दावीलाई परित्याग गर्नु भएको अवस्था देखिन्छ।

३. निर्णयमा दुराशय वा वद्वनियत नभए कानूनसम्मत र मान्य हुने

निवेदकले संवैधानिक परिषद्द्वारा मिति २०६७/१/१० मा भएको सिफारिस निर्णय दुराशयपूर्ण वा वद्वनियतपूर्ण (Malafide) थियो भनी दावी गर्नु भएको देखिदैन। व्यवस्थापिका-संसदको राज्य व्यवस्था समितिले दुई पटकसम्म निर्देश गरेको विषय र लामो समयसम्म संवैधानिक अंगका पदाधिकारीहरूको रिक्तताले शासन व्यवस्था सञ्चालन र सेवाग्राहीलाई सेवा प्रदान गर्नमा कठिन र जटिल अवस्था आएको यथार्थलाई लुकाउन सकिदैन। संवैधानिक अंगको निष्कृतताले राज्ययन्त्रका काम कारवाहीको पारदर्शिता र अनियमितताको परीक्षण गर्ने निकायको समेत रिक्तता महसुस भई जनमानसमा नकारात्मक प्रभाव पर्न थालेको तथ्य समेत छर्लङ्ग छ। यस्तो अवस्थामा संवैधानिक निकायमा रिक्त पदाधिकारीको पदपूर्तिका लागि गरिएको सिफारिस निर्णय सदासयतापूर्वक गरिएको स्पष्ट हुन्छ। विभिन्न एघार जना महानुभावहरूलाई समावेशी सिद्धान्तका आधारमा संवैधानिक अंगका पदाधिकारिमा नियुक्तिका लागि गरिएको सिफारिस निर्णय वितरणात्मक न्याय (Distributive justice)^{१३} मा आधारित निर्णय भएकोले सो निर्णय राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप सदनियतबाट गरिएको हुँदा बदर हुनु पर्ने अवस्था छैन। संवैधानिक परिषद्को निर्णय कुनै सदस्यको अलग वा निजी निर्णय नभई सो निर्णयमा समर्थन र सहमति जनाउने सबै सदस्यको सामूहिक निर्णय अर्थात् संवैधानिक परिषद्को निर्णय भएकोले व्यक्तिगत हित वा आग्रहका आधारमा निर्णय हुने नभई सामूहिक आधारमा

¹² W.N. Hohfeld, *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning* (1919), c/f *Lloyd's Introduction to Jurisprudence*, Sweet and Maxwell Ltd (7th edition 2001), p. 510.

¹³ Edger Bodenheimer, *Jurisprudence the Philosophy and Methods of the Law*, Universal Law Publishing co. pvt. Ltd. (Third Indian Reprint 2001) p. 209, *Distributive Justice is primarily concerned with the allocation of rights, powers, duties and burdens to the members of a society or group.*

निर्णय हुने भएको हुँदा असल नियतले गरिएको सो निर्णयमा कुनै दुराशय समेत नहुँदा निवेदन माग बमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था छैन ।

(छ) संवैधानिक परिषद्को बैठकका लागि संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ६(२) बमोजिम अध्यक्षको निर्देशानुसार सचिवले परिषद्को बैठक बस्ने मिति, समय र स्थान तथा छलफलको विषय सूची सहितको सूचना बैठक बस्नुभन्दा कम्तीमा अठ्चालीस घण्टा अगावै सदस्यहरूलाई पठाउनु पर्ने व्यवस्था रहेको छ । हाम्रो संवैधानिक अभ्यासमा संवैधानिक परिषद्को गठन सम्बन्धी संवैधानिक व्यवस्था नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ देखि प्रारम्भ भएको हो^{१४} । संविधान अन्तर्गत स्थापित संवैधानिक परिषद्को बैठकका लागि छुट्टै कार्यविधि कानूनको व्यवस्था थिएन । परिषद् बैठक बस्नु परेको अवस्थामा मौखिक सूचना वा टेलिफोन सूचनाका आधारमा बैठक बसी निर्णय सिफारिस हुने परम्परागत व्यवस्था थियो । ती निर्णयहरू कहिल्यै विवादका विषय बनेनन् । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ जारी भएपछि गठित संवैधानिक परिषद्को काम कारवाही नियमन गर्नका लागि संवैधानिक परिषद्को अन्य काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि सम्बन्धी नियमावली, २०६५ प्रारम्भमा जारी गरियो । सो नियमावलीको व्यवस्था संविधानसम्मत नभएको भनी सम्मानित अदालत समक्ष रिट निवेदन^{१५} परेकै अवस्थामा संविधानसभाले मिति २०६६/९/२२ मा संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ जारी गर्‍यो । संवैधानिक परिषद् बैठकको संयोजन र कार्यविधिका सम्बन्धमा एक प्रकारको संवैधानिक अभ्यास र परम्परा (Constitutional usages and Conventions) बसिसकेको पनि छ । यो तथ्यलाई उक्त रिट निवेदनको लिखित जवाफमा तत्कालीन अवस्थामा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको हैसियतबाट निवेदकले समेत स्वीकार गर्नु भएको देखिन्छ^{१६} । उक्त ऐनको दफा ६(९) मा परिषद्को बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि आवश्यकता अनुसार परिषद् आफैले निर्धारण गर्ने व्यवस्था गरेको छ । ऐनको दफा ६ (२) ले दिइने सूचना अन्तर्गत लिखित सूचनालाई मात्र समावेश गरेको नभई परिषद्का पदाधिकारीको कार्य व्यस्ततालाई ध्यानमा राखी टेलिफोनका माध्यमबाट पनि सूचना गरिने परम्परा रहेको र सो अनुसार संवैधानिक परिषद्को कार्यालयको टेलिफोनबाट कार्यसूची सहितको बैठक बस्ने सूचना निवेदकलाई समेत गरिएको भन्ने परिषद् सचिवको लिखित जवाफ बाट समेत देखिएको छ । यसबाट मिति २०६७/१/१० को बैठकका लागि कम्तीमा अठ्चालीस घण्टा अगावै निवेदकलाई बैठकको सूचना प्रेषित भए गरेको देखिदा कानूनको उचित प्रक्रिया (Due process of law) पूरा नगरेको मान्न मिल्ने अवस्था

^{१४} नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११७

^{१५} अधिवक्ता माधवकुमार वस्नेत वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत, २०६५ सालको रिट नं. ०६५-WO- ०२७२ उत्प्रेषण समेत

^{१६} मिति २०६५/०९/०३ मा सम्माननीय प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल 'प्रचण्ड' ले प्रस्तुत गर्नु भएको लिखित जवाफको प्रकरण नं. ४

छैन। तसर्थ कानूनको उचित प्रक्रिया पूरा गरी भएको निर्णय सिफारिस बढेर हुने अवस्था समेत देखिदैन।

(ज) शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तको परिपूरकका रूपमा आएको नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले समेत अंगीकार गरेको छ। शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त उदारवादी लोकतान्त्रिक राज्य प्रणालीको प्रमुख आधारशीला हो। कानूनको शासन वैयक्तिक स्वतन्त्रता, उत्तरदायी शासन व्यवस्था र अत्याधिक शक्तिले अत्याधिक दुरुपयोग हुनबाट रोक्नका लागि^{१७} यो सिद्धान्त महत्वपूर्ण छ। तथापि यसको व्यावहारिक प्रयोग हुबहु रूपमा संभव हुँदैन त्यसैले परिपूरकका रूपमा नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्त (Theory of check and balance) को प्रादुर्भाव भएको हो। शक्ति पृथकीकरण एवं नियन्त्रण र सन्तुलनको सिद्धान्तलाई कार्यान्वयन गर्न संविधानले व्यवस्था गरेका संवैधानिक अंगको भूमिका ज्यादै महत्वपूर्ण हुन्छ। संविधानले अख्तियार गरेको काम, कर्तव्य र जिम्मेवारी पूरा गर्नका लागि पनि संवैधानिक अंगको सक्रियता आवश्यक पर्दछ। यसै कारण राष्ट्रिय आवश्यकताका आधारमा पनि संवैधानिक निकायमा पदपूर्तिको प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नु अनिवार्य रहेको थियो। यसै पृष्ठभूमिमा मिति २०६७/१/१० को बैठकको लागि अठ्चालीस घण्टा अगावै अर्थात् मिति २०६७/१/८ मा गरिएको सूचनाबाट निवेदकले जानकारी नपाएको भन्ने अवस्था नहुँदा रिट जारी हुनुपर्ने अवस्था छैन। सूचना पछि निवेदक अनुपस्थित रहेपनि ऐनको दफा ६(३) बमोजिमको आवश्यक गणपूरक संख्या पुगी परिषद् बैठक बसी संवैधानिक अंगका रिक्त पदमा नियुक्तिको लागि गरिएको सिफारिस निर्णय कानूनको उचित प्रक्रिया (Due process of law) पूरा गरी गरेको निर्णय हुँदा कानूनसम्मत निर्णय बढेर हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छैन।

(झ) निवेदकले निवेदनको प्रकरण नं. ६ मा संवैधानिक परिषद्को बैठकका लागि बैठक बस्ने मिति, समय र स्थान तथा विषय सूची सहितको सूचना बैठक बस्नुभन्दा कम्तीमा अठ्चालीस घण्टा अगावै सदस्यहरूलाई पठाउनु पर्नेमा सो बमोजिम बैठक नै नडाकी मलाई कुनै प्रकारको सूचना नै नदिएको भनी लिनु भएको जिकिरका सम्बन्धमा निवेदकलाई ऐन बमोजिमको सूचना नदिएको हो वा सूचना नै नदिएको हो भन्ने प्रश्न उठेको छ। सो सम्बन्धमा संवैधानिक परिषद्को अध्यक्ष तथा अन्य सदस्यको माथिल्लो जिम्मेवारीमा रहनु भएका पदाधिकारीहरूको लिखित जवाफको व्यहोरा र परिषद्का सचिव एवं मुख्य सचिवको लिखित जवाफको व्यहोराबाट पनि स्पष्ट हुन आउछ। परिषद् बैठकका सम्बन्धमा स्थापित संवैधानिक परम्परा र प्रचलन अनुसार टेलिफोनबाट पहिले नै जानकारी गराई पत्रद्वारा जानकारी गराइएको भन्ने समेत लिखित जवाफबाट देखिएको छ। परिषद्का सदस्य एवं पदाधिकारी सबैलाई बैठकको विषय सूची सहितको जानकारी टेलिफोनबाट र मिति २०६७/१/८ को पत्रबाट समेत पठाएको अवस्थामा निवेदकले आफूलाई कुनै प्रकारको सूचना नै नदिएको भनी लिनु भएको जिकिर तथ्यसंगत छैन। संवैधानिक परम्परा अनुरूप

¹⁷ R.W.M. Dias, Jurisprudence, Aditya Books p. Ltd. (First Indian Reprint 1994) p. 102, *power tends to be abused, so power must be used to check power.*

टेलिफोनबाट पहिले नै जानकारी दिइसकेको अवस्थामा र लिखित रूपमा पत्र समेत पठाई अनुरोध गरिएको अवस्थामा निवेदकको संसदीय दलको कार्यालयमा मिति २०६७/१/८ को पत्र मिति २०६७/१/९ मा पुगेकोले ऐनद्वारा निर्धारित कम्तीमा अठ्चालीस घण्टा नघाई सूचना दिइएको भन्ने यान्त्रिकतामा अलिभई निवेदकले सूचना नै नपाएको भन्ने अर्थ गर्नु व्यावहारिक न्याय (Pragmatic Justice)¹⁸ प्रतिकूल हुन जान्छ।

- (त्र) संवैधानिक पदमा नियुक्तिको लागि सिफारिस गर्न संवैधानिक परिषद्को बैठक मिति २०६६/४/९ देखि नै बोलाइएको देखिन्छ। माथिका बुँदाहरूमा उल्लेख भएका तर्कहरूमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने गरी निवेदकलाई बैठक बारे सूचना गर्दा पनि अनुपस्थित रहदै आउनु भएको तथ्य संवैधानिक परिषद्को बैठक सम्बन्धी मिति २०६६/४/९ देखिको विवरणबाट समेत प्रष्ट हुन्छ। कानून बमोजिम सूचना गरिसकेपछि पनि कुनै सदस्य अनुपस्थित रही आफ्नो उपस्थिति र अभिमत प्रकट गर्ने अधिकार परित्याग गर्छ भने कानूनले आफ्नो बाटो आफैँ तय गर्दछ अर्थात् गणपूरक संख्या पुगेपछि निर्णय हुन सक्ने कानूनको व्यवस्था प्रभावकारी बन्न पुग्छ। यसै आधारमा ऐनको दफा ६(३) बमोजिम अध्यक्ष र पाँच जना अन्य सदस्य उपस्थित भई गणपूरक संख्या पुगी सर्वसम्मत निर्णय भएको अवस्थामा सो निर्णय कार्यान्वयन नगरी फेरी पछाडि फर्कनु न्यायसंगत हुँदैन। बैठकको सूचनापछि उक्त ऐनले अध्यक्ष बाहेकका अन्य अमुक सदस्यलाई अनिवार्य उपस्थितिको लागि बाध्यात्मक व्यवस्था नगरेको हुँदा सम्मानित अदालतले कुनै सदस्य विशेषको उपस्थितिलाई अनिवार्य मानिने गरी शर्तयुक्त व्यवस्था व्याख्याद्वारा थप्न मिल्ने हुँदैन। कानून व्याख्याको सिद्धान्त अनुसार कानूनमा रिक्त भएको भनी सम्झेका कुरा व्याख्याद्वारा पूर्ति गर्न सकिँदैन। (*Casus omisus* ought not to be created by interpretation and no canon of construction permits the court to supply a lacuna in a statute)¹⁹ यसो भएमा शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्त, विधायिकी सक्षमता एवं बुद्धिमत्ता (legislative competency and wisdom) को समेत विपरित हुन जान्छ।
- (ट) जहाँसम्म निवेदकलाई टेलिफोनबाट समयमै बैठक बस्ने जानकारी दिएपछि लिखित अनुरोध गरिएको पत्र निवेदकको संसदीय दलको कार्यालयमा मिति २०६७/१/९ गते

¹⁸ Prof. Hilaire Mc Coubrey and Dr. Nigel D. White, *Text book on Jurisprudence*, Blackstone Press Ltd. (1999) London, pp. 202-203, *Pragmatism is different from formalism. Formalism encourages rigidity and a dismissive attitude to any analysis of the impact of non-legal factors on the law, it treats law as an isolated, closed and logical system. Pragmatism, on the other hand encourages that judicial decision would be more amenable to the needs of society if judges were more open about the non-legal factors which had influenced their decisions, instead of instinctively trying to submerge them behind the façade of syllogistic legal reasoning.*

¹⁹ Justice K. Shanmukham, *S.N. Bindra's Interpretation of Statutes*, The Lawbook Co. Pvt. Ltd. (8th edition 1997), Allahabad, p. 453

बुझाइएको भन्ने प्रश्न छ, यसबाट निवेदकले बैठकको सूचना वा जानकारी नै नपाएको भन्ने जिकिरको खण्डन गर्दछ। अठ्चालीस घण्टा अगावै सूचना पठाउने प्रावधान उच्च जिम्मेवारीमा रहनु हुने परिषद्का पदाधिकारीहरूको सुविधाका लागि हो। समय व्यवस्थापन गर्न सरल होस् भन्ने उद्देश्यले राखिएको व्यवस्था भएकोले समय व्यवस्थापन गर्न पहिले टेलिफोनबाट अनुरोध गरिसकेपछि, अभिलेखीकरणका लागि पत्र लेखिएको भन्ने देखिन्छ। मिति २०६७/१/१० को बैठकका लागि मिति २०६७/१/८ मा नै पत्र लेखिएको, अन्य पदाधिकारीहरूले सोही सूचना समयमै प्राप्त गर्नु भई निर्धारित बैठकमा उपस्थिति जनाई निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुनु भएको, निवेदकले कम्तीमा अठ्चालीस घण्टा अगावै सूचना नपाएको भन्ने आधारमा आफ्नो अनुपस्थितिलाई विवादको विषय बनाउनु भएको देखिन्छ। परिषद्ले लिखित सूचना दिने कार्यमा भएको व्यवस्थापकीय कमीको सुधारका लागि निवेदकले परिषद्को बैठकमा उपस्थित भई आफ्नो सुझाव र अभिमत प्रकट गरी त्यहाँबाटै सहमति खोज्न सकिनेमा सो मार्ग अवलम्बन नगरी सम्मानित अदालत समक्ष प्रवेश गर्नु भएको देखिन्छ। वस्तुतः संवैधानिक परिषद्को बैठकका लागि निवेदकलाई सूचना गरेको भन्ने लिखित जवाफबाट पनि देखिएको, संसदीय दलको कार्यालयमा लिखित अनुरोध पत्र समेत बुझाइएको, अठ्चालीस घण्टा अगावै सूचना नदिएको भन्ने आधारलाई मात्र नहेरी गणपूरक संख्या पुगी सर्वसम्मत र कानूनसम्मत रूपले भई सकेको निर्णय कारबाहीलाई असर गर्ने अवस्था नभएको, प्रशासकीय कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त अनुसार पनि वाध्यात्मक नभई निर्देशात्मक व्यवस्थाको पालना गर्न नसकी भएको निर्णयमा कुनै असर नपर्ने^{२०} हुँदा गणपूरक संख्या पुगी बसेको बैठकबाट सर्वसम्मतिले भएको निर्णय सिफारिसमा कुनै त्रुटि नहुँदा माग बमोजिम आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था छैन रिट खारेज गरी पाउँ।

- (ठ) निवेदकले व्यवस्थापिका-संसदमा विपक्षी दलको नेता संवैधानिक परिषद्को सदस्य समेतको हैसियतबाट निवेदन दिनु भएको देखिन्छ। मूलतः संविधानको धारा २७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकमा आघात पुगेको र संवैधानिक परिषद्को कार्य समेत सो ऐनको व्यवस्था प्रतिकूल भएको भन्ने आधारमा संविधानको धारा १०७ (२) अन्तर्गत प्रस्तुत निवेदन परेको छ। संवैधानिक परिषद्को सदस्यको हैसियतले निवेदकका पनि संवैधानिक र कानूनी दायित्व छन्। सो दायित्व पूरा गर्न आवश्यक तत्परता र तदारुखता अपनाएको भन्ने निवेदकको भनाइ देखिदैन। बरु परिषद्का बैठकहरूमा अनुपस्थित रहने गर्नु भएको भन्ने मिसिल संलग्न बैठक सम्बन्धी विवरणबाट पनि प्रष्ट हुन्छ। कानूनको मान्य सिद्धान्त अनुसार कसैले पनि आफ्नो गलतिको फाइदा लिन नसक्ने (No one can take advantage of his own wrong) अवस्थामा बैठकमा अनुपस्थित रही निर्णय प्रक्रियामा सहभागी पनि नहुने र निर्णय उपर पनि

²⁰ H.W.R. Wade, *Administrative Law*, English Language Book Society (1988) Oxford, London, p. 246. *Wade suggests that non-observance of a mandatory Condition is fatal to the validity of the action. But if the condition is held to be merely directory, its non observance will not matter for this purpose. It is not every omission or defect which entails the drastic penalty of invalidity.*

चुनौती दिने दुवै अधिकार र छुट निवेदकलाई एकैसाथ प्राप्त हुन सक्तैन । परिषद्को निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुने छुट्टै संवैधानिक वा मौलिक हक नहुने र त्यस्तो विषय संविधानको धारा २७ अन्तर्गत नपर्ने तथा धारा २७ बमोजिम सूचना लिने र पाउने छुट्टै कानूनी उपचारको विषय भएकोले निवेदकको कुनै हक हनन भएको अवस्था नहुँदा धारा ३२ को उल्लेखन (invoke) को विषय समेत नहुँदा धारा १०७ (२) अन्तर्गत सम्मानित अदालतले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिदैन ।

७. तसर्थ संविधानको धारा ४३ को व्यवस्था नेपाल सरकारको सञ्चालनको नीतिगत आधार भएकोले त्यसको पालना भएन भन्ने विषय राजनीतिक प्रकृतिको प्रश्न हुँदा न्यायिक निरूपण योग्य विषय नभएको, संवैधानिक परिषद्को बैठक सम्बन्धी कार्यविधिको पालना गरी गणपूरक संख्या पुगेको आधारमा बैठक बसी कार्य सूचीमा छलफल हुँदा सर्वसम्मतीका आधारमा सिफारिस निर्णय भएको, समावेशी सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्दै वितरणात्मक न्यायका आधारमा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्तिका लागि सिफारिस निर्णय भएको देखिन्छ । संवैधानिक निकायमा पदाधिकारी विहीन स्थितिले शासन व्यवस्था सञ्चालन गर्न कठिनाई भएको, सुशासन, पारदर्शिता र जवाफदेहिताको यथोचित परिपालना हुन नसकेको, संवैधानिक निकायको निष्क्रियताले जनमानसमा नकारात्मक सन्देश प्रवाह भएको अवस्थामा राष्ट्रिय आवश्यकता अनुरूप संवैधानिक निकायमा नियुक्तिका लागि सिफारिस निर्णय गर्दा कुनै दुराशय वा निर्णयमा बद्नियत नभएको, एकल निर्णय नभई परिषद्को सामूहिक निर्णय भएकोले कसै प्रति दुराग्रह वा पूर्वाग्रह राख्नु पर्ने अवस्था समेत नहुँदा असल नियतसाथ गरिएको निर्णय बदर हुनुपर्ने अवस्था छैन । निवेदकलाई संवैधानिक परिषद्को बैठक सम्बन्धी सूचना टेलिफोन समेतबाट समयमै दिइएको, परिषद्का बैठकहरूमा निवेदक अनुपस्थित रहँदै आउनु भएकोले उपस्थिति परित्याग गर्नु भएको र राष्ट्रिय आवश्यकता पूर्तिका लागि भएको सिफारिस निर्णयबाट निवेदकको हक हनन भएको अवस्था नहुँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४९ संवैधानिक परिषद् (काम, कर्तव्य, अधिकार र कार्यविधि) सम्बन्धी ऐन, २०६६ को दफा ६(३) र (५), संवैधानिक कानून र प्रशासकीय कानूनका मान्य सिद्धान्त समेतका आधारमा रिट निवेदन खारेज योग्य हुँदा खारेज गरी पाउन सम्मानित अदालत समक्ष सादर निवेदन गर्दछौं ।

बहस नोट प्रस्तुतकर्ता

प्रेमराज कार्की
नायव महान्यायाधिवक्ता

पुष्पराज कोइराला
नायव महान्यायाधिवक्ता

कृष्णप्रसाद पौडेल
सह-न्यायाधिवक्ता

किरण पौडेल
सह-न्यायाधिवक्ता

धर्मराज पौडेल
उप न्यायाधिवक्ता

इति सम्बत् २०६७ साल भाद्र महिना १८ गते रोज ६ शुभम्.....।

अनुसूचि १

फौजदारी कानून सम्बन्धी विधेयकरुको सम्बन्धमा सरकारी तकीलहरूका लागि अभिमुखीकरण कार्यक्रममा सहभागीहरू

मिति : ९ भाद्र, २०६८

सि.नं.	नाम, थर	पद	कार्यालय	कैफियत
१.	प्रा.डा. युवराज संग्रौला	महान्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	कार्यपत्र प्रस्तुतकर्ता
२.	प्रा. श्री माधवप्रसाद आचार्य	प्राध्यापक		टिप्पणीकर्ता
३.	श्री माधव पौडेल	पूर्व कानून सचिव		कार्यपत्र प्रस्तुतकर्ता
४.	श्री पुष्पराज कोइराला	नायब महान्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	
५.	श्री सूर्यप्रसाद कोइराला	नायब महान्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	
६.	श्री प्रेमराज कार्की	नायब महान्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	
७.	श्री राजनारायण पाठक	नायब महान्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	
८.	श्री युवराज सुवेदी	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
९.	श्री रमेशकुमार पोखरेल	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., पाटन	सहभागी
१०.	श्री सरोजप्रसाद गौतम	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
११.	श्री ठोकप्रसाद सिवाकोटी	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
१२.	श्री दुर्गाबन्धु पोखरेल	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., पोखरा	सहभागी
१३.	श्री महेशकुमार थापा	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
१४.	श्री राजेन्द्र सुवेदी	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., नेपालगञ्ज	सहभागी
१५.	श्री विनोदकुमार पोखरेल	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., जनकपुर	सहभागी
१६.	श्री खगराज पौडेल	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., राजविराज	सहभागी
१७.	श्री किरण पौडेल	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
१८.	श्री समीर सिलवाल	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
१९.	श्री महेश शर्मा पौडेल	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
२०.	श्री सूर्यप्रसाद पोखरेल	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., बुटवल	सहभागी
२१.	श्री राजनप्रसाद भट्टराई	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., विराटनगर	सहभागी
२२.	श्री कृष्णजीवी घिमिरे	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
२३.	श्री कृष्णप्रसाद पौडेल	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी

२४.	श्री शंकरराज बराल	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., हेतौडा	सहभागी
२५.	श्री गणेशबाबु अर्याल	सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., बाग्लुङ	सहभागी
२६.	श्री पदमप्रसाद पाण्डे	सहन्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
२७.	श्री धर्मानन्द नाथ	नि. सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का. दिपायल	सहभागी
२८.	श्री भानुभक्त काफ्ले	नि. सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का. इलाम	सहभागी
२९.	श्री राजेन्द्रकुमार श्रेष्ठ	नि. सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., धनकुटा	सहभागी
३०.	श्री विश्वराज कोइराला	का.मु.सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., सुर्खेत	सहभागी
३१.	श्री दमनसिंह विष्ट	नि.सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., महेन्द्रनगर	सहभागी
३२.	श्री तोयनाथ पौडेल	नि.सहन्यायाधिवक्ता	पु.स.व.का., जुम्ला	सहभागी
३३.	श्री लक्ष्मीराम ढुंगाना	उप न्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
३४.	श्री शरदकुमार खड्का	उप न्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
३५.	श्री योगराज बराल	उप न्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
३६.	श्री बन्नीप्रसाद ओली	उप न्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
३७.	श्री हरिप्रसाद रेग्मी	उप न्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
३८.	श्री खेमराज ज्ञवाली	उप न्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
३९.	श्री उद्धवप्रसाद पुडासैनी	उप न्यायाधिवक्ता	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	सहभागी
४०.	श्री अशोककुमार क्षेत्री	शाखा अधिकृत	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	प्रतिवेदक
४१.	श्री सोमकान्त भण्डारी	शाखा अधिकृत	महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय	प्रतिवेदक

कार्यक्रममा पेश भएका कार्यपत्रहरू

(क) फौजदारी न्याय प्रणालीको सुधारको अपेक्षा र प्रस्तावित विधेयकहरू पारित भई लागू हुनुपर्ने अपरिहार्यता

डा. युवराज संग्रौला

विषय प्रवेश

फौजदारी कसूरसम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक, फौजदारी मुद्दाको कार्यविधि सम्बन्धी कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न बनेको विधेयक र फौजदारी कसूरमा सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा व्यवस्था गर्न बनेको विधेयक अहिले व्यवस्थापिका-संसदमा विचाराधीन अवस्था रहेका छन्। यी विधेयकहरूको नाममात्रले पनि यिनीहरूमा निहित रहेको महत्व भल्किन्छ। नेपाल परिवर्तनको संघारमा एउटा कठिन संक्रमणकालीन युगबाट गुज्रिरहेको छ। संक्रमणकालका अनेकौं विशेषताहरू मध्ये एउटा अराजकता र हिंसाको प्रवृत्ति पनि हो। यस कालखण्डमा पुराना कानूनको सन्दर्भ कमजोर भएको हुन्छ र कानून कार्यान्वयनका निकायहरूमा पनि कार्य सम्पादन प्रति जागरुक उत्साहमा स्खलन भएको हुन्छ। परिवर्तनप्रति उत्साही एवम् सवल नेतृत्वदायी सरकारले पुराना कानूनमा तत्काल आवश्यक सुधार गर्दै संक्रमणकालीन न्यायप्रणालीका माध्यमबाट समाजलाई दण्डहीनताको अवस्थाबाट जोगाउँदछ। जब सरकार विभिन्न राजनीतिक विवादमा अल्झिन्छ र कानूनको परिवर्तन तर्फ मुखरित हुँदैन न्यायमा गंभीर समस्या देखा पर्न थाल्छन् र समाजका कमजोर वर्ग अपराध र अराजकताको पीडाबाट प्रभावित हुन्छन्।

नेपाली समाजको अहिलेको यथार्थता भण्डैभण्डै यस्तो छ भन्न सकिन्छ। संक्रमणकालीन न्यायलाई स्थापित गर्न कानूनको निर्माण हुन सकेन। संक्रमणकालमा पनि पुरानो परम्परागत फौजदारी कानून र कार्यविधि लागू गर्नुपर्ने बाध्यता छ। परम्परागत कानून स्वतः कमजोर र असान्दर्भिक रहेबाट यसको कार्यान्वयनबाट पीडितले न्याय पाउने र राज्यले यसबाट समाजको शान्ति र सुरक्षा गर्न सक्ने अवस्था छैन। हामीले भोगी रहेकै कुराहरू हुन्, साक्षी र पीडितले अदालतमा प्रतिकूल बकपत्र गर्ने प्रचलन आम बनेको छ। वस्तुगत प्रमाणको संकलन गर्न कठिन छ। पैसा र बलको प्रयोगले साक्षी र पीडितहरू प्रभावित हुँदा समेत अभियोजनकर्ता निरिह बस्नुपर्ने अवस्था छ। साक्षी र पीडितको प्रतिकूल बकपत्र र उनीहरूको अदालतमा अनुपस्थिति तथा अभियोजन असफलताको कारण बनेका छन् र सरकारी वकील कार्यालयमा जनशक्ति र साधनहरूको कमी छ। यस्तो अवस्थामा अभियोजन कमजोर हुने र अभियोजन कमजोर भएपछि अदालतमा पुर्पक्ष कमजोर हुनु स्वाभाविकै हो।

अर्कोतर्फ संविधान निर्माणको प्रक्रिया चलिरहेकै छ। ढिलो चाँडो देशले एउटा नयाँ संविधान प्राप्त अवश्य गर्ने छ। अर्कातिर निकै लामो समयसम्म चलेको सशस्त्र द्वन्द्व पनि हाम्रो भरखरैको विगतको रूपमा रहेको छ। विगत दुई दशकमा समाजले अनुभव गरेको परिवर्तन र द्वन्द्व पछाडिको संक्रमणले सृजना गरेका अव्यवस्थाहरूले समेत कानूनद्वारा हुनुपर्ने आर्थिक सामाजिक व्यवस्थापनका विषयहरू केवल आवश्यकताका रूपमा मात्र सीमित नभई चुनौतीकै रूपमा रहेका छन् भन्नु अत्युक्ति हुँदैन। नेपाली समाजले यी सदन्धमा भोगिरहेका चुनौतीलाई निम्न बमोजिम शुत्रबद्ध गर्न सकिन्छ :

१. संक्रमणकालीन कानून कार्यान्वयनका कठिनाइबाट निश्चृत हुने कमजोरीको फाइदा उठाई अपराधीहरूले संगठित अपराधको संजाल निर्माण गर्न सफल भएका छन् र वर्तमान कानूनी व्यवस्था यस्ता सुसंगठित अपराधको सम्बोधन गर्न कमजोर सावित भइरहेको कुरा सबैले महसुस गरेकै कुरा हो।
२. दण्डविहीनता चर्को समस्याको रूपमा रहेको छ। बलको प्रयोगबाट सरकारलाई जुनसकै मागहरू पूरा गर्न बाध्य गर्न सकिन्छ, भन्ने मनोविज्ञानको निर्माण भएको देखिन्छ। यसबाट खासगरी युवावर्गमा हिंसाजन्य प्रवृत्तिको व्यापक वृद्धि भएको छ। यस्ता किसिमका हिंसाहरूको रोकथाम कानूनको प्रर्याप्त कार्यान्वयनमा निर्भर रहन्छ। तर नेपालको परम्परागत फौजदारी कानून यस्ता प्रवृत्तिलाई सम्बोधन गर्न सक्ने अवस्थामा नरहेको हुँदा अपराध गरेपनि न्यायको दायरामा ल्याई सजाय गर्न कठिनाई हुँदा दण्डविहीनता बढेको छ।
३. आपराधिक गतिविधिले देशको अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्ध गाँस्न सफल भएका छन्। जग्गाको कारोबार व्यवसाय, भन्सार, मनोरञ्जन व्यवसाय, व्यापारिक क्षेत्रमा अपराधीको घुसपैठ भाँगीएको छ। यसबाट देशको वैधानिक अर्थतन्त्र व्यापक रूपमा प्रभावित भएको छ भने व्यापार र व्यवसायको निकै ठूलो अंश भूमिगत आपराधिक गतिविधिबाट नियन्त्रित भइरहेको अवस्था छ।
४. अपराधको सम्बन्ध भ्रष्टाचारसँग पनि व्यापक रूपमा गाँसिएको छ। राज्यका विभिन्न सम्बेदनशील निकायहरू भूमिगत अर्थतन्त्रमा संलग्न अपराधीहरूबाट प्रभावित भएका छन्। प्रहरी निकाय, भन्सार, मालपोत, नगरपालिका, सरकारी वकिल र अदालतका कर्मचारीहरू एकातर्फ यस्ता अपराधका शिकार बनिरहेका छन् भने अर्कातिर यिनै निकायहरू अपराधीहरूबाट प्रभावित भई दुषित हुने खतरा पनि बढिरहेको छ।
५. सजाय व्यवस्था अत्यन्त कमजोर भएको छ। दण्डित वा सजाय पाएका व्यक्तिहरू खुल्ला हिडिरहेका छन्। राजनीतिक क्षेत्रमा उनीहरू संरक्षण लिन पनि सफल भएका छन्। अर्कातिर कारागारहरू अपराध संचालनका केन्द्र हुनसक्ने खतरा बढिरहेको छ। भरखरै प्रस्तुत भएको राजेन्द्रकुमार भण्डारी आयोगको प्रतिवेदनले यस क्षेत्रमा गम्भीर चुनौतीहरू प्रति संकेत गरेको अवस्था छ।

चुनौतीहरू यतिमात्रै अवश्य छैनन्। सारांशमा भन्ने हो भने 'अपराधको राजनीतिकरण र राजनीतिको अपराधीकरण' को अवस्था संस्थापित हुन सक्ने खतरा नेपाली फौजदारी न्याय प्रणालीको यथार्थता भएको छ। राष्ट्रको व्यापार दिनदिनै कालावजारीको नियन्त्रणमा गइरहेको छ र "सेतो धनको स्थान कालो धनले लिने र राज्यको नियमकानून अनुसार चलेको वित्तीय संस्थाहरू

“मनी लाउण्डरर” ले भूमिगत रूपमा संचालन गरेको आर्थिक कारोवारबाट विस्थापित हुने खतरा बढिरहेका छन्। अपराधिक मनोवृत्ति भाँगिएको छ। अपराधीले प्रयोग गर्ने तौरतरिकाहरू क्रूर र अमानवीय बनिरहेका छन्। ख्याति श्रेष्ठ, रोजी महर्जन र पर्वतमा कृष्ण तिवारीले आफ्ना छोरीहरूको हत्या गर्दा प्रयोग गरेका तौरतरिकाहरूले सबैलाई स्तब्ध बनाउँछन्।

फौजदारी न्याय प्रणाली संरचनाको दृष्टिकोणबाट पद्धतिको रूपमा स्थापित भएको हुँदैन। संरचनाको दृष्टिकोणबाट फौजदारी न्याय प्रणालीमा ४ वटा निकायहरू वा संस्थाहरू कार्यरत रहन्छन्। अपराध अनुसन्धान गर्ने प्रहरी, अभियोजन गर्ने सरकारी वकील, पुर्पक्ष गर्ने अदालत र अभियुक्तको तर्फबाट प्रतिरक्षा गर्ने प्रतिरक्षी कानून व्यवसायी अलग संस्थामा आबद्ध हुन्छन्। कुनै एक संस्था अर्कोबाट नियन्त्रित हुँदैन। तर यिनीहरूले सम्पादन गर्ने कार्य भने एकअर्काबाट नियन्त्रित रहन्छन्। जस्तै: प्रहरीको अनुसन्धानबाट प्राप्त निष्कर्ष (Output) अभियोजन कार्यको स्रोत (Input) हुन्छ। त्यो स्रोत प्रयोग गरी तयार पारिएको अभियोगपत्र, सरकारी वकीलको परिणाम-निष्कर्ष (Output) जुन अदालतका लागि स्रोत (Input) बन्छ। अतः अनुसन्धान कमजोर भएपछि अभियोजन र पुर्पक्ष सबै प्रभावित बन्छन्। नेपालको वर्तमान न्याय प्रणालीमा यो एउटा संस्थागत चुनौतीको रूपमा रहेको छ। अनुसन्धान प्रणाली कानूनी रूपमा नै त्रुटिपूर्ण छ। जस्तै:

- (क) प्रहरीले जाहेरी दरखास्त वा अपराधको सूचना प्राप्त गर्दछ र अनुसन्धान सुरु गर्दछ। वारदात कृन कानूनसँग सम्बन्धित छ भन्ने कुरा निक्यौल गर्ने सरकारी वकील हो उसले प्रारम्भमा नै यसबारे जानकारी पाउँदैन।
- (ख) प्रहरीले मानिस पक्राउ गर्दछ। कसैको स्वतन्त्रता अपहरण गर्ने निर्णयको अख्तियारी अदालतलाई मात्र हुन्छ। प्रहरीले २४ घण्टा अदालतको अनुमति विना नै मानिसको स्वतन्त्रता अपहरण गर्दछ। कसैलाई थुनामा राख्नु पूर्व अदालतको अभियोजनकर्ता मार्फत स्वीकृति लिनुपर्ने व्यवस्था नेपालमा छैन।
- (ग) अनुसन्धानको क्रममा कसैलाई थुनामा राख्नुपर्ने वा नपर्ने निर्णय गर्ने अख्तियार अभियोजनकर्ताको हो तर प्रहरीले सिधै अदालतमा म्याद थप गर्ने कानूनी व्यवस्था छ।
- (घ) कुनै मुद्दा प्रमाणको भार पुऱ्याउन नसकिने अवस्था भई अदालतबाट फिर्ता लिने अधिकार सरकारी वकीललाई छैन। यी कमजोरीले फौजदारी न्यायमा प्रहरीको निष्कर्ष कमजोर हुन्छ।

परम्परावादी फौजदारी न्यायलाई परिवर्तन गर्नुपर्ने आवश्यकताहरू

सामान्यतया माथि छलफल गरिएका चुनौतीका कारणको रूपमा हामी ‘वर्तमान संक्रमण’ यतिधेरै समस्याग्रस्त, अपराध प्रवृत्त र क्रूर देखिएको छ, त्यसका पछाडि फौजदारी न्यायप्रणालीको अव्यवस्थित, विश्रृंखलित एवं मनोगतजन्य कार्यन्वयनको लामो इतिहास पनि जिम्मेवार रहेको छ। नेपाली समाज २१ औं शताब्दिमा प्रवेश गर्दा पनि यसले १८५४ (इ.सं.) मा राणाहरूले उनीहरूको परिवारवादी, सामन्ती एवं अधिनायकवादी राज्यसत्ताको संरक्षणका लागि निर्माण गरेको मुलुकी ऐनबाट स्थापित न्यायलाई छोड्न सकेको छैन। मुलुकी ऐनमा आधारित यो न्यायप्रणालीका निम्न विशेषताहरूले एउटा लोकप्रिय उखानको निर्माण गरेको छ। त्यो हो “नेपालको कानून दैबले जानुन”। एउटा मासिन पक्राउ पर्छ, कुनै अपराध घटेपछि। तर कसैले अनुमान गर्न सक्तैन त्यस

मानिसको भविष्य के होला भनेर । आम सर्वसाधारणको मनोभावना भने त्यो मानिस गरिब, दलित, महिला, कुनै राजनीतिक दलमा संलग्न नभएको र अशिक्षित पनि रहेछ भने उ अवश्य पनि सजायभागी हुनेछ, किनभने उसले अदालतलाई ढाँट्ने छैन । उसले जे भएको हो त्यो भन्नेछ । न्यायलाई सहयोग गरेवापत उ कैदी बन्नेछ । उसले ढाट्यो भनेपनि उसलाई बलको प्रयोग हुनेछ र सजायबाट मुक्ति पाउने छैन । तर जब एउटा धनी मानिस, सभ्रान्त परिवारको, लोग्ने मानिस र शिक्षित कसूरदार हुनेछ, उसले अपराधबाट उन्मुक्ति पाउने छ । सबैभन्दा पहिला ऊ कुनै व्यावसायिक संगठनको सदस्य हुन सक्तछ र उसको संगठन जुनसुकै मूल्यमा उसलाई जोगाउन लाग्ने खतरा रहन्छ । ऊ राजनीतिक दलको कार्यकर्ता रहेछ भने सत्ताकै प्रयोग हुन सक्तछ । ऊ धनी भएवाट जताततै खर्च गर्न सक्तछ र प्रमाण नष्ट गर्न उसलाई समस्या हुँदैन । ऊ आफै पनि धेरै कुराको योजना बनाउन सक्तछ । उसले न्यायलाई ढाँट्छ त्यसैले उसले सजाय पाउने सम्भावना कमजोर रहन्छ ।

कमजोर र सिधासाधा मानिसले आफूले गरेको अपराध स्वीकार गर्दछ । अपराध स्वीकार गरी न्यायलाई सहयोग गरे वापत उसले कुनै छुट्टा प्राप्त गर्न सक्दैन । तर चलाख र सक्षम अभियुक्तले आफ्नो अपराध स्वीकार गर्दैन । उसका विरुद्ध राज्यले प्रमाणको भार गुजार्नु पर्छ । अपराध स्वीकार नगरेकै कारणबाट ऊ शंकाको फाइदा लिन सफल हुन्छ र न्यायको फन्दाबाट छुट्छ । अहिलेको फौजदारी न्याय यी कारणबाट प्रभावित रहेको छ ।

आम मानिसका भावना यस्तै छन् र फौजदारी न्यायमाथि आम जनताको विश्वास कमजोर छ । यसरी न्यायमाथिको कमजोर भरोसाले आजको संक्रमणकालीन अवस्थालाई पीडादायक बनाएको छ भन्नु अत्युक्ति हुँदैन । यी समस्याहरूलाई अहिलेसम्म राज्यले गम्भीर भएर बुझ्न सकेन । यस अवस्थाप्रति राज्यको व्यवस्थापिका पनि सम्बेदनशील र सचेत बन्न सकिरहेको छैन । यी अभिव्यक्तिलाई निम्न तथ्यहरूबाट पुष्टि गर्न सकिन्छ :-

१. नेपालको कानून वकिलले पनि बुझ्न नसक्ने गरी छरिएको छ । अनेकौं ऐनहरूले अनेकौं व्यवस्थाहरू गरेका छन् । सजाय फरक छन् । जरिवाना फरक छन् । न्यायमा अनेकताहरू छन् । कुनै अपराधमा कुन कानून लगाउने भन्ने कुरा अनिश्चित मात्र होइन, यसबाट स्वेच्छाचारी विवेक प्रयोग गर्न सकिने अवस्था पनि रहन्छ, कुनै नक्कली नोट फेला पयो भने कित्तै लगाएपनि हुन्छ, खोटा चलन लगाएपनि हुन्छ, बैंक ऐन लगाएपनि हुन्छ, विदेशी मुद्रा विनिमय लगाए पनि हुन्छ, केही नभए सार्वजनिक अपराध ऐन लगाएपनि हुन्छ । कानूनको अनिश्चिततले एकातर्फ दण्डहीनता मौलाएको छ, अर्कातिर भ्रष्टाचार ।
२. न्यायको विभागीयकरण अर्को चर्को समस्याको रूपमा रहेको छ । भन्सार अपराध, भन्सार विभागको अधिकारक्षेत्र मानिन्छ । अध्यागमन विभागलाई पनि न्यायिक कारवाहीको अधिकारक्षेत्र प्राप्त छ । वन कार्यालयहरू पनि अदालत सरह सजाय गर्छन् । राष्ट्रिय निकुञ्जका वार्डनहरू पनि न्यायधीश सरह फैसला गर्छन् । राजश्व विभाग, सम्पत्ति शुद्धीकरण विभाग, श्रम कार्यालय, जिल्ला प्रशासन कार्यालय, अनगिन्ति निकायहरू फौजदारी न्यायमा न्यायालयलाई प्राप्त अधिकारको प्रयोग गर्छन् । मानिस पक्राउ गर्ने, बयान गराउने, अनुसन्धान गर्ने, अभियोजन गर्ने र फैसला गर्ने सबै कार्य यी निकायहरू गर्ने गर्दछन् । यस्ता निकायमा निर्णय गर्नेहरूलाई कानूनको डिग्री पनि चाहिँदैन । यस्ता निकायमा अभियुक्तको

तर्फबाट कानून व्यवसायीको उपस्थिति पनि चाँहिदैन। अर्थात् यस्ता निकायले 'स्वच्छ र निष्पक्ष सुनवाइ' का कुनै अन्तर्राष्ट्रिय मान्यताको पालना पनि गर्नुपर्दैन। अझ कतिपय यस्ता निकायका कर्मचारी यस्ता अपराधमा मानिस पक्राउ गरे वापत २०% सम्म बिगोको रकम पुरस्कार पनि पाउँछन्। पुरस्कार पाउने लोभमा पक्राउ परेका मानिसलाई साजय दिनेपर्छ। विभिन्न अनुसन्धानले देखाए अनुसार लगभग ३५% फौजदारी अपराधहरू यस्ता निकायहरू न्याय सम्पादन हुने गर्दछन् जहाँ न्यायिक तत्वहरूको पालना कति हुन्छ भन्ने कुरा देवले जान्ने कुरा होला।

३. हामीले ग्रहण गरेको फौजदारी न्यायको ढाँचा "प्रतिद्वन्द्वात्मक" प्रणालीमा आधारित छ। यस्तो ढाँचामा अभियोजनको जिम्मेवारी कार्यलालिकाको हो र पुर्पक्ष र निर्णय गर्ने अधिकारक्षेत्र अदालतको हो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३५ ले पहिलाका संविधान जस्तै राज्यको तर्फबाट अभियोजन गर्ने वा नगर्ने निर्णय गर्ने अधिकार महान्यायाधिवक्तालाई दिएको छ। तर उपरोक्त माथि उल्लेखित मुद्दाहरूमा महान्यायाधिवक्ताको भूमिका छैन भन्ने हुन्छ।

प्रतिद्वन्द्वात्मक प्रणाली अभियोजनको जिम्मा लिएको राज्यको कानून कार्यालय महान्यायाधिवक्ताको हातमा अनुसन्धान रहेको हुन्छ जो प्रहरीले गर्ने गर्दछ। तर वर्तमान कानूनमा यस सम्बन्धमा निम्न गम्भीर त्रुटिहरू रहेकाछन् जसले गर्दा अभियोजन असफल भएको अवस्था विद्यमान छ।

- (क) प्रहरीले मानिस पक्राउ गर्दा सरकारी वकिललाई जानकारी दिनुपर्दैन र २४ घण्टा थुनामा राख्दा पनि सरकारी वकिललाई जानकारी दिनु पर्दैन।
 - (ख) मुद्दाको अभियोजन गर्ने प्रयोजनका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयले प्रत्येक जिल्लामा उपसचिव तहसम्मको सरकारी वकिल नियुक्त गरेको छ। तर सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ ले असई (प्रहरी सहायक निरीक्षक) लाई पनि अनुसन्धान अधिकृतको दर्जा दिएको छ।
 - (ग) २४ घण्टाभित्र पक्राउ परेको व्यक्तिलाई न्यायिक अधिकारी समक्ष पेश गर्दा प्रहरीले त्यस्तो व्यक्तिलाई सरकारी वकिल मार्फत अदालतमा पेश गर्दैन।
 - (घ) सरकारी वकिलको भूमिका अनुसन्धामा गौण छ। तसर्थ सरकारी वकिल न्यायिक मन प्रयोग गर्ने अधिकारीको रूपमा होइन 'प्रहरीको कानूनी सल्लाहकार' को रूपमा कार्यरत रहन बाध्य छ। अर्थात् "अभियोजनको अंश अनुसन्धान" हुनुपर्ने व्यवस्थामा अनुसन्धानको अंग अभियोजन भएको छ। फौजदारी न्यायका अव्यवस्थाहरू र असफलता यसै तथ्यमा आधारित रहेका छन्।
४. नेपालको फौजदारी न्याय वस्तुगत प्रमाणको महत्वमा होइन मानिसहरूको आत्मगत भनाई र अभियुक्तको कथित सावितिमा आधारित रहेको छ। त्यसैले यातनाको समस्या अहिले पनि उन्मूलन भएको छैन।
 ५. आधुनिक न्याय प्रणालीका अवधारणाहरू भुठो वा गैरकानूनी पद्धति वा प्रक्रियाबाट प्राप्त गरेको प्रमाणलाई बाहेक गर्ने सिद्धान्त (Exclusionary Principle), सजायमा बागेनिङ्ग गर्ने

सिद्धान्त (Plea Bargaining), राज्यले प्रमाणको भार पुऱ्याउने (Principle of Burden of Proof) र न्यायिक प्रक्रियामा निर्वाध पहुँचको सिद्धान्त (Principle of Access to Justice) सिद्धान्तलाई नेपाली फौजदारी प्रणालीले आत्मसात गर्न सकेको छैन।

यी समस्याहरू, चुनौतीहरू एवं अभावहरूले अहिले पनि फौजदारी न्याय प्रणाली एउटा गतिहीन, पुरातनपन्थी, पीडादायक, पीडितको शोषणोन्मुख र अभियुक्तलाई कठोर अपराधीमा रूपान्तरण गर्ने पद्धतिको रूपमा कायम छ। राज्यले यसलाई अनुत्पादनशील क्षेत्र रूपमा नजरअन्दाज गरेको छ भने समाजले यसलाई पीडक व्यवस्थाको रूपमा दुत्कारेको छ। वर्तमान समय एउटा आधुनिक, लोकतान्त्रिक एवं जनकल्याणकारी संविधानका लागि तल्लीन समय हो। तर फौजदारी न्याय प्रणालीको भरपर्दो विकासको अभावमा संविधानको सफल कार्यान्वयन पनि असम्भव बन्ने अवस्था आउँछ। अतः उपरोक्त समस्याहरू प्रति राज्यको सचेत र योजनाबद्ध ध्यान केन्द्रित हुनुपर्ने आवश्यकता छ।

नयाँ संहिताहरूको विशेषता र जनचाहना

माथि उल्लेखित चार वटा विधेयकहरू अहिले विधायन समितिमा छलफलका लागि तयार पारिएका छन्। यी विधेयकहरू माथिका समस्याहरूलाई सम्बोधन गर्ने पवित्र चाहनाबाट प्रेरित रहेका छन्, त्यसैले यिनीहरू माथि विहंगम बहस हुनपर्ने आवश्यकता रहेको छ। विधेयकहरूले माथिका समस्याहरूको सम्बोधनका ग्रहण गरेका केही आधारभूत रणनीतिहरू यहाँ चर्चा गर्नु बान्छनीय हुनेछ।

- वर्तमान परिवर्तित सन्दर्भ र जनचाहना अन्तर्राष्ट्रियस्तरको विकसित न्याय प्रणालीको स्थापना हुनुपर्छ भन्ने रहेको छ। सन् १९६६ को नागरिक तथा राजनीतिक अनुबन्ध लगायत बालबालिका सम्बन्धी महासन्धि, यातना उन्मुलन सम्बन्धी र अन्य थुप्रै प्रासंगिक अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजहरूको अनुमोदन नेपालले गरिसकेको छ। अर्कातिर सन् १९९० पछाडि नेपाल एउटा आधुनिक लोकतन्त्रको पक्षधर देशको रूपमा अगाडि बढेको छ। परिवर्तनका यस्ता संघारमा सन् १८५४ मा निर्मित मुलुकी ऐनबाट न्याय निष्पक्ष हुन सक्तैन। तसर्थ समयको माग अनुसार अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्डलाई ग्रहण गरेका आधुनिक कानूनहरूको निर्माण गर्नु नेपालको लोकतन्त्रलाई संस्थागत गर्ने प्रतिबद्धताकै एउटा अंश हो भनी मान्नु पर्ने हुन्छ।
- एक्काइसौं शताब्दीको न्याय प्रणाली मानव अधिकारको संरक्षण र सम्बर्धनमा आधारित कानूनशास्त्रका सिद्धान्तमा आधारित रहेको छ। व्यक्तिको मर्यादा कुनै पनि अवस्थामा कृण्ठित हुनु हुँदैन। प्रस्तावित विधेयकहरूले मानव अधिकारको आधारभूत मान्यताहरू र विकसित प्रणालीलाई आत्मसात गरेको अवस्था छ।
- आधुनिक न्याय प्रणालीले अपराधबाट पीडित भएका व्यक्तिहरू प्रति सहानुभूति मात्रै होइन, उनीहरूलाई न्याय प्रणालीका अभिन्न अंग (Stakeholder) को रूपमा ग्रहण गर्दछ। यो नगर्दा न्यायमाथि आम सर्वसाधारणको विश्वास निर्माण हुन सक्तैन। अतः प्रस्तावित विधेयकहरूले यस मान्यतालाई संस्थापित गर्ने प्रतिबद्धता बोकेका छन्।
- नेपालको फौजदारी कानूनी व्यवस्था विश्रुंखलित रहेको छ। अतः प्रस्तावित विधेयकहरूले मुलुकी ऐनलाई विस्थापित गरी एकीकृत संहिताको अवधारणा प्रस्तुत गरेको छ।

५. प्रस्तावित विधेयहरूले सजायसम्बन्धी नयाँ अवधारणाहरू प्रस्तुत गरेको छ। अपराधको वर्गीकरण गरी सोही अनुसार सजायको प्रस्ताव गर्ने रणनीतिले संहिताको औचित्यताको पुष्टि गरेको छ।

विधेयहरू प्रतिको भविष्यको रणनीति

अहिलेको अवस्थामा विधेयहरू माथि व्यापक राष्ट्रिय बहसको अवस्था निर्माण गर्नु अपरिहार्य रहेको छ। यसको लागि व्यवस्थापिका-संसदको भूमिका नै सबैभन्दा महत्वपूर्ण हुन्छ किनभने यी विधेयहरूले संसदका पुँजी बनिस्केका छन्। यद्यपि विधेयहरूको परिमार्जन र सुधारमा फौजदारी न्यायप्रणालीका सबै अवयवहरूको भूमिका रहन्छ र त्यसका लागि सम्बन्धित सबैको सक्रियताको आवश्यकता रहन्छ। यस सन्दर्भमा निम्न सिद्धान्तहरूलाई रणनीतिका रूपमा ग्रहण गरी छलफललाई उपस्थित गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको देखिन्छ।

१. लोकतन्त्रको स्थायित्व, कानूनी राज्यको संस्थापन र मानव अधिकार संरक्षणको संस्कृति निर्माणका लागि आधुनिक, प्रमाणको वैज्ञानिक पद्धति र प्रणालीमा आधारित फौजदारी न्याय प्रणाली आवश्यक मात्र होइन अपरिहार्य हुन्छ।
२. फौजदारी न्याय प्रणालीको विकास अनुत्पादनशील क्षेत्र होइन। समृद्ध फौजदारी न्याय प्रणालीले ज्यान र सम्पत्तिको संरक्षण गर्दछ। अतः राष्ट्रको आर्थिक विकास र आर्थिक अनुशासन आधुनिक फौजदारी न्याय प्रणालीमा आधारित रहेको हुन्छ।
३. आर्थिक, सामाजिक एवं मनोवैज्ञानिक रूपान्तरणको दौडमा सटिक रहेको नेपाली समाजले पुरातात्विक न्याय प्रणालीलाई आत्मसात गर्न सक्तैन।
४. न्यायप्रणालीको सुधार यान्त्रिक पद्धतिबाट गर्न सकिदैन। व्यवस्थापिकाको सक्रिय संलग्नता र अनुगमनले मात्र फौजदारी न्यायको आधुनिकीकरणलाई सफल पार्न सक्तछ। अतः फौजदारी न्यायको सुधार कार्यपालिका र न्यायपालिकाको मात्र होइन् व्यवस्थापिकाको पनि उत्तिकै सरोकारको विषय हो।
५. आम जनताले भनिरहेको अपराधको राजनीतिकरणलाई उन्मूलन गर्दै दण्डविहीनताको अवस्थाको सम्बोधन गर्न प्रस्तावित विधेयहरूले आधार स्तम्भको कार्य गर्न सक्नुपर्छ।

(ख) फौजदारी कानून प्रणालीको सुधार र त्यसको प्रारूप

श्री माधव पौडेल*

१. विषय प्रवेश

नेपालको वर्तमान फौजदारी कानून प्रणाली मूलतः तत्कालीन परिवेशमा करिब डेढसय वर्ष अगाडि जारी भएको मुलुकी ऐनमा आधारित छ। स्पष्ट छ, मुलुकी ऐन शुरूमा जारी हुँदाका बखत नेपालका आफ्नै कानूनी सिद्धान्तका अतिरिक्त कन्टिनेन्टल कानून प्रणालीका मान्यताहरूमा आधारित थियो र यसमा समयमा भएका सुधार र सम्वत् २०२० सालमा लागू गरिएको नयाँ मुलुकी ऐन तथा त्यसपछि लागू गरिएका अन्य ऐनहरूका मान्यताहरू कमन ल कानून प्रणालीमा आधारित छन्। तथापि, नेपालको फौजदारी न्याय प्रशासन अझै पनि परम्परागत रूपमा नै रहेकोले यसले एकासौँ शताब्दिको चुनौतीलाई सापना गर्न सक्दैन। विज्ञान र प्रविधिका क्षेत्रका हाँसिल भएका उपलब्धि तथा सूचना प्रविधिको उपयोगलाई अपराधीले गर्न सक्ने दुरुपयोगलाई रोकी अपराधको प्रकृति र जटिलतालाई संबोधन गर्न सक्ने गरी फौजदारी न्याय प्रशासनलाई समय सापेक्ष सुधार गरी नेपाली कानून प्रणालीलाई आधुनिकीकरण गर्नु आजको आवश्यकता हो र यो शासकीय सुधारको एक एजेण्डा पनि हो।

कानून तथा न्याय प्रणालीको सुधार राज्यको एक नियमित कार्य हो र यो निरन्तर रूपमा चलिरहने प्रक्रिया पनि हो। फौजदारी न्याय प्रशासनको सुधार गर्ने कार्यमा बीसौँ शताब्दिको उत्तरार्धताका विकासोन्मुख मुलुक मात्र होइन, विकसित र स्थापित लोकतान्त्रिक मुलुकहरू पनि व्यस्त रहँ।

कानून प्रणाली र खासगरी फौजदारी न्याय प्रणालीलाई सुधार गर्ने विषय नेपालमा २००७ सालको परिवर्तन पछि कुनै न कुनै रूपमा बहस हुँदै आएको हो। सम्वत् २०१३ सालमा ल कमिशनबाट मसौदा गरिएको दण्डविधान र त्यसपछि नेपाल कानून सुधार आयोगबाट मसौदा भई प्रकाशन गरिएको अपराध संहिताले सोही कुरालाई संकेत गर्दछ। तथापि, यो विषयले मुलुकमा प्राथमिकता पाउन सकेको थिएन। सम्वत् २०५७ सालमा तत्कालीन महान्यायाधिवक्ताको संयोजकत्वमा गठित फौजदारी न्याय प्रशासन अध्ययन तथा सुभाब कार्यदलले तयार गरी प्रकाशन गरेको अपराध संहिता र फौजदारी कार्यविधि संहिता पछि मात्र यो विषयले गतिलिन थालेको छ। सम्वत् २०६५ साल मंसिर १८ गते नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को निर्णय बमोजिम सर्वोच्च अदालतका माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठको संयोजकत्वमा विभिन्न संस्थाको प्रतिनिधित्व हुने गरी १२ सदस्य ("कार्यदल" भनिएको) गठित कार्यदलबाट तयार गरिएका मसौदाहरू नेपाल सरकार समक्ष प्रस्तुत भई नेपाल सरकार, मन्त्रपरिषद्को निर्णय बमोजिम विधेयकको रूपमा व्यवस्थापिका-संसद समक्ष पेश भएपछि हाल यो विषय व्यवस्थापिका-संसदमा विचाराधीन रहेको छ। नेपाल सरकारले शासकीय सुधार र खासगरी कानून प्रणालीको सुधारलाई उच्च प्राथमिकता दिएको परिणाम स्वरूप कानून प्रणालीको सुधार सम्बन्धी विषयले छोटो समयमा नै प्रवेश पाई व्यवस्थापिका-संसदमा विधाराधीन रहेको छ।

* श्री पौडेल फौजदारी कानून परिमार्जन तथा सुधार कार्यदल, २०६५ का सदस्य तथा पूर्व कानून सचिव हुनुहुन्छ।

२. फौजदारी न्याय प्रशासनको सुधारको उद्देश्य

२००७ सालको राजनीतिक परिवर्तन पछि मुलुकमा राजनीतिक, आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा आधारभूत परिवर्तन भएका छन्। तर यो परिवर्तन कानूनका क्षेत्रमा विरलै रूपान्तरण हुने गर्दछ। यसरी रूपान्तर नभएको परिणाम स्वरूप अदालतले सक्रियता लिई विधायनबाट पूरा नभएको विषय न्यायिक नजिरबाट पूरा गरिएको छ। फौजदारी न्याय प्रशासनसँग सम्बन्धित कैयौं सिद्धान्तहरू सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित न्यायिक मान्यतमा नै आधारित रहेका छन्। पछिल्ला दुई दशकमा नेपाल मानव अधिकार तथा फौजदारी न्याय सम्बन्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय र क्षेत्रीय महासन्धिको पक्ष भइसकेको छ। राजनीतिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रमा भएका परिवर्तनलाई कानूनी क्षेत्रमा रूपान्तरण गरी फौजदारी न्याय प्रशासनलाई बढी लोकतान्त्रिक, मानव अधिकार मैत्री, पारदर्शी, पूर्वानुमान योग्य बनाई यसको आधुनिकीकरण गर्नु आजको राष्ट्रिय प्राथमिकताको विषय बनेको छ। बदलिदो परिवेशमा नेपाली जनताका आकांक्षालाई संवोधन गर्दा परम्परागत रूपमा रहेको नेपालको फौजदारी न्याय प्रशासनलाई आमूल परिवर्तन गरी दण्डहीनताको अन्त्य गर्नु, फौजदारी न्याय प्रशासनलाई मानव अधिकार मैत्री बनाउनु, दण्डहीनताको अन्त्य गर्नु र यसलाई आधुनिकीकरण गरी अन्तर्राष्ट्रियस्तरको सक्षम र प्रभावकारी फौजदारी न्याय प्रणाली कायम गर्नु नै सुधारको मुख्य लक्ष्य रहनु पर्दछ। कार्यदलले आफूलाई सुम्पिएको कार्यदिश निर्धारण समयमा नै पूरा गरी उपयुक्त लक्ष्य हाँसिल गर्नमा सघाउ पुऱ्याएको छ। फौजदारी कानून प्रणालीलाई सुधार गर्ने सन्दर्भमा कार्यदलबाट देहायका उद्देश्य पूरा गर्ने उद्देश्यले कार्य सम्पादन गरिएको थियो :

१. छरिएर रहेका फौजदारी कानूनलाई एकीकरण गरी संहिताकरण गर्ने,
२. नेपाली कानूनमा स्थान नपाएका केही आपराधिक कार्यलाई अपराधीकरण गरी कसूर कायम गर्ने,
३. फौजदारी न्याय प्रणालीको समय सापेक्ष सुधार गरी आधुनिकीकरण गर्ने,
४. फौजदारी न्याय प्रणालीलाई प्रभावकारी र सक्षम बनाई दण्डहीनताको अन्त्य गर्ने,
५. फौजदारी न्याय प्रशासनलाई मानव अधिकार मैत्री बनाउने र स्वच्छ सुनवाइको अधिकार सुनिश्चित गर्ने,
६. फौजदारी न्याय प्रशासनको प्रक्रियामा संलग्न सरोकारवाला (न्यायाधीश, सरकारी वकील, अनुसन्धान अधिकारी कानून व्यवसायी) को भूमिका स्पष्ट गर्ने,
७. फौजदारी न्याय प्रशासनलाई सरल, पहुँचयोग्य, वस्तुनिष्ठ र पूर्वानुमानयोग्य बनाउने।

३. फौजदारी कानून प्रणालीको सुधारको प्रारूप

नागरिकले भय र त्रास विना स्वतन्त्रपूर्वक र सुरक्षायुक्त जीवन यापन गर्न पाउने वातावरण सृजना गर्नु राज्यको प्राथमिक कर्तव्य हो। कुनै भय, त्रास र डर विना निर्वाध रूपमा आफ्नो व्यवसाय संचालन गर्न पाउने र सुरक्षायुक्त जीवनयापन गर्न पाउने अवस्थाले नागरिकतालाई आफ्नो राज्यप्रतिको वफादारिताको भावना जागृत गराउँछ। आफ्नो नागरिक राज्यप्रति वफादार रहने र आफ्ना नागरिकलाई सुरक्षा दिने राज्य र नागरिकको दायित्व र राज्य र नागरिकको एक अर्कोप्रतिको जिम्मेवारी पनि हो। नागरिकको स्वतन्त्रता र सुरक्षायुक्त जीवन यापन गर्ने आकांक्षा त्यसबेला मात्र सार्थक हुन्छ। जब मुलुकमा कानून र व्यवस्थाको समुचित व्यवस्था सुनिश्चित हुने, कानूनको

शासन कायम हुने र नागरिकले गर्न हुने र नहुने कामको स्पष्ट रूपमा परिभाषित गरिएको हुन्छ। यसको लागि नागरिकले गर्ने नहुने कामको सूचीबद्ध लिखत आवश्यकता पर्ने र अपराध संहिता सोही प्रयोजन पूरा गर्ने एक व्यापक प्रकृतिको कानूनी लिखत हो।

सामान्य कानूनलाई संहिताकरण गर्ने कन्टिनेन्टल कानून प्रणालीको एक भौतिक विशेषता हो। यो प्रक्रियाले बेलायत बाहेकका कमन ल प्रणालीका मुलुकमा स्थान पनि लिएको छ। हाम्रा दक्षिण एशियाली छिमेकी मुलुकमा पनि अपराध संहिता, फौजदारी कार्यविधि संहिता र देवानी कार्यविधि संहिताको अभ्यासलाई अवलम्बन गरिएको देखिन्छ। पछिल्ला दशकहरूमा परम्परागत रूपमा कानूनको संहिताकरण नगर्ने मुलुकको रूपमा चिनिएको बेलायतमा पनि संहिताकरणको प्रयास प्रारम्भ भएको देखिन्छ। तसर्थ, कानून सुधार गर्ने अन्य वैकल्पिक उपाय हुँदा हुँदै पनि संहिताकरण नै उपयुक्त उपायको रूपमा पहिचान गरिएको छ।

कुनै पनि कानूनको संहिताकरण भन्नाले कुनै विषयको कानून (सामान्यतया फौजदारी, देवानी सारवान र कार्यविधि) लाई व्यवस्थित रूपमा एकीकरण गरी एउटै कानूनी लिखतमा समावेश गर्नु हो। संहिताकरण कानूनको व्यवस्थितकरणको उच्च रूप हो र यो पद्धति वैज्ञानिक र तर्कपूर्ण छ। कानूनको संहिताकरण गर्दा केही शाश्वत र सर्वमान्य मान्यताहरू अवलम्बन गर्नु पर्ने हुन्छ। कानूनको संहिताकरणबाट सम्बन्धित विषयको कानून एकीकरण भई सरल, बोधगम्य र प्रयोग गर्न सकिने हुन्छ।

जहाँसम्म नेपालमा समय समयमा लागू भएका मुलुकी ऐनको प्रश्न छ, यो कानूनको एकीकरण भएतापनि संहिताकरण भने होइन। यस ऐनमा फौजदारी, देवानी, फौजदारी कार्यविधि, देवानी कार्यविधि तथा अन्य प्रशासनिक कानूनी रहेका व्यवस्था छन्। यस ऐनमा प्रयुक्त शब्दावली मात्र पुराना होइनन् कि अवधारणागत रूपमा पनि यसमा भएका व्यवस्था आजको परिवेश अनुकूल छैनन्। कार्यदल गठन गर्दा अपराध संहिता र फौजदारी कार्यविधि संहिताको मसौदा गर्ने नै कार्यक्षेत्रगत शर्त तोकिएकोले फौजदारी कानूनलाई संहिताकरण गर्ने नीति नेपाल सरकारबाट अख्तियार भएको मान्नु पर्ने हुँदा सोही बमोजिम कार्यदलबाट देहायका मसौदा तयार गरी नेपाल सरकार समक्ष पेश गरिएको थियो :

१. अपराध संहिता (Penal Code)
२. फौजदारी कार्यविधि संहिता (Criminal Procedures Code)
३. फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण र कार्यान्वयन) ऐन (Sentencing Act)

अपराध संहिताले फौजदारी कसूरका सारवान विषयहरू (substantive matters) लाई व्यवस्था गरेको छ। यस संहितामा कुनै कामलाई कसूरको रूपमा परिभाषित मात्र गरेको होइन कि यसमा फौजदारी न्यायका सामान्य सिद्धान्तहरू, कसूरको गंभीरता बढाउने र घटाउने कुराहरू, कसूरको सजाय, क्षतिपूर्ति, उद्योग, दुरुत्साहन, षडयन्त्र र हदम्याद जस्ता विषय समेतलाई व्यवस्थित रूपमा परिभाषित गरी त्यस अनुरूपमा आवश्यक व्यवस्था प्रस्ताव गरिएको छ। फौजदारी कार्यविधि संहिताले कसूर भएको कुरा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयमा जाहेरी भएदेखि अनुसन्धानका सम्पूर्ण कार्यविधि, अभियोजनका कार्यविधि, अदालतको अधिकार क्षेत्र, फौजदारी कसूरको प्रारम्भिक कारवाही, थुनछेक, तारिख, प्रमाण परीक्षण, सुनुवाइ, फैसला, पुनरावेदन तथा साधक र फैसला कार्यान्वयन र सोसँग सम्बन्धित विषयलाई नियमन र व्यवस्थित गरेको छ।

जहाँसम्म फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐनको प्रश्न छ, यो ऐन उपर्युक्त दुई संहिताको पूरक अंगको रूपमा रहने गरी प्रस्ताव गरिएको छ। यस ऐनमा सजायका सामान्य सिद्धान्तहरू, जरिवाना, कैद, क्षतिपूर्ति तथा सजायको सट्टामा सामुदायिक सेवा गर्नुपर्ने जस्ता कानूनी व्यवस्था प्रस्ताव गरिएका छन्। उल्लिखित संहिता र ऐन सामान्य प्रकृतिका ऐन भएकाले अपराध संहिताले नसमेटेको विशेष प्रकृतिका फौजदारी कुरामा पनि उपर्युक्त संहिता र ऐनका व्यवस्था सम्बन्धित ऐनबाट अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक सामान्यतया लागू हुने गरी प्रस्ताव गरिएको छ। यस बाहेक विभिन्न विषयगत प्रकृतिका छुट्टाछुट्टै ऐन रहन सक्ने व्यवस्थालाई पनि प्रस्तावित विधेयकमा संबोधन गरिएको छ। यसका अतिरिक्त कार्यदलबाट प्रस्ताव नगरिएको भए तापनि कार्यदलबाट प्राप्त मसौदालाई विधेयकको रूपमा प्रस्ताव गर्दा मौजुदा कानूनमा पर्न सक्ने प्रभावलाई मध्य नजर राखी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, खारेज, समायोजन गर्ने सम्बन्धी छुट्टै विधेयक पनि प्रस्ताव गरिएको छ। जसले करिब डेढ दर्जन ऐनलाई खारेज गर्ने, करिब तीन दर्जन ऐनलाई संशोधन गर्ने र प्रस्तावित संहिता र ऐन लागू भएपछि उत्पन्न हुन सक्ने संक्रमणकालीन व्यवस्थालाई संशोधन गर्ने प्रस्ताव गरेको छ।

४. फौजदारी कानून सुधारका विधेयक गर्दा लिइएका आधारहरू

प्रस्तावित विधेयकहरू तयार गर्दा कार्यदलले मनोगत रूपमा आफ्नो प्राज्ञिक ज्ञानलाई जबरजस्ती कानून प्रणालीमा लादने धृष्टता नगरी तथ्य, आवश्यकता, अनुभव र अध्ययनलाई आधार लिएको थियो। मसौदा तयार गर्नु अघि नेपालको फौजदारी कानूनको समग्र अध्ययन, सर्वेक्षण र समीक्षा गरेको थियो। मुलुकको संवैधानिक र अन्य कानूनी व्यवस्था, नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि व्यवस्था, फौजदारी न्याय प्रशासनका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्त र सम्बत् २०५९ सालमा नेपाल सरकारबाट प्रकाशित अपराध संहिता र फौजदारी कार्यविधि संहिताको विस्तृत अध्ययन र समीक्षा गरेको थियो। तत्कालीन परिवेशमा लागू भएको भारतीय अपराध संहिता (१८६०), जापानी अपराध, संहिता र अष्ट्रेलियन *Model Criminal Code* भारतीय फौजदारी कार्यविधि संहिता (१९७३) तथा अन्य कार्यविधि संहिताका व्यवस्थाहरूलाई अध्ययन गरिएको थियो।

कार्यदलबाट यसरी समीक्षा गर्दा यान्त्रिक रूपमा त्यस्ता व्यवस्था हुबहु सार्ने मात्र काम नभई अन्य मुलुकमा अपराधीकरण (*Criminalize*) भइसकेको तर नेपालमा अपराधीकरण नभएका काम, दण्ड निर्धारणको आधार, कार्यविधि कानूनमा गर्नु पर्ने परिमार्जन र सुधान जस्ता विषयलाई सघन रूपमा विश्लेषण गरी नेपालको विशिष्ट अवस्थालाई ध्यान दिई प्रस्तावित विधेयकमा स्थान दिइएको थियो।

नेपाल पक्ष भएका मानव अधिकार सम्बन्धी महासन्धि अन्तर्गतका अन्तर्राष्ट्रिय दायित्वलाई विशेष अध्ययन गरी सो बमोजिम नेपाल कानूनमा स्थानास्तारण गर्ने प्रयास गरिएको छ। यस बाहेक फौजदारी न्याय प्रशासनका क्षेत्रमा विश्वमा देखा परेको नवीनतम् मान्यताहरूलाई समेत ध्यान दिइएको थियो। उल्लिखित अध्ययन, सर्वेक्षण, विश्लेषण गर्नु प्रस्तावित मसौदाका आधारमा रहेका छन्। मसौदा तयार गर्दा नेपालको विशिष्ट तथा मौलिक अवस्था र परम्परागत रूपमा नेपालमा अपराधीकरण गरिएमा विषयलाई पनि स्थान दिइएको छ।

५. सुधारका प्रस्ताविक विधेयक तयारी गर्दा अवलम्बन गरिएको प्रक्रिया

प्रस्तावित विधेयकहरूले ऐनको रूप धारण गरी लागू भएमा नेपालको मौजूदा परम्परागत फौजदारी न्याय प्रणालीले गुणात्मक फड्को मार्ने हुन्छ। यसबाट नेपाल अन्य मुलुकले जस्तै संहिताकरणको दिशामा जाने हुँदा यसले मुलुकको न्याय प्रणालीमा गंभीर र दीर्घकालीन असर पर्ने हुन्छ। यस्तो महत्वपूर्ण कार्य सम्पदान गर्दा कार्यदलबाट सम्बन्धित सरोकारवाला (प्रहरी, स्थानीय प्रशासन, न्यायाधीश, सरकारी वकील, व्यवसायी, मानव अधिकारकर्मी तथा संचारकर्मी) संग क्षेत्रीयस्तर (काठमाडौं) मा परामर्श बैठक र छलफल कार्यक्रम आयोजना गरी छलफलबाट प्राप्त सुझाव र सिफारिसको आधारमा मसौदा परिमार्जन गरिएको थियो।

कार्यदलबाट जापानी अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग निकाय (JICA) को सहयोगमा नेपाल भ्रमणमा रहेका जापानी फौजदारी कानून विशेषज्ञ MR. Taro Mornaga तथा Mr. Shinkai सँग पनि छलफल गरी सुझाव लिइएको थियो। त्यसरी नै मसौदामा अन्तरनिहित अन्तरवस्तुका सम्बन्धमा कार्यदलका केही सदस्यहरू अष्ट्रेलियाको भ्रमणमा रहँदा त्यहाँको संघीय तथा प्रान्तीय महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय, कानून आयोग, प्रहरी तथा अदालतका पदाधिकारीहरूसँग परामर्श गरेको थियो।

६. सुधारका प्रस्तावित विधेयकको संरचना र प्रकृति

सुधारका विधेयक मूलतः संहिताहरू हुनाले कानूनको संहिताकरण गर्दा अपनाउनु पर्ने मान्यताहरू प्रस्तावित विधेयकको संरचनामा अवलम्बन गरिएको छ। अपराध संहिता तीन भागमा विभाजन गरिएको छ, जसमा पहिलो भागमा फौजदारी न्यायका सामान्य सिद्धान्तहरू, आपराधिक षडयन्त्र, उद्योग, मतियार सम्बन्धी व्यवस्था, कसूरको गंभीरता बढाउने र घटाउने अवस्थाहरू, सजाय तथा सजाय छुट दिने अवस्था र कसूर गरी प्राप्त गरेको सम्पत्ति र कसूरमा प्रयोग भएका साधनको विषय उल्लेख गरिएको छ भने दोस्रो भाग फौजदारी कसूरको वर्गीकरणसँग सम्बन्धित छ। तेस्रो भागमा वैयक्तिक गोपनीयता र प्रतिष्ठा विरुद्धका कसूरहरू पहिचान गरिएका छन्। फौजदारी कार्यविधि संहिता र फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण र कार्यान्वयन) ऐन विषयको प्रकृति अनुसार विभिन्न परिच्छेदमा विभाजित छन्। विधेयक प्रकृतिका सम्बन्धमा देहायको व्यवस्था रहेको छ।

१. प्रस्तावित यी विधेयकहरू समान्य कानूनका रूपमा प्रस्ताव गरिएका र सामान्य कानूनमा उल्लेख गरिएका व्यवस्थाहरू (उदाहरणका लागि फौजदारी न्यायका सिद्धान्त, कार्यविधि आदि) विशेष कानूनमा पनि लागू हुने गरी आवश्यक व्यवस्था गरिएको छ। तर कुनै विशेष कानूनमा विशेष कानूनमा समेत लागू हुने गरी प्रस्तावित विधेयकहरूमा भएको व्यवस्था भन्दा छुट्टै व्यवस्था भएकोमा विधिशास्त्रको स्थापित सिद्धान्त *Lex specialis derogate lex generalis* (A Specific law nullifies a general law) (विशेष कानूनले सामान्य कानूनलाई विस्थापन गर्दछ) अनुरूप विशेष कानून लागू हुने व्यवस्था गरिएको छ।
२. प्रस्तावित अपराध संहिता बमोजिम फौजदारी कसूरलाई त्यसको गंभीरता अनुसार कसूरलाई जघन्य कसूर (१० वर्ष भन्दा बढी कैद हुने), गंभीर (३ देखि १० वर्षसम्म कैद हुने) र सामान्य कसूर (३ वर्षसम्म कैद हुने) रूपमा वर्गीकरण गरिएको छ।

३. कानून बमोजिम विशेष व्यवहार र व्यवस्था गर्नु पर्ने देहायका कसूरलाई प्रस्तावित संहिताको क्षेत्र भन्दा बाहिर रहने गरी छोडिएको छ :
- (क) लागू औषध सम्बन्धी कसूर,
 (ख) मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार सम्बन्धी कसूर,
 (ग) विद्युत कारोबार वा सूचना प्रविधि सम्बन्धी कसूर,
 (घ) सम्पत्ति शुद्धीकरण सम्बन्धी कसूर,
 (ङ) भ्रष्टाचार,
 (च) अन्य केही संगठीत अपराध (आतंकवाद, विमान अपहरण आदि) ।
४. सामान्य फौजदारी कानूनको रूपमा प्रस्ताव गरिएको र कुनै पनि मुलुकमा बनाएको कानून सो मुलुकमा इलाका भित्र लागू हुने भए तापनि नेपाल र नेपाली नागरिक विरुद्ध नेपाल बाहिर भएको जघन्य र गंभीर कसूरमा संहिताको बर्हिक्षेत्रीय क्षेत्राधिकार हुने गरी प्रस्ताव गरिएको छ ।

७. सुधारका प्रस्तावित विधेयका प्रमुख अन्तरवस्तहरू

प्रस्तावित विधेयकहरू नेपालको समग्र फौजदारी न्याय प्रणालीलाई गुणात्मक रूपमा सुधार गर्ने उद्देश्यले लामो प्रयास र व्यापक परामर्श पछि तर्जुमा गरिएको हुनाले यी विधेयकहरूले नेपालको सन्दर्भमा अत्यन्त नयाँ कानूनी व्यवस्थाहरू प्रस्ताव गरेका छन् । यी विधेयकहरू मुलुकी ऐन वा अन्य केही नेपाल ऐन वा अन्य केही नेपाल ऐन संशोधन वा खारेज गर्ने उद्देश्यले मात्र तर्जुमा गरिएका नभई नेपालको फौजदारी कानून प्रणालीलाई मानव अधिकार मैत्री, प्रभावकारी, चुस्त र एकाइसौं शताब्दीको चुतौतीलाई सामना गर्न सक्ने गरी नवीनतम् व्यवस्था प्रस्ताव गरी तयार गरिएको छ । अपराधको प्रकृतिमा देखा परेको जटिलतालाई संबोधन गरी कसूरदारलाई कुनै पनि शर्तमा न्यायको रोहमा ल्याई दण्डहीनता अन्त्य गर्न सक्ने गरी आवश्यक व्यवस्था प्रस्ताव गरिएको हुनाले यी प्रस्तावहरू कानूनको रूपमा रूपान्तरण भएमा हाम्रो फौजदारी न्याय प्रशासन गुणात्मक रूपमा सुधार हुने कुरामा विवाद रहन्न । प्रस्तावित देहायका विधेयकमा नयाँ प्रस्तावित मान्यताहरू देहाय बमोजिम प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) अपराध संहिता

- (१) फौजदारी न्यायका सिद्धान्तहरूको सूची, प्रयोग र सीमा
 (२) कसूरको गंभीरता बढाउने र घटाउने अवस्थाहरू
 (३) मानव अधिकार मैत्री नभएको हुनाले 'सर्वस्व' लाई सजायबाट हटाइएको,
 (४) जन्मकैदको सजाय गर्दा तीस वर्ष कैद हुने,
 (५) केही खास अवस्थामा जन्मकैद सजाय गर्दा कसुदार जीवित रहेसम्म कैद गर्नुपर्ने,
 (६) एकीकृत कसूर भएकोमा डेढी साजय,
 (७) पूर्ण आपराधिक दायित्व १८ वर्ष पूरा भए पछि मात्र हुने,

- (८) न्यूनतम जरिवना एकहजार रूपैयाँ हुने र जरिवाना नतिरे वापत कैद सजाय हुने अधिकतम हद निर्धारण,
- (९) अभियोजनको सौदाबाजी plea bargain हुन सक्ने (पचास प्रतिशतसम्म सजाय छुट)
- (१०) क्षतिपूर्तिलाई फौजदारी न्याय प्रशासनको अभिन्न अंग र अन्तरिम क्षतिपूर्तिको व्यवस्था,
- (११) विभिन्न २९ (२७ + २) परिच्छेदमा दण्डनीय कसूरको पहिचान र देहायका केही नयाँ कामलाई कसूरको रूपमा परिभाषित गरिएको छ :
 - राष्ट्रपति उपरको आक्रमण र राष्ट्रपति वा विधायिका उपर धम्की,
 - शपथ लिएको व्यक्तिले भुट्टा बोल्ने काम,
 - वारूदी सुरूङ्ग बनाउने काम,
 - राष्ट्रिय भण्डा, गान वा राष्ट्रिय विभूतिको अपमान गर्ने काम,
 - यातना वा अपमानजनक व्यवहार गर्ने काम,
 - व्यक्ति वेपत्ता पार्ने काम,
 - सम्पत्तिको आपराधिक उपयोग र आपराधिक प्रवेश र आपराधिक उपद्रव आदि ।

(ख) फौजदारी कार्यविधि संहिता

- (१) कसूरको सिलसिलामा पक्राउ गर्नु पूर्व अदालतको अनुमति आवश्यक,
- (२) विभिन्न क्षेत्रसँग सम्बन्धित कसूर भएमा कुन अदालतबाट मुद्दा हेर्ने विषयमा क्षेत्राधिकारको स्पष्टता,
- (३) फरार रहेका र अदातलमा उपस्थित नहुने अभियुक्तका सम्बन्धमा विशेष व्यवस्था,
- (४) अदालती कारबाहीमा सूचना प्रविधिको प्रयोग,
- (५) निरपेक्ष दायित्व हुने र केही जघन्य प्रकृतिका फौजदारी मुद्दा फिर्ता लिन नसक्ने व्यवस्था,
- (६) अभियुक्तले अदालतमा कसूर स्वीकार गरेमा तत्काल फैसला गर्ने,
- (७) पुर्पक्ष अधि (pre-trial) बैठक गराउन सकिने,
- (८) कसूर ठहर गर्ने र सजाय निर्धारण गर्न छुट्टै सुनुवाइ गर्न सकिने,
- (९) माफीलाई फौजदारी न्याय प्रशासनको अंग बनाइएको र माफी नहुने कसूरको सूची,
- (१०) पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिने व्यवस्था,
- (११) लगत कट्टा सम्बन्धी नयाँ व्यवस्था,
- (१२) पीडित राहत कोषको व्यवस्था आदि ।

(ग) फौजदारी कसूर (सजाय निर्धारण तथा कार्यान्वयन) ऐन,

- (१) कसूर गर्दाका बसत भन्दा सजाय निर्धारण गर्दा घटी सजाय हुने भएमा घटी सजाय गर्नु पर्ने,

- (२) सजाय निर्धारण गर्दा अवलम्बन गर्ने आधार,
- (३) क्षतिपूर्ति भराउनु पर्ने आदि ।

८. सुधार गर्नुपर्ने अन्य कानूनी व्यवस्था

कानूनको आधुनिकीकरण र सुधार नियमित रूपमा हुने प्रक्रिया हो र यो शासकीय सुधारको एक अभिन्न अंग हो । फौजदारी कानून प्रणालीको सुधार कुनै एक वा केही कानूनको सुधारबाट मात्र सम्भव हुदैन । सुधारलाई वास्तविक अर्थमा व्यवहारमा उर्तान शृंखलाबद्ध रूपमा थुप्रै कानूनको सुधार गर्नुपर्ने हुन्छ । कुनै एक वा केही कानूनहरूको सुधारबाट मात्र सुधारको प्रतिफल हाँसिल हुन सक्दैन । किनकि फौजदारी न्याय प्रणाली एक वा केही कानूनबाट मात्र नभई अनगिन्ति कानून, अदालती अभ्यास, न्यायिक नजिर, न्यायिक संस्कार र व्यवहारबाट निर्माण भएको हुन्छ । तसर्थ, प्रस्तावित अपराध संहिता, फौजदारी कार्यविधि संहिता र Sentencing ऐन लागू गरेर मात्र न्यायिक प्रणाली सुधारबाट अपेक्षा गरिएको प्रतिफल हासिल हुन सक्दैन । यस प्रयोजनका लागि कानून प्रणाली निर्माण गर्न मद्दत पुऱ्याउने अन्य कानूनको निर्माण त्यतिकै महत्वपूर्ण हुने हुन्छ । नेपालको फौजदारी न्याय प्रणालीलाई आधुनिकीकरण गर्नका लागि उपयुक्त सुधारका विधेयकका अतिरिक्त देहायका विषयमा अविलम्ब कानून हुनुपर्ने देखिन्छ ।

- (१) साक्षी संरक्षण ऐन,
- (२) संगठीत अपराध निवारण ऐन,
- (३) Whistle Blower (सुराकी) संरक्षण ऐन,
- (४) सपुर्दगी ऐन,
- (५) पारस्परिक कानूनी सहायता ऐन,
- (६) अन्य आवश्यक ऐन (?)

यसका अतिरिक्त न्याय प्रशासन तथा फौजदारी कसूरका सम्बन्धमा प्रचलनमा रहेको अन्य ऐनहरूमा उपर्युक्त सुधारमा विधेयकहरूको भावना अनुरूप संशोधन र परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका अतिरिक्त प्रस्तावित सुधार कार्यक्रम पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन गर्न फौजदारी कार्यविधि संहिताको दफा १९७ को अधिकार प्रयोग गरी सर्वोच्च अदालतले अदालती कारबाहीमा सम्बन्धमा र अपराध अनुसन्धान र अभियोजनका सम्बन्धमा महान्यायाधिवक्ताको परामर्श लिई नेपाल सरकारबाट आवश्यक नियमहरू बनाउनु पर्ने देखिन्छ ।

९. फौजदारी कानून प्रणालीको सुधारका लागि गर्नुपर्ने संस्थागत तथा नीतिगत सुधार

कानून बनाएर मात्र कुनै पनि प्रणालीको सुधार हुने र राज्यको अभिष्ट पुरा हुने होइन । कानूनलाई सहज ढंगबाट कार्यान्वयन गर्न सकिने भन्ने यसबाट अपेक्षित उपलब्धि हाँसिल हुन सक्दैन । कानून प्रणालीको सुधार एउटा निरन्तर रूपमा जानु पर्ने यात्रा हो र यसको गन्तव्य कुनै बिन्दुमा अन्त्य गर्न सकिन्न । स्थापित लोकतान्त्रिक मुलुकमा पनि कानून प्रणालीको सुधारको यात्रा जारी रहेको छ र यो अभ्रै जारी रहने छ । कानून प्रणालीको सुधारलाई सहज बनाउन प्रणालीलाई आफ्नो कार्य सम्पादन गर्न सहयोग पुऱ्याउने संस्थागत र नीतिगत सुधार हुन अन्त्यन्त जरूरी छ । संस्थागत तथा नीतिगत सुधारले गति लिएपछि मात्र प्रणाली सुधारका परिणामहरू अनुभूति गर्न सकिने हुन्छ ।

संस्थागत र नीतिगत सुधार गर्ने कार्य अपेक्षाकृत खर्चिलो पनि हुन सक्छ। तर कालान्तरमा प्रणाली सुधारबाट हुन सक्ने परिणामले यो खर्चिलो नभएको प्रमाणित गर्नेछ।

यो विषय पनि यहाँ उल्लेख हुन सान्दर्भिक छ कि, योजनाविद् नीति निर्माणकर्ता तथा उच्च प्रशासकहरू न्यायपालिका तथा कानून प्रणालीको सुधारमा रकम लगानी गर्न वा बजेट विनियोजन गर्न हिचकिचाउछन्। किनकि, यो वहाँहरूको दृष्टिमा उत्पादनशील क्षेत्र होइन र यसबाट तत्काल हाताहाती लाभांश वा प्रतिफल प्राप्त हुँदैन। तर कानून प्रणालीले कार्य सम्पादन गर्न नसकेको कारणबाट उत्पन्न हुने परिणाम शुरूमा हुने लगानी भन्दा कयौँ गुणा खर्चिलो हुन्छ। न्यायिक प्रणालीले कार्य सम्पादन गर्न नसक्नुको अर्थ मुलुकमा कानून र व्यवस्था नरहनु, कसूरदारले सजाय नपाउनु, कानूनको शासन अन्त्य हुनु र अराजकताले स्थान पाउनु हो। यस्तो अवस्थामा न मानव अधिकार संरक्षण हुन सक्दछ, न त विकास आयोजना कार्यान्वयन भई उत्पादनशील भनिएका क्षेत्रबाट प्रतिफल नै प्राप्त हुन्छ। यस्तो अवस्था भनेको राज्य अख्तियारी (State authority) हास भएको अवस्था हो र यो कसैको लागि पनि प्रिय हुन सक्दैन। कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारीलाई सशक्तीकरण गरिएको कारणबाट नै लोकतान्त्रिक संस्थाहरूको सुदृढ हुन्छन भन्ने यथार्थ केही विकसित मुलुकको अनुभवबाट देखिएको छ। तसर्थ, न्याय प्रणालीको सुदृढीकरणका लागि आवश्यक हुने लगानी गर्न सरकारका तर्फबाट कन्जुस्याईँ गरिनु हुन्न।

कयौँ कमी कमजोरी हुँदाहुँदै पनि सुधारका प्रस्तावित विधेयकहरूले मुलुकको नयाँ कानून प्रणालीको संरचना निर्माण गरी एउटा आकार तयार गरेका छन्। विधेयकहरूमा भएका कमी कमजोरीहरू हटाई यिनीहरूलाई व्यवस्थापिका-संसदबाट पारित गर्नु आवश्यक छ। विधेयकहरूका साथसाथै कानून प्रणालीको सुधारका लागि देहायका नीतिगत तथा संस्थागत सुधार हुन वान्छनीय देखिन्छ।

१. कानून प्रणालीमा संलग्न मानवस्रोत र कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारको लागि नियमित प्रशिक्षण,
२. कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरू (अदालत, सरकारी वकील, प्रहरी कार्यालय) को सुदृढीकरण,
३. कारागारको भौतिक तथा संस्थागत सुधार,
४. कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायको प्रभावकारिताका लागि नियमित रूपमा पर्याप्त बजेट विनियोजन,
५. अपराध अनुसन्धान निकाय (Crime and Research Institute) को स्थापना,
६. क्षेत्रीयस्तरमा र प्रमुख शहरहरूमा सुसज्जित विधिविज्ञान प्रयोगशालाको स्थापना,
७. कसूरदातालाई सपुर्दगी गर्न सकिने वा फौजदारी विषयमा न्यायिक कारबाहीमा सहायता आदान-प्रदान गर्न सकिने संयन्त्र।

